

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2131

84

z-29

1050
p 160

2011

ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ

ԴԱՂՏԵԿԱՅ

84
2-29 ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ

48

ԳԱՂՏՆԵԱՅ

*Յ. արքայազնի Բարսեղյանի
պ/Յ. Կարապետյանի*

Printed in Turkey

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՅՈՂ. ՏԵՐ. ՅԵՆՅ

1870

1870 03

540

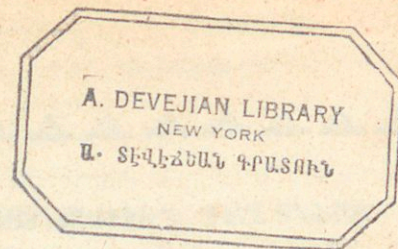
4

1926
39

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ազատ — Որմնադրութիւնն իւրարդի գտնուած վիճակովն ընդհանրապէս ո'չ միայն Հայուն, այլ բոլոր աշխարհի ուշադրութիւնը գրաւած է, և ահա ներկայս Հայ ժողովրդեան խորհրդածութեանցն յանձնելով և ո'չ իսկ կըմտաբերեմք Ազատ — Որմնադրաց ընկերութեան վրայ երկար բարակ ճառեր ցորինել, մանաւանդ որ մեք մէնե զըռուցելիք մտադրութեան արժանաւոր անդեկութիւն մը չ'ունիմք: Սյուսու ամենայնիւ ներքուի մեզստ' չափն յիշել որ, ընկերութիւն մը ո'րքան ընդարձակի, ներշնչած անկալութիւնն ալ այնքան կը բազմապատկի: Այս բնական բան մ' է: Սակայն Ազատ — Որմնադրութիւնն իւր բարեգործ ազդեցութիւնը միայն իւր անդամակցաց վրայ սփռած ըլլալով զարմանալի դիրք մը մտած կ'ըլլայ Բազաքար թուրքական այն մէկ մեծ սկզբանը դէմ, որ ամբողջ մարդկային ազգն իբրեւ մէկ մարմին, կամ ամեն ըսենք՝ իբրեւ մէկ անդամակցութիւն կը նկատէ:

Հայն արդէն իւր մէջ ունի այնպիսի ընկերութիւն մը, որոյ համարձակ քայլափոխներուն առջև եթէ խոյնդոտներ չի նետուին, բազմադիմի բարիքներ կրնայ յառաջ բերել: Խօսքերն իս ԱՆՋՆՈՒԻՐ ընկերութեան վրայ է: Հայ մտքը և Հայ զգացմամբ խօսելով Եւ այս ընկերութեան անդամակցութիւնը նախ ամենեւոր

Յ Ե Ն Կ

է քան այնպիսի օտար ընկերութեան մը մէջ գլխաւոր
նուիրը որուն ո՛չ ինչ նպատակ ունենալն յայտնի է և
ո՛չ ալ մեր ազգին ընկիր օգուտը :

Մասնաւորապէս այս գործոյն համար ալ սա
կ'ըսեմք թէ, կ'երևի որ հեղինակը մեծ համարում
ունի վրան . վասն զի Յառաջաբանին մէջ արդի իմաս-
տասիրաց ամէնքն ալ մէկ ջրով լուալէն ետքն, իրեն
իսկ առաջ հրատարակած աշխատութեանց բաւորն ալ
իրքե մօլար սկզբունքներով ազդորդած՝ անխնայ կը
գտատարածէ : Բայց մեք հեղինակին գովածը գովե-
լու և պարտաւածը պարտաւելաւ պարտք մը չ'ունենինք
և չ'ունինք ամենեւին . ուստի մի միայն ցազատ կամաց
շարժեալ այս երկաթորութիւնն ընտրեցինք, և գործոյն
պարունակած ճիշտադաշարժ նկարագրութեանց հեռ
պատմական լուրջ դիտողութեանց ճարտար յօրի-
նումը դիտելով թարգմանութեամբ Հայ հասարա-
կութեան ազատ դատողութեանը յանձնելու հա-
մարձակեալնք, յուսալով միանգամայն որ մեր այս
համարձակութիւնը թերևս օգուտ մը արտադրէ :

Գործոյն ապագրութեան հեռ թարգմանութիւնն
ալ անկատարութիւններ ունենալով, այս մասին
ընթերցողաց ներողամտութիւնը կը խնդրեմք :

Կ • ՊՕԼԻՍ 1876 Մայիս 4

ԳԼ • Ե. Եզատ Ումնադիրք	Էր • 1
Բ • Նախակըթուծիւնք	17
Գ • Ժաքմէն Ֆրանմասոն կըլլայ	35
Դ • Երեկոյեան կերակուր որմնադրաց	53
Ե • Բրուսիացի ասպետին գաղտնիքը	75
Զ • Պայլնիօսդրոյի կոմսը	98
Զ • Պատմական արտուղղութիւն	124
Ը • Տաճար նոխարաց	141
Թ • Պաշտօնի ընկերութիւն 'ի Հռոմ	169
Ժ • Ֆէմէի ատեանը	159
ԺԼ • Կատակերգակ Ֆրանմասոն	202
ԺՆ • Ժաքմէն Մեծ—Երևելքի մէջ	222

ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ ԴԱԼՏՆԵԱՅ

ԴԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ԱՋԱՏ ՈՐՄԱՆԱԴԻՐ

Դերահաշակ մարդիկ

ԿՐԷՆԿԱԼԵ

ՐԻ 1814 տարւոյն մէջ դաշնակիցները դա-
ւառէ դաւառ կը հալածէին զՆաբոլէօն, Ռաբիզու-
գետեղեր ոսկերչաց փողոցը Հափաւօր կերպով զար-
դարուած պանդոկի մը մէջ երիտասարդ մը կար, որ
դեռ զինքը գաղղիացւոյ տեղ էր դրած, թէպէտ
դուռնէցի էր: Ընտանն էր Սաքմէն Վլէս:

Ինք ճարտասանութիւն դաս կ'առնէր Վառնէի
մէջ, երբ իւր երկիրն անդին ոտքի տակ կ'երթար:
Թարգմանութեամբ եւ շարադրածով յաղթելու խօսք
եղած ատեն աւելի քաջասիրտ ըլլալով՝ քան թէ այն
ժամանակուան պատերազմներուն մէջ, ուր չէ թէ
թանաք, այլ ուրիշ բան գործ կ'ածէին, պատերազ-
մող մարդոց առջեւէն ինք խոհեմութեամբ խոյս

տուած էր : ԴՆողաց իրեն տուած ստակի փոք-
րիկ գումարովն , ու վարպետներուն լաւ եւ խելացի
խրատներէն զօրացած ճամբայ ելած էր , միտքը սա
դնելով՝ որ մինչեւ խաղաղութեան տիրելն սպասէ ,
եւ մայրաքաղաքն անցուցած ժամանակն ալ ամէն կերպ
աղէկ բաները սովորելու տայ : Էտը քանի մը յանձ-
նարարական նամակներ կ'այն , որոնք իրեն անօգուտ
եղան . ինչու որ այն մարդիկն որոց որ գրուած էին՝
չկրցաւ տուններնին գտնել , որոնք կամ իրօք հոն
չէին , եւ կամ անոր ամենեւին հոգ չ'էին ընել :
Ուստի , գրատուններն աշխատելու երթալով ,
Պաղլիոյ դպրատան դասախօսութեանցն յաճախելով ,
Բարեղ տիրապետած բարոյական ժանտախտէն բա-
րեքաղաքար զերծ մնալով , եւ զուարճութեան հա-
մար՝ մեծ քաղաքին աղմուկն ու իր բնակած պան-
դոկին հասարակաց սրահը ճաշելու եկողներուն այ-
լեւայլութիւնը տեսնելը բաւական սեպելով՝ մինա-
կուկ իւր պզտիկ սենեկին մէջ կեանք կը վարէր :

Իւրմէն Վլէս արդէն տասն եւ ութ տարեկան
էր : Եւն տեսները տարիներուն սահելուն վրայ
ամէն մարդ կը սոսկար : Եւնոր համար ալ խեղճը մեր-
ձակայ զինուորագործութեան մէջ պիտի մտնէր .
ուստի ամէն պատանիներուն , մայրերուն , եւ ըն-
տանիքներուն պէս եռանդոտ , բայց ամենաբաղանի
ուստեր կ'ընէր այս կայսերական սոսկալի կարգադ-
րութեանը համար , որուն վրայ միայն աղօտ տեղե-
կութիւն մ'ունիմք այս օրուան օրն :

Ս'արտի 31ին կայսրութիւնն ինկաւ . հետեւ-
եալ օրը հին վարչութիւնը նորոգուելով յեղափո-
խականները խաբուեցան : Եւս նորոգութիւնը

քանի մը պաշտօնական անձանց ակործելի խաբուել
մը չ'էր . բայց , շիտակն ըսեմք , բաւական ուրախու-
թեամբ ամէն տեղ ընդունուելով՝ Եւսմէն Վլէս
հանգստացաւ : Ինք իւր պզտիկ պանդոկին մէջ , որ
միանգամայն խորտկարան եւ գինետուն էր , ան-
վրդով կերպիւ մնալը կը շարունակէր : Ամէն տեսակ
մարդ կ'երթար հոն : Տեսաւ այն տեղ Բարեղու
գործաւոր , դրսեցի , տրտնջացող , ազատ թող տըր-
ուած զինուոր , քաղաքացի ազգային պահապաններ ,
ուսուցիչներ : Եւսմէնքն ալ՝ ուսուցիչ բրտախաղաց ,
անգլիացուց եւ Եւստրիոյ ճերմակ համազգեստներ
հագած մարդոց հետ խառն 'ի խառն :

Հոն ոստիկանութեան շատ մը գործակալներ
ալ տեսաւ , որոնք Եւրոսաղեմի ըսուած փողոցը մօտ
ըլլալուն համար ճաշելու հոն կուգային : Եւս՝
հասարակաց պահպանութեանը յատկացած մարդոց
խօսակցութիւններէն մէկ քանի կտոր հաւաքելով՝
Բարեղու մէջ զգուշացուելիք վտանգներուն քաջ
վերահասու եղաւ : Էտաքքիւր էր եւ հարցումներ
կ'ընէր , բայց չէ՛ թէ ձանձրացուցիչ եւ անպատեհ
հետաքրքրութեամբ . միամտութիւնն ու երիտասար-
դութիւնը ամէնուն սիրտը իրեն կը քաշէր , եւ գը-
րեթէ միշտ դրսեցիները կրթել պարծենցող բա-
րիզի շատախօսներու կը պատահէր : Բայց սկզբ-
բունքներու մասին քիչ մը աւրուեցաւ . ընդհան-
րապէս գէշ մարդոց մէջ գտնուելն աղէկ չ'էր նըշ-
մարել : Եւստրիոյ խօսքերը , անպատշաճ կա-
տակներն ու գէշ երգերը պէտք եղածին չափ ծանր
չ'էին դար իրեն . քրիստոնէական պարտականու-
թիւնները կատարելէն պաղեցաւ , որոց անհը-

րաժեշտ պահպանութիւնը միշտ սիրած էր առաջ : Սակայն դեռ բոլորովին գլխէ ելած չ'էր . ինչու որ իւր բնութիւնը բարի էր :

Նոյն փոքր պանդոկին մէջ անանկ մարդիկ աւելի կուգային՝ որ երկրաչափական նշաններով եւ տարօրինակ շարժումներով խեղկատակ կերպով մը մէկզմէկ կը բարեւէին : Այս այլանդակութիւնները շատ անգամ նշմարելէն ետքը պանդոկապետին կնոջը, որ տիկին Ժերսան կը կոչուէր, հարցուց թէ ո՞վ կրնան ըլլալ այս պարոնները՝ որ մէկ մէկու եռանկիւններ ցուցնելով զիրար կողջուեն : — Օ՛հ . պատասխանեց կինը պարզութեամբ . անոնք որմնագիր են . — ապուշ մարդիկ, ինչպէս որ երգը կ'ըսէ :

Դաբմէն խօսքը շիտակ մտքին տանելով զարմացաւ, երբ տեսաւ որ այդպէս գործաւորներ նըշանացի կը խօսին . հագուած ձգուած դինեռուն կուգան :

Ենչուշտ շէնքին գործավարներն (կէօնի-բէ-ճէ-) են . ըսաւ ինքն իրեն . եւ կամ, բարիցի որմնագիրները իրենց գործէն ետքը կը հագուին . ինչու որ իւրովի մէջ տեսածներուս ամէնքն ալ կտաւեղէն հագած եւ գաճով ահագնի եղանակաւ աղտուած էին :

Իւր երկիրը՝ որմնագիրներուն պարծանքի ածականը տակաւին մէկգրի չէին դրած, եւ բերանալիր՝ աղաք որմնագիր (Ֆրան-մասոն) կըսէին . իսկ բարեբարոյ մարդիկը՝ այն խորհրդաւոր ընկերութեան անդամները իր ստանալին հետ սերտ յարաբերութիւն ունեցող վատշուէր էակներ կը նը-

կատէին : Իւր վարպետներն իրեն աղէկ ըսած էին թէ ազատ որմնագիրները ո՛չ գերդերուն մէջ կարծուածին չափ ճարպիկ եւ ո՛չ ալ չար են, եւ թէ՛ անոնց աչք կապող վարմունքը քիչ կամ շատ ծաղրելի խեղկատակութիւններ են : Նայց եւ այնպէս միմիւր իմաստաշարում մը կցած էին այս անուանք՝ որով մինչեւ այն ատենը սիրտը վախմը կար Փրան-մասոններուն հետ կցորդութիւն ունենալու :

Հետեւեալ օրը՝ ըրած մէկ համառօտ հարցմունքէն իմացաւ որ որմնագիրները, որոց մէկ իջեւանն ըլլալ կ'երեւէր կեցած պանդոկը, չէ՛ թէ շէնքի գործաւորներ, այլ ստոյգ Փրան-մասոններ են : Նսիկայ իմանալուն պէս զինքը խռովող սոսկում մը պատեց . բայց ոչ թէ Նարիզ դալէն առաջ զգացածին չափ : Համարձակելով հարցուց թէ Փրան-մասոնները չար խաբէրաներ չե՞ն մի :

— Ապուշ մարդիկ են . պատասխանեց դարձեալ պանդոկապետին կինը :

Չար խաբէրաներ, ըսաւ պանդոկապետը բարձրաձայն խնդալով . բայց պարոնիկս, ե՛ս ալ անոնցմէ եմ . ըովիս ծխախոտ ծախող վաճառականն ալ, ձախ կողմիս գրավաճառն ալ, Սուրբ-Եննա փողոցին թամբագործն ալ (սասա՛ճ), այն երկու ոսկերիչն ալ զորոնք դռներնուն առաջը կը տեսնես . ամէնն ալ անոնցմէ են : Թէ որ կանայք քիչ մը մեզի հակառակ են նէ, պատճառը՝ անոնց գիտնալ ուղած գաղտնիքները մեզի պահել պարտաւորող երդումն է :

Այն ժամանակները Փրան-մասոնութիւնը շատ տարածուած էր, մանաւանդ Նարիզ . բայց ստորին աստիճանի մարդոց մէջ : Նաբուլէօն՝ բոլոր խռովիչ

գաղափարներ բողբոջել տուող յեղափոխութենէ մը ետքը իշխանութեան հասած ատենը աղէկ նախատեսութիւն ըրած էր որ՝ գաղտնի խորհուրդները կարելի է իրեն դէմ ըլլան՝ եթէ զանոնք չինուածէ. եւ ասոր վրայ՝ Ռարիզու Փրանմասոններուն լռելեքը ըսուած խորհուրդին բարձր վերակացու թեամբը Փրանմասոնութիւնը նորէն կարգադրելու փոյթ տարաւ :

Իւր եղբայրներէն մէկը մեծ-վարպետ ըրաւ. ետքը ասոր տեղը Պամպասերէս իշխանը դրաւ, որ երբեմն՝ երկրորդական հիւպատոս, եւ այն ատեն տէրութեան մեծ դիւանագլխին էր : Իւր բոլոր զօրապետները, կուսակալները, գործակալները, պաշտօնակալները պէտք էր անդամ գրուէին Փրանմասոնի ժողովներուն, որոնք իւր տէրութեանը այս կերպով ձեռնկալու կ'ըլլային : Բայց ազատ որմնադրաց միջին կարգաւորութիւնը բաղկացնող երեսուն երկու աստիճաններուն երրորդէն վեր ելնելը՝ որ արուեստագետութիւն կուտայ, դժուար էր գիւղացւոց : Բարիզու այն բնակիչները՝ որոց բոլորը միայն իբր յիշատակ մըն էր, ազգային պահակերութեան պատուաւոր համազգեստովը չ'էին շատանար՝ թէ որ երբեմն նկարակերտ գոգնոցը կապելով չի զարդարուէին եւ իրենց պատիւ տալով ուրախացնող վարպետին կապոյտ լարը խաչածեւ չի կախէին : Ընդդէմ իրենց հացկերոյթներուն եւ փոքր հանդէսներուն շատ կը փափաքէին, եւ Բարիզու կանանց ալ, որոնք իրենց զուրկ մընացած զուարճութեանց շատ դէմ էին, սիրտանք մը մատակարարելու համար ընդունելութեան սեն-

եակները կրկնապատկած էին, ուր կանայք մասնաւոր պայմաններով կ'ընդունուէին : Բայց սենեակին մէջ ո'չ քաղաքականութեան, ո'չ պետութեան գործերու, ո'չ հասարակաց դէպքերու, ո'չ պաշտօնեաներու, ո'չ պատուաւորանձանց, վերջապէս եւ ո'չ մէկ պէտքի բանի մը վրայ թուք չընելու ջանք մը կար : Ասկէ զատ գաղտուկ ժողովներ ալ կրնային ընել. միայն թէ ոստիկանութիւնը ստոյգ գիտնալու էր թէ սենեակին մէջն որոնք կան եւ ինչ բանով ժամանակ կ'անցընեն :

Պ. Երսան՝ զԼաքմէն հրապուրելու համար ազատ որմնադրաց առաքինութիւնները, եղբայրութիւններին, հաւասարութիւններին, միութիւններին, եւ ամէն կերպ անձնանուէր եւ հաւատարիմ ըլլալին կը գոչէր անոր :

— Ամէն տարի սենեակներ Բարիզու Ս. Եծ-Լարեւելին բով ընդունելութիւն կը գտնէր, շարունակեց. եւ օրինակի համար, անցեալ տարի՝ մեծ-վարպետին, որ տէրութեան մեծ դիւանագլխի պերճափառ Պամպասերէս իշխանն է, եղբայրական գրկախառնութիւնն եւ ընկալայ : Ըսոր պատճառ՝ սենեակին մէջ իրարու ճամբիտ եղբայր ըլլալն է :

— Օմայլելով պապականեց Լաքմէն. օ. աւտիկայ շատ շահաւոր բան է. եւ թէ որ նորին պերճափառութեան դիմելու հարկաւորութիւն ունենաս . . .

— Յայտնի է : Բայց գործածելը՝ դիտնալու է : Ահա ես՝ զիս իրեն եղբայր անուանելով իրար ողջագործելնէս ետքը՝ որմնադրական ձեւերով զբուռած թղթով մը փոքր շնորհ մը խնդրելու համար

ձակեցայ՝ որ անոր ձեռքը կըրնար ըլլալ . առոր պատասխան չի տուաւ ամենեւին : Այլ որովհետեւ կը զարմանայի, Պ. Աստուար, սա վարի սեղանը շատ անգամ հետերնին նստել տեսած բարեկամներէս մէկն, ըսաւ որ յանդուգն գործ եմ գործեր. զրուցեց նաեւ որ՝ եթէ ես անձամբ Վորին Պերճուծեան առաջն ելնէի, անշուշտ զիս վըռընտել կուտար՝ առանց ողջագուրելուն անգամ միտ դնելու . ինչու որ միայն սենեկին մէջ իրարու եղբայր եմք : Ըսանկ բաները գիտնալն աղէկ է :

Այս խօսակցութենէն քիչ օր ետքը երբ Քաբմէն Վլէս խուցը կ'երէնէր՝ առաջին դատիկոնի սըրահներուն մէկէն ելած ուրախութեան աղաղակներ ահանջին հասնելով կանկ առաւ սանդուղքին վրայ : Պանդոկապետին՝ ծեփիչի, վառօդի, տակառներու, վառած աստղերու վրայ խօսելը կը ըլլէ սէր . ուրիշ ձայն մ'ալ տիեզերաց մեծ ճարտարապետին կենդանութեանը խմել կ'առաջարկէր : Աստուտ նստարանի մը վրայ նստած կը վիճէին, եւ թեստաւորեցին անանկ ծածուկ լեզուաւ մը կ'ըլլար՝ որ Քաբմէն ուրիշ բան չի հասկըցաւ, բայց եթէ ազատ որմնագրաց ճաշ մ'ըլլալը :

Սեծ ուրախութիւնները երիտասարդաց վրայ մէկ հրապուրիչ ազդեցութիւն մ'ունին : Եւրոպայէն զերկը նոյն աղմկին մէջ գտնուել ուզեց՝ որ իրեն ցնծութիւն կ'երեւէր : Սենեկին մէջ նստաւ ու կը մտածէր . որմնագիր ըլլալու տեսակ մը բաղձանք տիրած էր վրան . եւ, որմնագիրներուն բարի, շէնսիրտ, անվնաս եւ զրպարտեալ մարդիկ ըլլալնուն

հաւատք ընծայելովը՝ նախնի հակակրօթեանը դէմ կը մաքառէր :

Այս վարանմանը մէջ դարձեալ վար իջաւ . եւ պանդոկապետին բարեբարոյ կիներ սինակ գտնելով՝ հետը խօսակցութեան սկսաւ եւ վարպետութեամբ ու շուտ մը խօսքը ֆրանմասոնութեան վրայ դարձուց : Ասեւ հարցուց թէ ինչո՞ւ անցեալ օր անոնց համար ապուշ ըսաւ . եւ վրայ բերաւ թէ Եւրոպայէն երբեք կ'ընէ :

— () , դուն չես գիտեր ֆրանմասոններուն երկայն երգը : Անցիւր ըսեմ : Այլ շուտ մը բարիպիկ կանանց սովորութեան համեմատ, որոնք երգելու համար զիրենք աղաչել չեն տար, կանչելու սկը-

ՈՐՄՆԱԴՐԱՔ

ԵՐԳ ՈՐՄՆԱԴՐԱՔ

Այս թղթեղեայ իմ ծեփիչէս

Ետտ պատուարածան ըլլալս ձանձաք :

Բժամիտ եմ, բայց եւ այնպէս

Եռանկիւնն է իմ օրինակ :

Երբ որ էի պարիկ տղայ,

Հետս Ժիլի* պէս կը վարուէին :

Այլ որմնագիր որ եմ հիմայ,

Դեռ ապուշի կընըմանիմ :

ԿԵՐՆԵ

* Յիմարուիւնովը ամենուրեք ծաղրելի էրած որոնց հետ ըլլալու է որոնք վրայ ձիւր պիտի ունենան չունենան ծան . Թարգմանիւն :

Նըշան առնել, եւ անուանի
 Ըլլալ կուղեմ. անպատճառ չ'է.
 Ճուռնկ մ' ունիմ հաստ եւ անճողունի,
 Գողգնոցը. . կը ծածկէ:
 Կըլոր է քիչ մ' ուսս աջոդմեայ,
 Հոն լար մ' ըլլայ՝ գուցէ շահիմ:

Ա' Լ որմնադիր որ եմ հիմայ,
 Դեռ ապուշի կը նըմանի' մ:

} ԿԵԿԵ

Երբ ուղղաչափս խաչաձեւ դնեմ,
 Եւ զիս լաւ մը պրկէ գօտիս,
 Ամէն մարդ զիս տեսնել կ' ուղեն
 Կանոնիս հետ լ' եռանկիւնիս:
 Ձեղմէ՛ դդուս որ կանչուեցայ
 Պարզ հաբուստովս քաղաքային,

Ա' Լ որմնադիր որ եմ հիմայ,
 Դեռ ապուշի կը նըմանի' մ:

} ԿԵԿԵ

Իբր ճենաղան փեղցոր՝ արձակ,
 Սենեկին մէջ երբ որ փարտեմ,
 Չիս մինչեւ ոտքս հպարտ կը տեսնաք.
 Բայց գովեստի ալ դգայուն եմ:
 Թէ հետս վարուին իբր Թ' եմ սրիկայ,
 Իմ պատասխանս կ' ըլլայ դիւրին:

Ա' Լ որմնադիր որ եմ հիմայ,
 Դեռ ապուշի կը նըմանի' մ:

} ԿԵԿԵ

Կինըս կ' ըսէ Թէ կարկինը,
 Լորակեալն եւ այն ծեփիչ,
 Նշան են (կամայ կրկնեմ նոյնը),
 Անմտութեան սոսկացուցիչ:

Մեկը Թէ որ խօսքին հաւտայ,
 Քնջոց կ' ըսէ նա գողնոցին:

Բայց որմնադիր եմ ես հիմայ,
 Դեռ ապուշի կը նըմանի' մ:

} ԿԵԿԵ

Հացի տակ, քովն ընկերներուս,
 Ես շատ անգամ լսած եմ խօսքեր
 Անլայել բան շատ ընելուս:
 Թ' անոնց լսես՝ խող մ' եմ եղեր:
 Գուցէ ըլլամ քիչ մ' որկորեայ,
 Թեպէտ գինով կ' ըլլամ դիւրին:

Ա' Լ որմնադիր որ եմ հիմայ,
 Դեռ ապուշի կը նըմանի' մ:

} ԿԵԿԵ

Ճանապարհէ շեղող մարդոց՝

Ես օրինակ կը ընամ ըլլալ.
 Իմ կանաչեզը ունի գողնոց՝
 Մեր տաճարին երկու սիւնն ալ:
 Կ' երթամ՝ հաստատ Թամբիս վրայ,
 Այն մոյթերուն յեցած կրկին:

Ա' Լ որմնադիր որ եմ հիմայ,
 Դեռ ապուշի կը նըմանի' մ:

} ԿԵԿԵ

Անխելքն' ր: Խենթ կարծէին զիս:
 Չըպարտութիւն ալ Թող սեպուի:
 Բանգի ծայրը կապոյտ լարիս՝
 Գիտութեան աստղը կը փայլի:
 Այս՝ խենթերուն դաս Թող ըլլայ,
 Թերեւս ճամբայ բացած ինիմ:

Ա' Լ որմնադիր որ եմ հիմայ,
 Դեռ ապուշի կը նըմանի' մ:

} ԿԵԿԵ

Մարդ մ'ուղղալովին եւ եռանկիւն

հեցուկ առած՝ ատանկ կ'իստէր .

խորաքէտին մէկն ալ գիտուն ,

Անանկ մէկն որ գիւրք ալ կը գրէր .

— Եղբայր , ըսաւ , քեզ գործունեայ

Դոգնոցդ ու լարդ՝ գիտնաս՝ չըրին .

Քեզ որմնադիր ընողքն՝ հիմայ

Ըզքեզ լաւ մը ապուշ ըրին .

} ԿԻՎԵՐ

Այս երգը՝ դուրնէցիին վարանեալ միտքը իրեն
քաշելու համար շինուած չ'էր : Բայց կ'երեւէր որ
կինը երգելու ժամանակ իւր գիտողութիւններն
ըրած էր . վասն զի շուտ մը յաւելցուց որ հեղի-
նակը ընդունել չ'ուզուած մէկն էր : Եւ շարունակեց .

— Թէպէտ եւ կը խնդամ ատոր վրայ . բայց
աղէկ է որ երիտասարդ մէկը ատոնք գիտնայ . ը-
սածներնուն նայելով՝ հետաքրքրական բան է . եւ կե-
նաց բաներու մէջ ատիկայ շատ օգտակար կըրնայ
ըլլալ :

Բարի տիկնոջ միտքն ինկաւ որ մէկը վաստըկ-
ուելուն պէս հացկերոյթ կ'ըլլար , եւ իւր ամուս-
նոյն վերաբերած ժողովքին խնճոյքները իրենց պան-
դուկը կը կատարուին :

Ժաքմէն՝ եղբարցն երգերուն շնորհիւ շուտ մը
բնացաւ . միւսները գինարբուքով կէս գիշերը ան-
ցուցին :

Ետեւեալ առաւօտ մեր երիտասարդը զինքը
խռովող մտածմունքները պանդուկապետին բացաւ :

Պարոն Երեսն փութով զանկայ ընկալաւ պատ-
ուարժան գինեպանի մը պէս , որն որ իւր արհեստն
էր : Յունիս ամիսը կէս կըլլար կոր . որմնադրաց
տոներուն ատենը կը մտնենար :

— Պարոնիկս , ըսաւ անոր . անտարակոյս կրնաս
լոյսը ճանչել , թէ որ չորս կէտերը լմնցընես , որոց
առաջինն է տարիքը :

— Ե . բանի՞ տարուան ըլլալու է . հարցուց
Ժաքմէն :

— Քսան եւ մէկ :

— Ուստի համբերելու եմ . դեռ տասն եւ ինն
տարեկան չի կամ :

— Այդ բան մ'ըսել չ'է , պատասխանեց պան-
դուկապետը . զքեզ իւր լուվդօ՝ կը ներկայացը-
նեմ :

— Ի ուվդօն ինչ է :

— Էմ . պղտիկ գալլ ըսելու պէս է . որմնադը-
րի տղայ կը նշանակէ : (Վինեպանը ճիշդ Լ-Քրօն
բառը կ'աղաւաղէր , որ որմնադրաց տղոցը կը-
սեն , եւ որ ստուգիւ հիւսիսակողման հին լեզուի
մը մէջ կը գտնուի :) Վայլաճադը , շարունակեց ,
ուրիշ ազատութիւններէ զատ տասն եւ ութ տա-
րեկան եղած ատեն ընդունուելու արտօնութիւնն
ունի . կան ժողովարաններ ալ՝ որ մինչեւ տասն եւ
չորս տարեկան ներս կ'առնուն : Պարոնիկս . հայրդ
Փրանմասոն է :

— Ո՛հ . Լստուած իմ . ո՛րչափ հեռու բան .
Դուրնէի քով պարկեշտ վարձակալ մըն է : Պը-
րանմասոններն իւր առջին բանադրուած եւ կախարդ
անձինք սեպուած են :

— Հա՛ . Հա՛ . Հա՛ . պօռաց պանդոկապետը . մենք անանկ լաւ մարդիկ եմք , որ չարերուն հետ գործ չ'ունիմք : Պարօնիկս , Ֆրանմասոնները եղբայր են : Եթէ անոնցմէ ըլլաս , եւ ճամբորդութեանդ ատեն ստակդ պակսի , ժողովարանին կ'երթաս , նշաններով ինք զինքդ կը ճանչընես , նշանաբանը կ'ըսես , այն ատեն՝ հոն գտնուած եղբայրները քսակդ կը լեցընեն : Թէ որ վեճ մ'ուենես , Ֆրանմասոններուն մէջ մենամարտութիւնն արդէ չ'եղար . գործը ծանուցածիդ պէս , հակառակորդդ զենքերը ձգել կը հարկադրի :

— Այդ ինչ աղէկ բան է . ըսաւ յաքմէն յափրջտակուելով . յօժար կամօք Ֆրանմասոն կ'ըլլայի , եթէ կարելի ըլլար :

— Արեմն , պա՛րօնիկս , կ'ըսեմք որ գայլաճագ ես . ատոր վրայ եւ ս՛չ մէկը կը տարակուսի :

Հետամուտներէն պահանջուած երկրորդ պայմանն է բարի վարք , եւ յանձնառութեանց հաւատարմութիւն : Այդ հոգ չ'է . ես քու դաստիարակըդ կ'ըլլամ , ուստի եւ քեզի համար պատասխանատու :

Երրորդապէս , սրտոտ ըլլալու է . ընդունելութեան փորձերը խաղ չ'են : Սակայն , եթէ իբրեւ գայլաճագ (լուսա) ընդունուիս , միայն բարոյական փորձերը կը կրես , որ ամէն ժամանակ դիւրին է :

Վերջապէս չորրորդ պայմանը , որ անշուշտ քիչ կարեւորը չ'է , ստակին բանն է : Պարկեշտմարդիկը զքեզ կ'ընդունին . բայց անոնք գործէն արգելել եւ փոխարէն քիչ մը բան չ'առաւ չ'ըլլար .

եւ պէտք է որ որմնադրաց խնջոյքներուն սովորութեանցը վարժուիս . եւ իրաւացի է որ ծախքը տաս :

Երկրորդ Պէտին աւելի մտածել տուաւ այս վերջին կտորը : Ստակը համրանքով էր : Խեղքը աղէկ կը հասներ որ իւր պանդոկապետին պէս բըթամիտներու հետ խնջոյք ընելը՝ խնայութեամբ պահած ստակը կ'որսընցընել է . ուստի ըսաւ .

— Հիմայ ստակ չ'ունիմ : Պէտք եմ սպասել , որ ծնողքս զրկեն , եւ այն ժամանակ կուտամ :

Բայց գինեպանը վարպետորդի էր . մտդ վաստըղկելու ճամբան աղէկ գիտէր . անոր համար քիչ մը վհատեցաւ : Սխալեալ խօսակցութեան սենեկին ուրիշ մէկ եղբայր մը աւելցընելու , եւ յաքմէն , որ ուսմունքը լմնցուցած էր , այն ժամանակուան հազուագիւտ ձիրքի մը տէր , այսինքն՝ ճարտարախօս մէկը ներկայացընելու յոստով իւր միտքէն խնայով , ահնկալած փոքր հաճոյքներէն զուրկ մնալն իրեն խիստ երեւցաւ : Ասոր վրայ ձեռքը մէկ մը ձակտին տանելով՝ ըսաւ .

— Սիկ ըրէ . հրեայ մը կը ծանչեմ որ լուսաւորուիլ կուզէ : Թէ որ պէտք եղածին պէս հացկերոյթի մը ծախքը կրնայ առաւ , քեզ ալ նոյն օրը ընդունել կուտամ . եւ իբր գայլաճագ այդ ծախքէն կազատիս :

Պ . Երեսանին ձիշդ այս խօսքը լմնցընելու վայրկենին հրեայն ներս մտաւ :

— Գո՛ւն ես Դէդէն , ըսաւ պանդոկապետը . անմեղուկը կը ծանչես :

— Հրեայն անմտութեամբ հարցուց . որը :

— Ա՛հ. անմեղը, օտարը. ըսաւ գինեպանը րարձրաձայն խնդալով: Տեսնեմք. ուզածիդ պէս քեզի տարիք մը տանք. երեք, հինգ, եօթը . . .

— Ա՛հ. ատոնք անխելքի բաներ են:

— Տղաս. ինչու որ դեռ եղբայրս չ'ես, ըսաւ պանդոկապետը ծանրութեամբ. ատոնք անխելքի բաներ չ'են: Եօթը տարիէն աւելի կայ. բայց թէ որ քիչ մ'ալ խօսիս, այն ատեն միայն երեք տարիէն քիչ մ'աւելի կ'ունենաս:

Բայց որմնադրի մը շփոթած ներս մտնելով խօսակցութիւնը դարձեալ կտրեցաւ: Այն էր Վալար անուէն դրացի սենեկայարդարը (Եօթանէ), որ մենամարտութեան պիտի երթար: Պանդոկապետն իմանալով որ զինքը կը կանչեն վկայութիւն ընելու համար, դրացին փութով մէկ դի քաշեց, կաշխատե՛ր՝ որպէս զի նոր ժողովուած զօրաց նման եղբայրներուն հրացանով մէկ մէկու հետ երդմնադանցութեամբ կը լուծելը նորամուտները չի կուսեն: Սենեկայարդարը Տըլօն մնալաճառին հետը վէճ ունէր. զանիկայ կ'ամբաստանէր որպէս թէ ամէն կերպ գործոց մէջ ժողովոյն խօսք տուած հաւատարմութեանը հակառակ՝ իւր կընծըը քծնած էր: Ըսոր համար երկու կողմէն ալ գայթակղեցուցիչ ամբաստանութիւններ տեղի ունեցեր են ընդդէմ որ մնադրական բարուց:

Հետեւեալ առաւօտուն կուռեցան. ինչու որ մենամարտութիւնը մերժողը իբր վատութեամբ իւր ֆրանմասոնութեան պատիւը աւրած կը սեպուէր:

Բայց երբ առաջին զարնուելովն մնալաճառին տալարը (Բանիսթ) պատուեցաւ նէ, Պ. Դերսան

ասդին բարեկամաց հացկերոյթ մը տալու մէջ շահ մ'ունենալով՝ նշան ըրաւ ու կոխը դադրեցուց. մենամարտները վկաներնէն համոզուելով՝ սեղանի ժամանակ հաշտուեցան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ

ՆԱԽԱԳԻԹՈՒԹԻՒՆԷՐ

— Պայծա՞ռ է:

— Փռան մը պէս:

ԱՅԺԱՆՏԻՔ

1926
39

ԸՐՈՆ ԵՎ Վալար եղբայրներուն մենամարտութենէն երկու օր ետքը, Դերսան եղբայրը Դաքմէնին քովն եկաւ. պատահին դեռ նոր ծաշ քած էր: Հաճախորդաց ամէնքն ալ գացած, եւ միայն Պ. Լասուրս կեցեր էր անկիւն մը:

— Պարոնի՛կս. ըսաւ պանդոկապետը. դեռ ընկերութեան մէջ չի մտած քեզի աղէկ է անոր պատմական մասին տեղեակ ըլլալ. եւ այս զիտուն բարեկամնիս ահա պատրաստ է նոյնը սովորեցընելու:

Այլ Լասուրս պարզերես գէր մարդ մ'էր, եւ մարդու մօտ. բայց միայն այն ժամանակ կը շարժէր՝ երբ վայելչութեամբ իրեն իմաց տրուէր: Գիտուն ածականն ընդունեց. եղբայր Դերսան խօսքը լմնցընելուն պէս եկաւ Դաքմէնին միւս կողմը նստաւ, անշուշտ պանդոկապետին կեցուածքէն համոզուելով, որ մէկ ձեռքով երեք փոքր բաժակ էր բռնած եւ միւսովն ալ տեսակ մը հեղուկով, որուն անունը հարկըր եօթը դրեր էր, լեցուն սըրուակ մը: Եւս հեղուկը գինետունը խմուած քնեակի, անխօսի, օղիի, կասսիայի, ցըւոյ, քիւրասայի, կեռասօղոյ, քօֆի կամ օղիի բոլոր շիշերուն մէջ մնացածներէն կը շինէր: Եւս հարեւր եօթը անունը թէպէտ եւ ոչ մէկը կը հասկընար՝ բայց պատճառը իմանալու ետեւէ ինկող ալ չի կար:

Երեք փոքր բաժակները լեցուց: Դաքմէն գիտունին բարեւ տուած ըլլալով՝ անիկայ կամաց մը հաղաց ու բսաւ.

— Երիտասարդ բարեկամ. ինչպէս որ պարոնը զրուցեց, բանը ճանչելն օգտակար եւ անհրաժեշտ է: Մարդիկ կան որ ֆրանմասոն կ'ըլլան եւ բան մը չը գիտեն: Եւր բան չ'է. Իսկ իմ աչքիս զըպրօցի կրթութիւն առած կ'երեւիս. ուսմունքդ անտարակոյս լմնցուցած ես: Ուստի յօժար կամօք կ'ուզեմ մեզի վերաբերած բոլոր բաները քեզի հասկըցընել: Եսիկայ ամէնուն ըրած բանս չէ, բարեկամ. ա՛ն սա քերթուածն ու կարգա՛. հոն կը սովորիս թէ մեր ծագումն ուստի է: Աղը մընացածը պատմելու պատիւը կ'ունենամ. վասն զի հոգ միայն բուն ծագումը գրուած կայ:

Ետը վրայ Դաքմէնին երկոտասանածալ հին Գրքոյի մը տալով՝ յաւելցուց.

— Եսկէ դատ, անանկ պարզ եւ բնական զըրուցուածքներով է որ կը սքանչանաս:

Ետը գրականութեան վրայ դարձուց խօսքը. բաղդի վրայ գրուած երգէն երեք տուն մէջ բերաւ. Սերոպէն հատուած մը բառաչեց. Զերակիոսէն ալ չորս յօդուած բան ոռնաց. Մարմոնդէի, Լահարբի, Երման Կուֆէի, Ժ. Ժ. Ռուսօյի, Տեղօժիէյի, Բլանառի, Սօլէնի եւ Լասեբէտի վրայ մէկալներունէն աւելի ճառեց: Զուսկ յետոյ, ժամի մը չափ զ'ի. Դերսան ըզմայլեցընելով, բայց Դաքմէնին միայն գլուխը ցաւցընելով ինքնիրեն խօսեկէն վերջը ելաւ գնաց:

— Երթալէն ետքը պանդոկապետն ըսաւ. շատ զարմանալի մարդ է:

— Ինչ կ'ընէ. հարցուց Դաքմէն:

— Բոլորովին զարմանալիք:

— Գործ մը ունի՞:

— Ենման մէկն է:

— Պաշտօն մ'ունի՞:

— Կայանքն է:

— Ստիկանութեան:

— Ֆրանմասոնը տնտնալով մը պատասխանեց. ոստիկանութեան: Բայց հանդարտ ու խաղաղ եղի՛ր. շարունակեց ինքնիրեն սիրտ տալով. քաղաքական չեղող գրասենեկաց մէջ է գործը:

— Ձեր ժողովէն է:

— Անշուշտ իմ գտնուած ժողովէն է. ատանկ կրթեալ, լեզուանի եւ ճարտասան մէկը, ինչպէս

Ազատ արհեստքն անդի ծայրն հասցընելու .
Դարբնուէ , պիտի խիստ կրթուէց պարագելով ,
Եւ շատ աղէկ կը ըզբօսնուր այրիչ սալով :

Թորբէլ՝ ջրհեղեղէն առջի մարդոցմէ երեք հոգի
իրեն օգնական գտաւ . Յորբէլ , որ կը խորհէր , կը
նկարէր , վրաններ կը կանգնէր եւ մորթի առուտուր
կ'ընէր . երաժշտութեան հնարող հմուտն Յորաղ .

Յորաղ հողմով բանող գործեաց հանգամանքը
Գտաւ իւր նոր աշխատանաց ժամանակը :

Այդ էր առաջին անգամ երգեհոնը հնարողն
ալ : Երրորդ անձն է հողէ աման շինելու արուեստը
մարդոց սովորեցընող անանուն մէկը .

Նոր արհեստիս այն ընդհանուր արգասիքներ ,
Մինչեւ մեզի՝ և՛ ամէն մարդոց վրայ են իջեր :

Նոյ պատմելէն ետքը Թէ՛ Թորբէլ եւ իւր երեք
բարեկամները զիրար ճանչելու համար նշաններն ու
նշանաբաններն հաստատեցին , կը յաւելու որ՝
Փրանմասոնաց ընկերութիւնը ատեն մը շարունակ
եղած է . բայց մոռցուելով՝ ջրհեղեղի ատեն միայն
ինք կար գիտցող , զոր նորէն կը հաստատէ : Կա-
նոնները կը բացատրէ , եւ կ'ըսէ .

Մեր ամենէն սուրբ եւ պէտքի օրէնքն ըլլայ
Այն՝ որ անխեղ եւ կոյր ռամկէն ծածուկ մընայ :

Ուրիշ պատուէր չի տար : Այդ փոքր բան մ'ըլ-
լալով՝ հոն ներկայ եղողներուն բոլորն ալ իրենց
խոստացած մեծութիւնները գիտնալու փափաքաւ
կը տոչորին .

Սուրբ խորհրդոց յետ մեծամեծ հանգամանաց ,
Կ'ուզեն ըլլալ շուտ մ'ամէնքն՝ եւ՛ս լուսաւորուած .
Պայման մը մեծ—վարպետն կարգաց սրտով փղձուկ .
Պայման ահեղ , եւ միշտ ռամկէն մնացած ծածուկ .
Վերջնելով ձեռքելը խումբը քաջազարդ
Նոյնը կրկնեց , եւ եղաւ մեծ քան զամէն մարդ .
Այս պատճառաւս անոնցմէ ալ զատուեցաւ ,
Եւ անկէ ետքը սրբադան խումբ մը եղաւ :
Պայծառ լուսով լուսցած տաճարն մտաւ գընաց .
Յայն տաճարն որ հեռացեալ է 'ի պիղծ շաւղաց :
Չայն բացող ձեռքն զմայլած եղբայրց ի՛նչ զանազան ,
Ի՛նչ այլ եւ այլ բաներ անոնց շուտ մը գըտան :

Քերթողը չի՛ զրուցեր այդ զանազան բաները՝
որոնք թերեւս հին արհեստից պատմութեան օգտա-
կար ըլլան : Իսկ երբ ինչ կերպ հագուստ հնարե-
լուն վրայ կը տնտնայ՝ երկնքէն որմնադրաց հը-
րեշտակը իջնել կուտայ ձեռքը արկղով մը , ուր՝ Նոյ
գոգնոցներ , երկայն լարեր , աստղեր , կարկիններ ,
ծեփիչներ , ուղղաչափներ կը գտնէ .

Մօտ սեղանի մը վրայ շատ բիւլ ատենէ ,
Աջիւս գոհար՝ երեք փայլուն դէպ կը լինէ :
Ետքը տաճարն եղողներուն բան մի թաւ .
Կապեց գոգնոցն . ամէն մարդ ալ անանի՛ ըրաւ .
Եւ այն անգին մանէակներուն պատուականը՝
Նոյին տալու համար առաւ հրեշտակը :

Քերթողին խելքը միտքը սեղանին վրայ է . բայց
չ'ըսէր Թէ կահնիկէ (ճահճն ալաճն) շինուած գլա-
նաւոր գրասեղան է , Թէ ծիրանեփայտով գրուագած :
Վերջապէս գրասեղանին վրայ խօսելէն կը դադրի՝
լարին սնայէս բացագանչուութիւն մ'ընելով .

Գերընտիր լար , զբեզ կըրողին բիւր եւ երանի .
Վէ՛հ լաւութեան անիկայ նշան մըն է յայտնի :

Ո՛վ լար՝ դու՛ քան ըզգըրուցուած միւս ամեն լար՝
Հազար տնգամ պիտի ըլլաս փառաց պատճառ։

Իւ այն ատեն Վոյ Լսիոյ մէջ ֆրանմատենե-
րու մեծ վարպետ կը հաստատէ զՍեմ . Քամ ալ
Լսիրիկէի մեծ , եւ զՅարեթ Եւրոպայի մէջ , ամէն-
քն ալ վերիններուն պէս փառաւոր ոտանաւոր
գրուած երկայն ճառերով բարձրացընելով : Սի-
այն Յարեթի խօսելէն առաջ՝ խօսքին քիչ մը աւելի
դարձուած կուտայ :

Նահապետը հոս հասնելուն շունչ մը առաւ ,
Յափշտակուի մտայ՝ զոր դժուար նուաճել կըցաւ ,
Հիացում զինքն պատեց . լռեց . կը թոթովէր .
Լաւ միտ դրին ամէնքն շարժմանցը որ կ'ընէր :

Սա եւ Յարեթ եղբոր ամէն կերպ որմնագրական
գործառնութեանց մէջ յաջողութիւն կը մարգա-
րէանայ , եւ խորհրդագգածներուն պարտաւորեալ
ողջոյնը կուտայ :

Ի՛նծ—վարպետը յաւելցուց . երբ ասկէ երթաք ,
Հատ սիրուն հօտք պիտի մնանին շուքերնուդ տակ .
Ուստի բնաւ մի՛ մոռնաք օրէնքս այս անսխալ ,
Որ որմնագի՛րք միայն շատ լաւ արքայ կրնան տալ :

Եհա քաջադէպ եւ թագաւորաց համար կա-
տարեալ բան մը : Ա՛հ քաջապէս , Վոյ նշանով խօսելը
կ'աւանդէ եղբարց , ըսելով՝ որ լեկուաց խառնա-
կութեան ժամանակ (Քարեւոնի աշտարակը կը-
գուշակէ) հարկաւոր պիտի ըլլայ անոնց . Ի՛նչուր-
գոսի համար՝ գուշակելով կ'ըսէ թէ անուանի ֆը-
րանմատեն մը պիտի ըլլայ , եւ իւր հասարակապետու-

Թեամբը մեծ խորհրդարան պիտի կազմէ . նոյն
ընկերութեան՝ Սողոմոնի թագաւորութեան ժամա-
նակ ունենալիք պայծառութիւնը կը մարգարէանայ .
զմեծն Սարդուս հեռուէն իւր եղբայր կը բարեւէ ,
ինչպէս նաեւ տասն եւ ութերորդ դարու անգղի-
ացի որմնագիրները , Վերմանիոյ փրանկիսկոս Ի՛ որմ-
նագրութեան պաշտպան կայսրը , Բրուսիոյ եւ
Պրանտէպուրկի մեծ—վարպետը փրեգերիկոս Բ ,
եւ գալիք բոլոր սուլտացի , դանիացի , պոլոնի-
ացի , ռուս , գաղղիացի , բեղգիացի եւ հօլան-
տացի որմնագիրները : Իւր Յերուս թողը՝ ընկե-
րութեան դիւանապետ եւ ընդհանուր խորհրդական
գրագիր կը կարգէ : Ետնցմէ ետքը խորհրդաւոր
որմնագրութեան մէջ ամէն եղածներով մէկտեղ՝
քերթուածը բոլոր գիշերը տեւող նոր հացկերու-
թով մը կը լմնայ :

Ի՛րը հետեւեալ օրը Քարմէն գիրքը Պ . Լա-
տուրսին դարձուց , ըսաւ որ անկէ հաստատ տեղե-
կութիւն քիչ է առած :

— Գիտեմ . զրուցեց անիկայ : Այլ խոստովանիմ
նաեւ որ մէկ քանի նկարագրութեանց մէջ չափա-
ղանցութիւն բանեցուցած է քիչ մը : Բայց բունը
պատմական է , եւ ձեւը գրական . բարեկամ . եւ
անիկայ քեզի կարգալ տուի որպէս զի երեկուան ը-
սածս թէ մեք տրգէտ մարդիկ չ'եմք եւ սկիզբնիս
ալ շատ հին է , հաստատեմ :

— Այլ հաւատամ . ջրհեղեղէն առաջ է սկիզբնիդ...

— Հիմայ մնացածը կրնամ պատմել :

Պիտի հասկընաս որ վրան խօսած պատուելի
հնութիւններնուս դէմ խօսողներն անգամ գոնէ

խորհրդաւոր որմնադրութեան հիմնադիր կը ճանչնան Քիւրամ կամ զԼ. դոն — Քիւրամ, զոր Յովսեպոս պատմիչը Լ. տորամ կ'անուանէ, Սողոմոնի ժամանակ կը ծարտարապետ։ Լ. նոր պատմութիւնը զանազան կերպով եղած է։ Իսկ մը գիտնականք գրած են թէ Տիւրոսի Քիւրամ թագաւորը ըլլայ ատիկայ, որ Սողոմոնի հետ նիզակակցելով Արուսադէմի տաճարին շինութեան ատեն անոր մեծ օգնութիւն ըրաւ։ Իայց մեր մեր արձանագրութիւնն ունիմք, որ պատկառելին Քիւրամ սաստիկ հաշակեալ արհեստաւոր, եւ տիւրացւոյ մը ու՛րիւթեամբ ցեղէն կ'նոջ մը որդի է։ Թագաւորաց չորրորդ գործին մէջ անուանը կայ։

Սողոմոն զանիկայ բերել տուաւ տաճարին գործերը կարգի դնելու համար։ Լ. ն համբերութեամբ իւր ծարպիկութիւնը ցուցնել ուղելով՝ գաւիթին առաջը պղինձէ երկու սրանչելի սիւններ կառոյց, որոց ամէն մէկը քսան ու եօթն ոտք բարձրութիւն եւ վեց ոտք տրամագիծ ունէր, եւ մէկուն անուանը Կաթի, եւ միւսինը Բառա դրաւ։ Մէկուն քով աշակերտաց վարձքը կը տրուէր, եւ մէկալին քով գործակցաց (գաւթա)։

Լ. դոն — Քիւրամ իւր հրամանին տակ շատ մը գործաւորներ ունէր. եօթանասուն հազար աշակերտ, ութսուն հազար գործակից, եւ երեք հազար երեք հարիւր վարպետ։ Քիւրամ ասոնց ամէնուն մէկէն վերակացութիւնն ընելով եւ իւրաքանչիւրը իրեն անուամբ չի կրնալ ճանչնելով՝ վարպետներուն հետ իրենցմէ վար եղողներէն զիրենք զանազանելու համար ծածուկ բառեր, նշաններ եւ շօշափու մներ հը-

նարեց, որպէս զի չըմտալի. եւ աշակերտին՝ գործակցին՝ տուած՝ վարձքին չափ եւ գործակցին ալ վարպետին չափ չվճարէ. նոյնպէս, գործակցաց ալ նըշաններ յատկացուց որոնց տեղեակ չէին աշակերտները, ինչպէս աշակերտաց ալ բառեր եւ նշաններ տուաւ. որով շէնքին մէջ չաշխատող օտարներէն կ'որոշուէին։

Լ. տոնց ամէնքն ալ, բարեկամ. անանկ զարմանալի կարգով մը եղաւ, որ Սողոմոն զմայելով աշխատաւորաց եղբայրակցութեան մէջ մտնել ուզեց ինքն ալ։ Օհնո-ւն ի վերայ ողորմաբար տեսնաւ նուն Լ. որին Պերճութեան Վամպասերէս նախայիշատակեալ պետութեան մեծ դատաստանապետ իշխանին նուիրուած երեք երգով քերթուածի մը մէջ Բիւրն տիւ Շմէն եղբայրը այս փառաւոր դիպողութենէն աղէկ մաս մը ձեռք ձգած է։ Լ. յգ վերայիշեալ եղբայրը Երբոն քաղաքաց անուանեալ խորհրդարանին անդամ ըլլալով՝ կը գոչէ։

Այսչափ եղբայր մէջ, գովելի այն քիւրամն Նիւրապրեմ ձեզ Սողոմոնին ինչպէս տալը Որմնադրաց վեհ հանգամանքն եւ զգեստը. Գաւթի տղան ալ, որ արքայից վեհադոնն էր, Անոն նշաններն ունեւ նալով իւր պարծեր. Սնափառութեան իրեն կապանքն ա'լ խզէ, Ի՛ իւր հաւասար հպատակներն լուսաւորեց։

~~~~~

Լ. յգ շատ որմնադրական եւ փափուկ է։ Քերթուածը Բարիդ տպուած է 1807 ին։ Իայց հեղինակը ոչ ընադրին եւ ոչ ծանօթութեանց մէջ Քիւրամի պատմութեանը վրայ մանրամասն կարեւոր

աւելցնելով թիւները ամենեւին չի տար, զոր պէտք է ես քեզի ըսեմ լըմնցընեմ:

Իրեք գործակից իրենց վարձքովը դո՛հ չըլլալով մտքերնին դրին որ վարպետներուն նշանաբանը Վիրամէն ուզեն: Ուստի ուղածնին կամայ ակամայ անկէ առնել որոշելով զանիկայ մինակ գտնելու կը սպասէին:

Թերեւս ինձի ըսես. ատոնք դէ՛շ եղբարք են եղեր: Այն անանկներալ:

Իրիկուն մը՝ մէկը տաճարին հիւսիսային, միւսը հարաւային, եւ երրորդը արեւելեան դրանը քով Վիրամին սպասեցին: Վիրամ արեւելեան դռնէն մտնելէն եւ մէկ մը չորս կողմը պտըտելէն վերջը հիւսիսային դռնէն դուրս ելնել ուզեց: Ենոր սպասող գործակիցը վարպետութեան նշանաբանն ուզեց անկէ, եւ ձեռքի մուրձը վեր վերցուց. Վիրամ անոր ըսաւ որ ուղածն այն կերպով ձեռք չի ձգուիր: Այն ատեն գործաւորն ալ ձեռքինը անոր գլխուն իջեցուց:

Հարուածը զանիկայ գետին փռելու չափ սաստիկ չըլլալով՝ մեծ—վարպետն հիւսիսային դուռը փակաւ, ուր երկրորդ գործակիցը գտնելով անկէ՝ ալ նոյն ընդունելութիւնը գտաւ: Այն ատեն արեւելեան դռնէն դուրս ելնել փորձեց, թէպէտ եւ վիրաւորուած էր. երրորդ գործակիցը՝ առաջիններուն ըրած պահանջը ինքն ալ ընելէն ետքը զարկաւ մեռցուց:

Մարդասպանները գացին արիւնլուայ մարմինը պահեցին. եւ երբ մութն աղէկ մը կոխեց, մերձակայ լեռ մը տանելով թաղեցին: Փոսին վրայ

ալ անմեղուկի ոստ մը անկեցին, որպէս զի տեղը զիտնան: Անմեղուկը կը ճանչես հարցումը, որ որմնագրական է, զիտե՞ս ուստի առաջ եկած է:

— Որուն խեղճ հրեայն չիկրցաւ պատասխանել:

— Անտարակոյս դու ալ չես կրնար. վասն զի պատասխանելու միայն մէկ ձեւ մը կայ, այն ալ վարպետներուն յատուկ. եւ է, անմեղուկն էս ինչ ճանչէ:

Խորհրդարանաց գաղտնիքը կը յայտնեմ կոր. քեզ. բայց զեն չ'ունի. դու մեզնէ պիտի ըլլաս: Հարունակեմք:

Սղոմոն եօթն օր Ադոն—Վիրամը չի տեսնելով, ինն վարպետի հրամայեց որ զանիկայ բընտըռեն: Ասոնք ալ հնազանդեցան. եւ երկար ու պարապ բնտըռտուքներէ ետքը անոնց երեքը, որ քիչ մը յոգնած էին, արուեստագետին թաղուած տեղոյն մօտերը նստած ըլլալով՝ մէկը անմեղուկին ոստը քաշեց հանեց: Ասով ճանչցաւ որ այն տեղի հողը մօտ ժամանակները խառնուած է. ուստի ծեփիւնովը խառնըշտկելով Վիրամին մարմինը գտաւ: Հուտ մը միւս վարպետները կոչեց, որոնք վերբերը քննելով գործակից ընկերներուն վրայ կասկածի գացին որ այն ոճրագործութիւնը անոնք գործած ըլլան: Մտածելով որ թերեւս վարպետութեան նշանաբանը անկէ առած են, որ Աեհալա էր, շուտ մը փոխեցին ուրիշ մը հնարեցին, որ կը նշանակէր ծառի մը հոտը, եւ եղածը Սողոմոնին իմացընելու գացին:

Այս իշխանը մեծ ցաւ զգալով մարմինը տաճարը փոխադրել տուաւ, ուր թաղման հանգէսը ա-

մենաշքեղ կերպիւ կատարուեցաւ : Եւ այն տիտուր արարողութեան ատեն լուր վարպետները իրենց գլխաւորին արիւնովը ձեռքերնին արատաւորած չ'ըլլալին իմացընելու համար գոգնոցներ եւ ձեռմակ մորթէ ձեռնոցներ ունէին : Եւ բա՛րեկամ . երբ վարպետի պատուելի բարձր աստիճանն ելնելու ըլլաս , ինչպէս որ կը յուսամ , ընկերութեան մէջ Քիրամին մահուան յիշատակին հանապաղ ներկայութիւնը կը տեսնես . խորհրդարանին վարպետները՝ բնտուտութիւն նշանակելու համար՝ ծուռ ու մուռ կը քալեն . մարդասպանութեանն համար սարսափի նշանը կ'ընեն . սուգ արտայայտելու համար գլուխնին քոց կը պահեն :

Հոս տեղ Պ . Լ ասուրս կանկ առաւ , հաւանականաբար ասկէ աւելի բան չըգիտնալով , եւ իւր պատմութեան ընթացքը Քիրամին վէպին վրայ ըմբնցունելով , որ միայն աշակերտաց , գործակցաց եւ վարպետներուն՝ որմնադրութեան սքանչելի ծընդեան երեք նախկին աստիճանները մեկնելու կուգայ :

Աշակերտները , որոնք կը կարծեն որ որմնադրութիւնը անընդհատ մինչեւ մեզի հասած է , կռապաշտութեան հին ժամանակի՝ բոլոր խորհուրդներն ու ուսումները , ինչպէս նաեւ միջին դարու եւ հիմակուան ատեններու բոլոր՝ գաղտնի ընկերութիւնները անոր հետ կը կցեն : Եսանկեն տաճարապետները , հերմէսեան փիլիսոփաները , ծածուկ համալսարանները ուր կը կազմուէին Ագրիպպաները , Աստրաղամոսները , եւ հասարակ ամէն գուշակ եւ մեզ կարծուածները . հարաւային կողմե-

րը զիրենք հմայողներու տեղ դնել տուողներուն անգուլթ ժողովները , գեղերուն մէջ խռովութիւն ձգող ընկերութիւնները . ահա ասոնցմով կը հասկըցուի ժողովրդոց զանազան որմնադիրները հմայողի տեղ դնելուն , ինչպէս որ մինչեւ հիմայ ալ կընեն , պատճառը : Բայց խորհրդական եւ ֆրանմասոնաց որմնադրութեան անունը մինչեւ 1721 Մեքիկոյ մէջ կեզրոնացած մնաց . այն ատենը գուրսերը տարածուեցաւ : Տես անգղիացի որմնադիրները իրենց ընկերութեան ծագումը ինչպէս կը բացատրեն* :

Երբ կարաւսիոս , այն բեղգիացի կտրիճ տղան որ երրորդ դարուն մէջ ցամաքի եւ ծովու վրայ հռոմայեցւոց հետ շատ անգամ զարնուեցաւ , զմեծըն Ռիտանիա նուաձելով ինք զինքն անոր կայսր հրատարակեց , ( ) գոստոսի ուրիշ մէկ քանի յաջորդներուն պէս իւր նոր կալուածները փառաւոր շէնքերով զարդարել ուղեւով օգտակարար հետից , որոց գլուխ դրաւ հիւսնութիւնը , զինքը պաշտպան հանգիսացուց : Գործաւոր որմնադրաց , որոց յատուկ ազատութիւններ շնորհեց , մէկզմէկ ձանչելու նըշաններ դրաւ , եւ իրեն անուամբ ժողովուելու հրաման տուաւ , մասնաւոր վերակացութիւնը իւր Ալլամոս բարեկամին յանձնեց : Ս' արգիկը շարաթը երկու շէնքի եւ ամէն օր ալ ճաշերնուն ստակը կ'առնէին : Եսոնց անունը որմնադիր եղբարք էին դրեր :

* Ազատ եւ յարգոյ որմնադրաց հին եւ պատուելի եղբարքութեան հիմնադրութիւնը : Տպագ . Ի 1767 :

Կարծեցեալ կանոնադրութիւնը 287 թուին ե-

լու :

Կարաւսիոս 293 ին մեռնելէն ետքը եղած աղ-
մուկներուն ատենը որմնադրական ընկերութիւնը
քիչ մը նսեմացաւ : Բայց մեծին Լւիսիեզի Լաշէլս-
դեն անուն թուր 924 ին զանիկայ նորէն հաս-
տատելով իւր Լեդուին եղբայրը որմնադրաց գլուխ
կարգեց . անոնցալ ազատութիւններ , իշխանութիւն
մը եւ ժողովներ դուստրելու արտօնութիւն շնոր-
հեց : Լաշին մեծ խորհրդարանը 926 ին Եօրք քա-
ղաքը բացուեցաւ :

1314 ին Սկոթլոյ Լորերտոս թագաւորը եւ
1327 ին Եդուարդ Գ Բնդիոյ թագաւորը Ֆրան-
մասոնաց կանոնադրութեանցը աղէկ կերպերտուին :
Էնրիկոս Օ թագաւորն ալ ինք զինքը որմնադրաց
մէջ ընդունել տուաւ : Բայց այն ատեն , ինչպէս
ազատ նետաձիգներ , ազատ պարսպաշէններ , ա-
զատ քաղաքացիներ կային , այնպէս ալ ազատ որմ-
նադիրներ ամէն տեղ կը գտնուէին : ( ) գտակար ար-
հեստները ազատութեամբ եւ արտօնութիւններով
կը խրախուսէին . եւ ասոնցմէ է որ տասն երեք , տա-
սըն եւ չորս ու տասն եւ հինգերորդ դարերու
մայր եկեղեցիներն ու բազմաթիւ եկեղեցական շէն-
քերն ունիմք : Եւս իրական եւ ոչ նշանակական
Ֆրանմասոնները կրօնասէր մարդիկ ըլլալով՝ ամէնքն
ալ աղօթքով գործի կը սկսէին եւ կը վերջացնէին .
բոլոր օր շինած եկեղեցիներնուն շուրջը կը խմբե-
ին եւ իրիկունները բարեպաշտ երգեր երգելով
զուարթութեամբ կ'անցընէին : Աս եւ ցամաք երկ-
րի իշխաններէն շատը որմնադիրները պաշտպանելն

աւանդեց եղբայրակցութեան մէջ մանկէն իրենց պա-
տիւ սեպեցին : Յակոբ Լ , որ 1424 ին թագ ա-
ռաւ , խորհրդարանաց կամ Սկոթլոյ հիւներուն
ժողովներուն մեծ—վարպետ եղաւ : Լէսն Դ . ին
ժամանակ Լոտմայի սուրբ Պետրոսի որմնադիրնե-
րը նոյնպէս ազատութիւններ ունէին , որոնցմով
ազատ—որմնադիրք բուեցան : Բալլաւտիոյ աշակերտ
եւ անգղիացիներէն իրենց Սխորովիոսը սեպուած
Լնկո—Ղ'օնս անուն անձը Բնդիոյ Ֆրանմասոնաց
մեծ—վարպետ եղաւ : Քրիստափոր Բէն , Ինկո—
Ղ'օնսին մեծած ատենի մեծ վերակացուն , այս այն
է որ Լոնտոնի բոլոր եկեղեցիները եւ մասնաւորա-
պէս Լոմայի սուրբ Պետրոսէն ետքը աշխարհին
ամենէն մեծը համարուած սուրբ Պօղոսի եկեղեցին
1666 ի սոսկալի հրդեհէն ետքը նորոգել տուաւ :
1663 ին ընդհանուր խորհուրդ կամ ժողով մը բրաւ
եւ 1685 ին մեծ—վարպետ եղաւ :

Իրմէ ետքը ընկերութիւնն իւրնպատակէն , որ
արհեստն էր , հեռացաւ : Եւրո Ս' օնդէյկի որ շինու-
թեանց մէջ պաշտօն մը չ'ունէր , անգղիացի մեծ տնարց
կերպովը , որոնք ինչ պատիւ ըլլայ նէ կը գրուին ,
1721 ին մեծ—վարպետ ընտրուելով մէկ քանի բա-
րեկամաց հետ ալ ոչ թէ նիւթական շէնքեր , հապա փի-
լիսոփայական դրութիւններ կազմել որոշեց : Ուղղա-
փառութեան թշնամի մ'էր նա . եւ գաղտնի ընկերու-
թեանց մէջ իրեն մէկ հզօր կործանիչ գործէք մը ըլլալ
կարծելովը շէր խաբուեր : 1723 ին իւր առաջադրու-
թեան մտովը ընկերութեան կանոնադրութիւնները
տպել տուաւ , եւ անդամակցութիւնը ընդարձակ ուս-
կանի պէս դուրսերը տարածելու պարապեցաւ :

1. օրտ Տերունիդ—(1. օղըրս 1725 ին' Բարիդու
մէջ խորհրդարան մը հաստատեց. շուտ մը ուրիշ
տեղեր ալ կազմուեցան: Այսան տարօրինակ խօսքեր
պտըտիլ այս գաղտնի ընկերութեանց վրայ, որոց
շուտով եւ միմեծեամբ մը Վերմանիոյ, Բաւարիոյ,
Հոլանտայի, Պոլոնիոյ, Ռուսիոյ, Տաճկաստանի
մէջ անգամ ասարածուիլը տեսնուեցաւ: Քիչ ատե-
նէն յայտնուեցաւ որ իրենց գլխաւոր նպատակը
ուղղափառութիւնը վերցընել էր եւ մտքերնին ու-
րիշ բան չ'էր, եթէ ոչ անխորութեան աստիճանն
հասած եւ աստուածեան աղանդի հետ աջակցած բո-
ղոքականութիւն: Այդմէս Ժ. Բ. պապը 1735 ին խոր-
հրդական որմնադրութիւնը դատապարտեց. որով
Փրանսայի Փրանմասոնները ճոճաւ անունն առնուլ
որոշեցին, որ գամիւ ըսել է. եւ այս խորհրդական
անունը իրենց արժնութեանն ու հաւատարմութեա-
նը պարծանք կը սեպէին: Աւրիշներ ալ ընկերու-
թիւններնուն Լաբէր օղապարհին անունը
տուին, եւ անանկ համարեցան որ Ս. օվսէս էր ա-
նոր հիմնադիրը. եւ օրինաց տախտակները կերպա-
րանոց մետաղեայ պղտիկ տափակ բան մը կը կրէին
իր օղակ: Բայց միայն անունը չ'էր Ս. Ընթողոյն
արգելած բանը:

1737 ին Բարիդու Հաղբէն Հոռմայ հայ-
րապետին նման դատեց եւ խորհրդական որմնադրու-
թիւնը խափանող հրամաններ հանեց:

Ի ուղղովիկոս Ժ. Բ. բարկացաւ իւր արքունեաց
մէջի խորհրդական կարգ մը մտնող մեծերուն գէմ,
որուն ղիտումները եւ ոչ մէկ աղէկ պատճառի մը
կրնային տանել: Բայց եւ այնպէս Անդէնի դուքսը

Պաղղիոյ մեծ վարպետութեան պատիւն առաւ. 1743
ին Վերմանի իշխանը տեղն անցաւ, եւ ետքը ուրիշ-
ները, բաւական այլանդակութեամբ:

Պրանմասոնութիւնը 1793 ին Պաղղիոյ մէջ բա-
րեկենդանին հետ խափանուեցաւ, եւ վեց եօթը
տարի վերջը դարձեալ շարունակեց:

Ժաքմէն Վ. Էս ասոնց եւ դեռ ուրիշ շատ բա-
ներու տեղեակ չ'էր: Անոր կ'ըսէին որ խորհրդա-
րանը բարեկամութեան տաճարն է, որուն դրանը
քով լուսութիւնը կը հսկէ: Ուստի հոն մանելու կը
պատրաստուէր, ինչպէս որ պիտի տեսնեմք:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Ր Ր Ո Ր Դ

ԺԱԲՄԷՆ ՓԲՆՄՄՍՈՆ ԿԸԼԼԱՅ

Ատոր անկախութիւն չ'ունէի:

ԼԷՍԻՆԿ:

ԼԵՍԻՆԿ խորհրդարան ընդունուելու օր-
ուան մօտեմալը անսովոր բան մըն է. երբ խորհրդա-
րանը ընդարձակ չ'ըլլայ, ինչպէս միացեալ բարե-
կամացը, ծաղրաշարժ է. եւ տխուր կ'ըլլայ՝ երբ
նոյնը մըթին գաղափարաց կայանքն է, ինչպէս որ
շատ անգամ կը պատահի:

Ժաքմէնին ընդունուելութեան օրը յատկացընե-
լու համար Վեգէոն հրէին հետ խորհրդակցել պէտք
էր, որիւր ընութեանը հաւատարիմ ըլլալով ընդուն-

նուիրը ուրիշ բաներու պէս ծախու առաւ : Ճաշ-
կերութիւն համար երկու հարիւր ֆրանկ ուղեցին ան-
կէ . նա ալ քսան եւ հինգ հատ տուաւ . եւ որով-
հետեւ կծծի էր , տակաւին քիչ մը բան ալ բըր-
ցընելու ըրած ջանքերնուն արդիւնքը վաժմուռն ֆը-
րանկի գլուխ կապելնին եղաւ . ասոր վրայ եղբայր
Քերսան խօսք տուաւ որ ընկերութեան արժանի ծաշ
մը պատրաստէ ձերմակ փուռով :

Տասն երկու հրաւիրեալ կայ ըստած էր հը-
րէին : Առօթն եղբայր կանչեցին . ինչու որ նիստ ը-
նելու համար առ սակաւն այսչափ անհրաժեշտ պէտք
էր : Այլ որովհետեւ ջուլտ թուով սեղան նստելն
արդեւեալ է , ուստի եօթն անդամները , հրեայն եւ
գայլաձագը ինն հոգի ըլլալով հաշիւը մարդը եկաւ :

Նիստ կազմող եօթն եղբայրքն էին Պ . Քերսան
պանդոկատերը , որ իւր հասակովն ու համարձակ
կերպարանքովը մարդ ընդունուած ժամանակ եղած
բոլոր արարողութեանց մէջ իւր սոսկալի եղբայր կ'ըլ-
լար , թէպէտ ինքը պարզամիտ մէկն էր . Պ . Լա-
սուրս , որուն գրական սովորութիւնները , յարգել-
ւոյ եւ նախագահի աթոռն հանած էին զինքը . Պ .
Սալօս , սպունգի վաճառականը , եւ սենեկայարդար
Պ . Իսախանը , զորոնք միշտ վերակացու եղբայրք կ'ըս-
ուէին ուրիշ վարձք մը չունենալնուն համար .
շէնքերու մէջ նկարիչ Պ . Ֆելիքսը , որուն յանձ-
նուած էր խորհրդարանին պատուանշանները . մը-
սալաճառ Պ . Տըլօնը , եւ Պ . Հիւլէն պողածա-
խը , կամ բարիզցիներուն աւելի նման ըսելով՝ պը-
տուղ ծախող կնկան այրը . որոնք կերակուրն ժա-
մանակ իրենց ինկածը կուտային :

Երկուքին ընդունուելու օրը Յունիսի 15 ին
որոշուեցաւ : Երբ երեք օր մնաց , պատրաստութիւն
տեսնելու վրայ ինկան , եւ ամէն իրիկուն եղ-
բայրները փոփոխակի յարմէնը կրթելու կ'աշխա-
տէին , որ իւր գայլաձագ ներկայացուած էր :
Իսկ Վեդէոն , որ ստակ ալ տուաւ , փորձերը պի-
պի բաշէր :

— Իարեկամ . ըսաւ Պ . Լասուրս դուրնեց-
ւոյն դառնալով . մեք հոյակապ այլաբանութեանց
մէջ կ'ապրիմք , զորոնք այս մեծ խորհուրդները
սովորող եղբայրց նոյն ինքն յարգելին Վիրամ այս-
պէս բացատրեց :

Վարկեն եւ Կարպաֆը որմնագրին իմաց կուտան
որ բոլոր իւր գործքերը կանոնաւոր ըլլալու են .
հարկաւորն ալ կը նշանակէ որ ամէն եղբայր մէջ
կատարեալ եւ ֆելիքս որորովուած հաւասարութիւն
մը տիրելու է :

Պղնձե տիւնը , որուն մէկը հասարակական տիպի
գայ կը նշանակէ , եւ միւսը զբոսայիտն հոն կը բնա-
նուէ , իմաց կուտան որ տիրեղեաց ճարտարապետը
որմնագրութեան զօրութեան ու յարատեւութեանը
սկիզբն է : Հովսեպոս իւր Հնախօսութիւն հրէից
անուն զրուածքին առաջին գրքին մէջ աղիւսէ եւ
քարէ երկու հաշակաւոր սիւներու վրայ կը խօսի ,
ուր Սեմին տղաքը բոլոր մարդկային գիտութիւն-
ները նշանագրով փորած էին եղեր , որպէս զի Աբա-
մայ գուշակած ջրհեղեղին ժամանակ չիկորսուին :
Այլ յաւելու որ այս երկու աղնիւ գործերը Վո-
յէն զեռ շատ ետքը առանց ջուրերէն աւրուելու
մնացին : Աստի , բարեկամ . կարելի է որ Վիրամ

ալ այն երկու պղնձե սիւները կանգնելով նախա-
ջրհեղեղեան արձանին յիշատակը պահել ուղած
լլայ, որուն խորհրդոյն ու նշանագրերուն ինք
բոլորովին տեղեակ էր :

Ուղղապէս, որուն գործածութիւնը շատ յիշ-
ուած է, ամէն բանի վերէն գալը կը ցուցնէ :
Շքեղազարդ խորհրդարանաց մէջ տեսնուած նոյն-
բաժնի մայիլ բոլոր եղբայր մէջ տիրող ամէն մարդու
գիտցած միութեան նշանակն է : Յարգելոյն ամու-
սին վրայի ոսկէ եւ շաքիչայե ամպշուանին ոսկիովն հա-
րըստութիւն կը նշանակէ, եւ շախիղայով՝ իմաստու-
թիւն :

Ղաճանաբէլ աստղը, մեծ բաներու բարձրացող
հանձարոյն նշանակն է :

Նոյնը նաեւ տիեզերաց մեծ ճարտարապետը
կը նշանակէ. յաւելցուց սենեկայարդարը :

— Իւրեքան. ըսաւ պանդոկապետը դարձեալ
տեսա՞ր մի հրաշալին. անիկայ ամէն բան ըսել է :

Հետո՞ նաեւ անկէնասոր ասի վրայ ալ պիտի
խօսին, որուն իմաստը վերջը կիմանաս :

Այս շարժմամբ եղած խօսքերը, զորոնք առանց
բան մ'ըսելու իիյլեօն տիւ Շըմէնէն կառնէր,
ժաքմէնին այնչափ ուղղափառ չ'երեւցան : Բայց այս
խորհրդածութեանց հիմը թափանցել թող չի տուին :
Այս դասերը վրան սրուակներ դրուած սեղանի
մը շուրջը կը տրուէր. մտաւաճառը ձեռքը թուղթ
մ'ունէր, որուն կէս երեսը ճշմարիտ նպարավաճա-
ռի գրիչով մը նշաններով լեցուցած էր, այսպէս.

Տ. . . աջ Ս. . . Ղ. . . Ը. . . Ե. . . ներք,
Խ. . . ի վ. . . ներք, ինչպէս նա եւ Տ. . . ն եւ

բոլոր Ֆ. . . Ս. . . ներք. . . ըրաւ Բ. . . ու Ս. . .
Ե. . . ին մէջ : Ֆ. . . Ս. . . Ը. . . յի աչքն ե-
ղող Ղ. . . Ե. . . ին տակ ամէն բան Ս. . . ով կը
միացընէ իւր Տ. . . ին մէջ : Բւստի կեցցէ՛ Ո. . . , եւ
Կ. . . Ը թող զմեզ ուղղէ 'ի Փ. . . Ս. . . Ղ. . . ին
Տ. . . աջ :

— Ի՛րիտասրդ, կարգաւ սուիկայ. ըսելով թուղ-
թը ժաքմէնին առաջը բռնեց : Եհա մէկ լեզու մը որ
քուկդ կ'ըլլայ կոր. եւ ասկէ ետքը եղբայներու դիր
գրած ժամանակդ եթէ օտար սեպուիլ չ'ես ուղեր
պէտք է բառերդ ասանկ նշանակես :

ժաքմէն արդէն որմնադրաց գրքերէն մէկ քա-
նին դարձուցած էր. սակայն մի եւ նոյն նշանը զա-
նազան իմաստներու գործածուած ըլլալով՝ խելքը
չի կրցաւ հասցընել հիմայ :

— Ս'իկ ըրէ, մանչուկ. բոաւ մտաւաճառը եւ
կարդալ սկսաւ. — « Տեղեւաց Ս'եծ Ղաքարապետը՝
Բնիկաւեան Եղբայրները, Խորհրդարանի Վարդերնե-
րը, ինչպէս նաեւ Յարգելէն եւ բոլոր Ֆրան. Ս-
տիները աստար ըրաւ Բարեգու Ս'եծ Երեմիին մէջ :
Ֆրան. Ս'տանալեանը Երեմիի աչքն եղող Ղաճա-
նաբէլ Աստղին տակ ամէն բան Ս'եծի ով կը միացը-
նէ իւր Տաճարին մէջ : Բւստի կեցցէ՛ Ուղղապէ, եւ
Կարեւոր թող զմեզ ուղղէ 'ի Փառս Ս'եծ Ղաքարա-
պետին Տեղեւաց » :

Ո՛ր գիտէ. արդեօք ժաքմէնին միտքն ինկա՞ւ թէ
կարելի է այս ալ ընկերութեան մէջի մեծ գտակին
մէկէն կողոպտուած կտոր մ'ըլլայ : Բայց մտաւա-
ճառը զանիկայ մանչուկ կոչեց, ինք այն կը մտմտար
այս բանն անոր երկրին դաւաճական մէկ բան էր :

— Ինձի մանչուկ ըսիր . ըսաւ Տըլօնին :

— Կա ալ պատասխանեց . հա, մանչուկ . ես
Լիլ քաղաքէն եմ, եւ անոր ալ Սպարտոզն — Սպարտոներ ըսուած փողոցէն : Իրարու գրացի կ'իյնանք ,
ասոր համար քեզի թեր կ'ելլամ կոր . գուն վարձ
պետ ալ կ'ըլլաս :

Ժաքմէն շատ զուսճացաւ : Քայց ինք ներսը բան
մ'ունէր որուն ինչ ըլլալը ինքն ալ աղէկ մը չ'էր
գիտեր , եւ իրեն անանկ կուգար որ յիմարական գործոյ
մը մէջ կը մտնէ կոր : Սակայն հետաքրքրութիւն
նը ամէն բանի յաղթեց : Ետը բոլոր զինքը գլուխ
դուռը բաներ կը խօսէին : Ինչպէս . որմնագրութեան
երեսուն շերտու աստիճանաց , պոխնքն՝ ասպետաց ,
ճարտարապետաց , դաշոյնի եղբարց , վարդափառներու
վրայօք խօսելով կ'ըսէին , որ ասոնք միայն պատուոյ
ածականներ են , եւ բուն աստիճան ըլլալով
մինակ առջի երեքը կան , որոնք՝ մէկէն իրեն պիտի
տրուին : Անոր հետ զրուցատրողաց եւ ոչ մէկը գիտէր
բարձրագոյն խորհրդարանաց մէջ յաճախակի
որոտացող առաջարկութիւններուն ամէնէն պզտիկն
անգամ . ուստի , Սկովտիոյ արարողութիւնն ունեցող ,
ընդունելութեան , ընտրութեան , ուր նոյն իսկ
եղբայրներն անգամ կը զատուէին , խորհրդարանաց
վրայ ունեցած քիչ մը տեղեկութիւններին
անոր կը հաղորդէին : Այս զրուցատրութեանց մէջ
ընդունելութեան օրն եկաւ հետեւ :

Յունիսի 15 ին իրիկուան ժամը հինգին բոլոր
կանչուած անդամները ոսկերչաց թաղի պանդոկն
եկան : Ժաքմէն սեւ զգեստն ու կարճ անդրափար-
տիքը հագած էր , որ այն ատեն ամէնէն նոր ձեւն

էր : Գեղէտն՝ ահանկուռ ոսկի շրթաներով դար-
գարուած ըլլալով , ինչպէս որ հրեայք կ'ընեն ,
փայլ փայլ կուգար կոր : Երթալու համար միայն Պ .
Լասուրսին կը սպասէին , որ յանկարծ մարդու
ձեռքով իմացուց որ ինք քիչ մը հիւանդ ըլլալուն
առանց իրեն գործ տեսնելու են :

Այս գիտունին կինը ամուսնոյն խորհրդարան
երթալն ամենեւին չ'էր ուզեր . այդ բանը աչքին
մուծ կ'երեւէր կոր . եւ երբ անոր որմնագրի գոգ-
նոցը իրիկունը կապելու մտօք դարանէն գուրս
հանելը տեսներ , միշտ գլխուն խաղ մը կը խա-
ղար : Այն օրն ալ անոր նախաձաշ ընելիք բանջա-
րով եփուած ձուաղեղին մէջ քիչ մը խաշնդեղ էր
գրած , որով նա այնպէս թուլցաւ եւ գոյնը նե-
տեց որ խուցէն գուրս չ'ընել հարկագրեցաւ :

Եղբայրները մեծ շիտթութեան մէջ կ'ինկնէին ,
թէ որ ծխախոտ ծախող Աննօ գրացին շուտ մը
պանդոկապետին միտքը չի գար : Տունը վազեց , ու-
րըն որ հացկերոյթիւն խօսքը լսելուն պէս հինգ
վայրկենէն պատրաստուեցաւ :

Ուստի անվեհեր սրտով Սէն—Մէրի փողոցին
ճամբան բռնեցին :

Ընտապարելով անցած ժամանակնին , զիպուա-
ծը , որ շատ անգամ ինքն իւր ոտքովը կուգայ եւ
երբեմն մարդը կը զուարճացընէ , անանկ բերաւ որ
բարեղին անուակին մէկը ուրախալի երգ մը կան-
չելով եղբայրներուն մէջ տեղէն անցաւ . երգածէն
միայն սա կտորը հասկըցան .

Գատի Ռուսիլը խող մը ունեցաւ ,

Գատի Ռուսիլը խող մը ունեցաւ ,

Որն որ որմնադրաց մէջ ընդունուեցաւ,
 Որն որ որմնադրաց մէջ ընդունուեցաւ.
 Սակայն ծեփիչին վրայ նա կը պղծէ:
 Ռուսէի՛ն վրայ ձեր կարծիքն ի՞նչ է:
 Ո՛հ. անոր աղէկ տըղայ մ'ըլլաւուն,
 Ամենեւին պէտք չէ երկբայութիւն:

— Այ. Պաշար կեցաւ եւ որչափ ձայն ունէր
 պոռայ. լի՛րը: Ի՞նչ անառակը անցած գացած էր
 եւ կը շարունակէր.

Գատէ Ռուսէիւ մէկ ձի մը ունի,
 Գատէ Ռուսէիւ մէկ ձի մը ունի,
 Որ պաշտօնատեր է ի քաղաքի,
 Որ պաշտօնատեր է ի քաղաքի,
 Եւ հիմայ ղտաքնոց չէր թալ սկսած է...

Շառաւմամբ անցնող կտոր մը թող չի տուաւ
 որ մէկալներն ալ լսուի:

— Այ. Սերսան՝ սենեկայարդարին բարկութիւնը
 իջեցընելու համար ըսաւ. չ'ե՞ս տեսներ որ սար-
 սափման* ժամանակէն մնացած է այդ խաղը:

— Հինուածոց իշխանն յաւելցուց. ցաւալի է
 որ Այ. Լասուրս հետերնիս չէ: Սեղանի ատեն
 ի՞նչ աղուոր խաղեր կը կանչէ անիկայ:

Սակայն 22 թիւ տեղին առջեւն հասած ըլլա-
 լով ներս մտան. Սեփեալ Բարեկամայ խորհրդարանը
 հոն էր: Ժաքմէն քիչ մը կ'ամաչէր կոր: Լորեք
 դստիկոն վեր ելնելէն վերջը գըրան մ'առաջ

* Մեծ յեղափոխութեան ժամանակ որու վրայ հա-
 կառակութեան կոսոված ունեւային նէ կը մեռցընէին
 սարսափման ատենն այն է:

կանգ առին, որուն վրայ Ֆիլիքս եղբայրը կարմիր
 գրերով գրած էր.

ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆ ՅՐԱՆՄԱՍՈՒՆ

ԺԱՌՈՒԵԱԼ ԲԱՐԵԿԱՄԲ

Ֆիլիքս Ժաքմէնին մօտեցաւ: որուն ուսմունքը
 լմնցուցած երիտասարդ մ'ըլլալը գիտէր, եւ դրա-
 նը վրայի գրուածը ցուցընելով ըսաւ.

— Ուղղագրութեան նկատմամբ Լասուրս եղ-
 բոր հետ վէճի մէջ եմ. ինք կը կարծէ որ առաջին
 բառին առաջին գրէն ետքը* ապաթարց մը կ'ու-
 ղէ:

Լասուրս խօսքերը դուրնէցիին կայծակի հարուած
 մը եղան: Հայտ էր թէ գիտունը որմնադրութիւ-
 նը կը ծաղրէր կոր:

Սակայն դուռը բացուած էր:

— Սպունդի վաճառականը զԺաքմէն խորհր-
 դարանին նախասենեակը հրելով խօսքերնին կըտ-
 րեց եւ ըսաւ. Սեղանի ժամանակ կը խօսիր:

* Բնագրոյն մէջի բառն է LAUGE, որ պէտք էր LOGE
 գրուիլ. ուստի թէ որ L գրէն ետքը ապաթարց
 դուռի, անամնոց կերակուր կերած ամանը կը նըշա-
 փէ: Այ. Լասուրսի միտքը որմնադրութիւնը ծաղրել
 է, ինչպէս որ քիչ մը վարը կը գրուցէ:

Այս նախասենեկին աջ եւ ձախ կողմերը խուցեր կային, եւ պինդ ներսը դուռ մը կար որ տաճարին մէջ, կամ գոնէ այսպէս կոչած տեղերնին կը բացուէր։ Սալօա եւ Վալար եղբարքն իրենէ հսկող եղբարք, երկու նորամուտները բռնեցին մըտածութեան սենեակները տարին։ Դարմէն, որ Սալօա եղբոր պահպանութեան տակն էր, աջակողմեայ խուցը մտաւ, որն որ մինչեւ առաստաղը սեւով ծածկուած կամ լղրճուած էր։ Փոքրիկ սեղանի մը վրայ միայն մոմ մը կը վառէր կոր. աւաջը թերթ մը թուղթ, գրիչ մը եւ թանաք պատուարած էին։ Թղթոյն վրայ ալ, իբր նոյնը ողորկող գործի, մեռելի գլուխ մը։

Սպնդավաճառը Դարմէնին վրայի գոհարեղէնները, ստակը, եւ բոլոր մետաղեայ բանքն առաւ, եւ ետքը ըսաւ.

— Այս ըրածս բոլոր ֆրանմասոնաց այս աշխարհիս հարստութիւններէն եւ ունայնութիւններէն հրաժարելիքը յայտնելու համար է։ Հիմայ բիշ մը մինակ կը մնաս, որպէս զի դաշնադրութիւններն ըլլալէն առաջ լաւ մը խորհիս։ Այսը պիտի տեսնես. մոմաւ. այդ բեղի համար նոր կեանք մ'է։ Օտարաց մեծցած խաւարներէն ելնելով մեր կանոնները կը պահանջեն որ կտակդ ընես. այսինքն, ամենազաղանի խորհուրդներդ արտայայտես։

Եղբոր այս խօսքը բոլոր գոց ըլլուած էր. ձախակողմեայ խուցին մէջ ալ Վեդէոն հրէին նոյն բանըն ըսուեցաւ մի եւ նոյն պարագաներով։

Դարմէն մինակ մնալով հանգիստ չէր։ — Եստեղ ի՞նչ են, կ'ըսէր. անխելքութիւն կամ չարութիւն։ Եղէկ մը խորհրդակցելու էի. եւ որովհետեւ

հոս մարդ չ'եմ ճանչեր, պէտք էր ուսուցչացս, կամ ստուգիւ լուսաւորեալ անձանց գրէի։

Բայց ինք հոն մեռելի գլխուն առաջն էր, որ ուրախութիւն պատճառող բան մը չէ։ Ալսը, շըփօթը, սուտ ամօթը, հետաքրքրութիւնը զանիկայ կը տատանէին։ Մեռելի գլուխը վերցնելու չի համարձակելով, կամացուկ մը թուղթը քաշեց, աճապարելով քանի մը տող բան գրեց, ետքը երեք անգամ զարկաւ, ինչպէս որ առաջուրնէ սովորեցուցած էին.

Հսկող եղբայրը շուտ մը ներս մտաւ.

— Երգէն պատրաստ ես, ըսաւ. ապրիս։ Ետոր ախորժեցայ։

Դարմէնին աշուրները կապեր, ձեռքէն բռնեց եւ թղթովը մէկտեղ զոր անոր կտակը կը կոչէր՝ ստաւ զանիկայ տաճարին դուռը տարաւ, եւ ինն անգամ գրանը զարկաւ։

— Ո՞վ է այն. հարցուց ձայն մը ներսէն։

— Եղբայր մը։

— Ի՞նչ կ'ուզես։

— Որմեայի տղայ եղող հետամուտ մը տաճարը ներկայացընել կ'ուզեմ։

Այս հանդիսաւոր պարագայիս մէջ սուտը, թէպէտ յարմար, Դարմէնին սիրտը բաբախել տուաւ, որ ներելու չափ կակղացաւ։

— Պայլաճաղին անուան ի՞նչ է. հարցուց ձայնը։

— Դարմէն Գլէս, մինչեւ որ Դարմէն եղբայր՝ կոչուելու հրաման ունենայ։

— Ի՞նչ կը բաղձայ։

— Ի՞նչ տեսնել :

— Կտակն՝ ըրաւ :

— Հետո է :

— Ներս մտցուի . հոս անոր կնքահայր կայ :

Ըստ բոլորն ալ կանոնաւոր կերպ մը չ'ունէր : Սակայն եւ այնպէս դուռը բացուեցաւ եւ առանց բան մը տեսնելու յաքմէն ներս մտաւ , ինչու որ աչացը վրայ հաստ վարչամակ մը ունէր :

Խորհրդարանին մէջ երեք քայլ առնելէն ետքը , իմացաւ որ հսկող եղբոր ձեռքը զինքը թող տուաւ եւ ինքն իրեն մնաց : Թողնոյն թերթը զոր անոր կտակը կ'անուանէին՝ Ֆրիքս եղբոր տրուեցաւ , որն որ բարձր ձայնով կարդաց : Հետեւեալը կը պարունակէր .

« Ըստուծոյ պահպանութեանը տակն եմ : Ընտր ձեռքը ինձի առաջնորդէ . թէ որ մոլորիմ , զիս ճամբան հանէ » :

Ըստ ընթերցմանը կարճատեւ լուծիւն մը յաջորդեց , զոր յաքման եղբայրն ընդմիջեց ըսելով .

— Շատ աղէկ է . բայց հետամուտը դեռ կըրթուած չըլլալուն ոճը որմնագրական չէ : Իստանոր պատասխանատու եմ իմ կենօրս . եւ կը ինդրեմ որ իբրեւ գայլաձագ նիւթական եւ ֆիզիքաական փորձերէն ազատ մնայ :

Ըստ վրայ խօսքն եղած լմնցած է . պատասխանեց յարգելին : Ուրեմն թող բարոյական հարցումը ըլլուի : Սկսէ՛ . եղբայր Ֆրիքս :

Շինուածոց նկարիչը ծանութեամբ մը յաքմէնին դառնալով , որ ուն աչուքները դեռ գոց էր ,

ըսաւ . Լորիտասարդ հետամուտ . թէ որ սանդուղքի մը վերի ծայրն ըլլայիր , եւ թէ՛ կամ ֆրանմասոնութիւնն ուրացիր կամ՝ զբեղ վար կը ներեմք ըսելով սպառնային նէ ինչ կ'ընէիր :

— Ընտանեացի վար իջնելով սպառնալիքը կը ծաղրէի . պատասխանեց յաքմէն :

— Շատ ճարտար պատասխան է . գոչեց կընքահայրը : Պո՛ւ ալ հարցուր . եղբայր Լընօ :

— Լորիտասարդ հետամուտ . ըսաւ անկէպ . ինչ կ'ընէիր եթէ ուրբաթ օր մը մէկը բեզի ըսէր թէ ընկերութեան գաղտնիքը յայտնէ , եթէ ոչ պահքդ աւրել կուտամք :

— Ինչաւ չէի ճաչեր . պատասխանեց յաքմէն :

— Ընտր մի հիմայ , ըսաւ կնքահայրը . պատանւոյն օձիքը ձեռք ձգելու հարցումներ ընելով զանիկայ կը վախցընեն : Լորիտարդ հարցումը դու ըրէ . յարգելի :

— Իմ՝ ընկերքս դիւրին հարցում մը չէ . ըսաւ մնածախը : Հետամուտը ուղղափառ քրիստոնեայ է . խստապահանջ կրօնքի մը կը ծառայէ : Ուստի կ'առաջարկեմ որ պատանին եթէ ընդունուիլ կ'ուզէ՝ իւր հաւատքը մեր առաջն ուրանայ . ապա թէ ոչ խաւարը նետուի :

— Թէ որ այդ ըսածդ ծանրակշիւ բան մ'ի , պատասխանեց յաքմէն . առաջուրէն ինձի իմաց տրուելու էր . . .

— Շատ լաւ խօսք է . ընդմիջեց . կնքահայրը մենք ալ հաստատութիւն ունիմ :

Սերջը առաջարկութիւնն ընողին դարձաւ եւ ցած ձայնով ըսաւ .

— Գու էշ մէկն ես :

Յեոյ յաքմէնին ըսաւ .

— Փորձեալուն փառաւորապէս զիմացար : Սու-
թերէն ելի՛ր :

Եւս բառերն ըսելով յերեսն եղբայրը նոր ըն-
ծային աչքին կապը քակեց . եւ յաքմէն լոյս տեսաւ :

Ինք զինքը երկայն տեղ մը դտաւ , որ գուցէ
կապուտի զարնող գուռնով մը լըրճուած էր : Եւսս-
տաղը կապուտ ներկած էին . հոն կային աստղեր ,
լուսին մը եւ արեւ մը ոսկեղոծ թղթի կտորներով
շինուած : Սրահին բարձր կողմը երկու սիւն կար .
եւ այն երկու սիւններուն մէջ տեղը յարգելւոյն
աթոռը , վրան ալ կապտագոյն եւ ոսկեղոծ թղթէ
ամպշովանի մը . անոր վրայ վահանակով կերպա-
ցուցուած ճաճանչադեղ աստղը . աստղին մէջ տե-
ղը , որ երեք ոտք տրամագիծ ունէր , երեք անկիւ-
նէ բան մը կար , անոր մէջ ալ Շ մը , Եստուծոյ
God անգղիներէն անուան սկզբնատառը :

Յարգելիէն վար աջ ու ձախ կողմերը աթոռ-
ներ յեցուցած էին պատին : Գոգնոցով եւ լարով
զատուած եղբայրները ամէնքն ալ բաղմած էին ,
ձեռուրնին ալ ձեռնոցներ կար զորոնք ճերմակ կը-
կարծէին : Իսկորն ալ աջ ձեռքերնին մէկ մէկ մերկ
սուր մ'ուռնէին . ամէն բաղմոցի առաջ մէկ մէկ
զրասեղան կար , որուն վրայ կը կենար ծեփիչն ու
թակը (Խօսմաք) : Իսն մը հաստատելու , դուլելու ,
կամ խօսք ուղեւու համար այդ վերջին գործիքով
երեք անգամ կը զարնէին :

Յարգելւոյն առաջը քանի մը քայլ հեռու ե-
ւանկիւն փոքր խորան մը կար , որուն վրայ կապ-

տաղոյն աղակիէ ամանի մը մէջ քանի մը ծաղիկ
դրուած էր :

Եւս բոլոր նկարագրածնիս տաճարին ան պաճոյճ
տեք ունեցող ձախ կողմն էր : Եջ կողմը , փորձի
ժամանակ գործածուելիք անսովոր բաներով խառ-
նիխուռն լեցուած ըլլալով՝ շտեմարանի մը կեր-
պարանք ունէր :

— Եաքմէն , մասնաւորապէս զբաղած , ինքն
իրեն ըսաւ . Եհա խորհրդարան անուանածնին . ա-
սոր անունն ալ տաճար են դրեր :

Կը կարծէր , որ աւելի հետաքրքրաշարժ ըլլայ
Իայց հրէին կրած փորձերը տեսնելու ժամանակ
զուարճանալու յուսով միմիտարեցաւ :

Սակայն երբ կնքահայրը իւր աչքին կապն հա-
նեց , ամէն եղբարք նստած էին . պատկառելի տե-
սարանով մը զանիկայ հիացընել կ'ուզէին . շուտ մը
բաղմոցներնէն ելան , եւ յարգելւոյն հետ մէկտեղ
անոր չորս կողմը շուրջանակի կանգնեցան , որպէս
զի զանիկայ կը թեն :

Եաքմէնին կնքահայր ըլլալու համար իւր
տարսափելի պաշտօնը ձգող պանդոկապետը , սոս-
կալի եղբայրն էր , որուն յանձնուեցաւ նաեւ գաղտ-
նիքները անոր յայտնելը : Իսն եւ առաջ աշա-
կերտաց եւ գործակցաց խորհրդարաններուն մէջ
քալելու կերպը սովորեցուց , որ էր աջ ոտքը միայն
առաջ տանելով ձախ ոտքը քսել , եւ ամէն մէկ ո-
տընփոխին միւս ոտքի կոճին զարնել . ետքը վար-
պետներուն քալուածքը . ինչու որ երեք աստիճան
մէկտեղ տրուեցան անոր : Կնքահայրը վարպետի
պէս աջ ոտքը աջակողմը տանելով եւ ձախ ոտքին

կոճին քովէն զարնելով, ետքը ձախ ոտքը ձախակողմը տանելով, եւ աջ ոտքի կոճին քովէն նոյնպէս զարնելով, եւ վերջը, միշտ եռանկիւնի ձեւով խոտորակի երթալով, աջ ոտքը առաջ տանելով քալեց:

Քալել սովորեցընելէն ետքը կարգը շօշափումն շերը սովորեցընելու եկաւ: Անոր սովորեցուց որ շօշափմամբ որմնագիր ծանչելուն՝ զանիկայ քննել կ'ըսեն: Աշակերտի շօշափումն ըրաւ անոր, որ կ'ըլլայ մէկ մէկու աջը մտերմութեամբ բռնելով բուժման մատը սխմած ձեռքերնու միջամատին արմատի ոսկորին վրայ դնելով, եւ նոյն ոսկորը երկու անգամ շուտ շուտ, եւ անգամ մըն ալ աւելի կամաց հրելով:

Քիչ տարբերութիւն ունեցող միւս շօշափումներն ալ ըրաւ. եռանկիւնական եւ հարթաչափական նշանները ցոլցուց զոր երեսին վրայ կը կատարեն բարեւելու ժամանակ. սրբազան բառերն ըսաւ. աշակերտաց Յաքինէն եւ Թորոսէն սկսելով մինչեւ վարպետաց Սիպօլէթը. եւ յաւելցուց որ նշանաբանները եղանակաց պէս կը փոխուին ինչպէս որ Սեծ—Արեւելքը ուզէ:

Ուրիշ շատ բաներ ըսին անոր. թէ, օրինակի համար, որմնագրաց լեզուաւ աշակերտ մը երեքէն, աւելի կ'ուեննայ, գործակից մը հինգէն աւելի, վարպետ մը եօթնէն աւելի, եւ թէ այս կէտին նկատմամբ եղած հարցմանց մէջ կանոնին համաձայն պատասխանելու է, որ տարիներուն հետ չի փոխուիր. ինչու որ վարպետ մը իւր տարիքը կ'ուեննայ եւ աշակերտն ալ իրենը: Անոր նըշանակել տուին որ երբ հարցուի իրեն թէ Լոյս է-

ճանչէ, որ բոլոր եղբայրք կ'ըլլայ, եւ Անդալէն չը ճանչէ, որ միայն վարպետներուն կ'ըլլայ, պէտք է ըստ գրոյն եւ անփոփոխ պատասխանել. Լոյս է ինչէ ճանչէ. Անդալէն ինչէ ճանչէ է: Երբմաննելուն պէս որմնագիրներն ալ լոկ այդ կամ ոչ ըսել չեն ասորժիր: Անոր մեկնեցին թէ սոսկալի եղբոր պաշտօնը հետամուտները վախցընել եւ քաջասըտութիւննին փորձելու համար հետերնին խստութեամբ վարուել է: Ըսին անոր նաեւ թէ մէկը ընկերակցելու յատկացած խորհրդարանները տոնական գումարումներ են, որ ատեն կանայք տաճարը կ'ընդունուէին գոգնոցով եւ առ ի շեղ դըրուած լարով, եւ քոյր կ'ըսուէին. բայց միայն պարերու կամ կերուխումներու համար. եւ թէ այս պարագայից մէջ նշանաբաններ հանգամանաց ըստ եւ մասնաւոր գումարմանց նշաններ կային, որոնք հիմնական գաղտնիքներէն բան մ'ալ վտանգի մէջ չ'էին դնել:

Այս գումարումը, որուն մանրամասն նըկարագրութիւնն եթէ երկընցընեմք՝ կըրնար ձանձրացուցիչ իրեւնալ, ամբողջ քառորդ մը տեւեց:

Սակայն արդէն Պեդէոն երեք անգամ զարկած էր: Օանիկայ մտածմանց խուցը դնող հսկող եղբայրը վերջապէս զանիկայ բերելու գնաց. ամէնքն ալ լռեցին:

Ինն անգամ դրանը զարկին, ինչպէս որ Ժաքմէնին համար ալ ըրեր էին. միայն ընդունուելու ուղղը որմնագրի տղայ է պատասխանելու տեղ օտարական է ըսին: Ժերսան եղբայրը իւր սոսկալի կերպը

վրան առնելով հարցուց թէ՛ նոյնը կը թախանձէ նէ փորձերն ալ քաջութեամբ կրելու պատրաստ է։ Անքահայր ըլլալու յանձն առնող հօկող եղբոր հաստատական պատասխանին վրայ գունատ, հոգոպտուած եւ աչքերը ըստ սովորութեան կապուած՝ զՎահագն ներս մտցուցին։

Ատակը, որ ամբողջ երես մըն էր, կրցաւ սա քիչ մը խօսքին վերածուիլ թէ իւր վարուց ուղղութիւնը եղբարց կը յանձնէ։ Բոոր վրայ բաւական գոհ եղան։

Արդացած ժամանակնին յաքմէն իւր խորհրդաբանական քննութիւնը կը շարունակէր։ Եւն առեն տեսաւ որ փայտեայ բաղմատեղնեան աշտանակի մը ետեւ թըն մոմովը տաճարը լուսաւորուած էր։ Բմէն տեղ կոծատ թուոյն, մանաւանդ երեք, ետեւ եւ ինն թուոց նուիրականութիւնը կը նշմարէր։

Նաեւ աչքերը իւր նոր եղբարց վրայ դարձուց։ Եւսախոտ ծախողը աղտեղի գոգնոց եւ անասող լար մ'ունէր։ Նշմարել տուաւ անոր։

Արնօ եղբայրը անկեղծաբար պատասխանեց. Վու զիտես այն խօսքը թէ կոշկակարները միշտ ամէնէն գէշ ոտքի աման կ'ունենան։ Եւս ալ յատկութիւն ցուցնող նշանները կը ծախեմ. եւ յուսամ որ քեզի պէտք եղածները ինձմէ կ'առնես։ Ս'եր պատուարժան եղբարցմէ մէկը, որ վաղը Ռելիքանու խորհրդարանը պիտի երթայ, իւր գոգնոցն ու լարը փոխելու եւ նորն առնելու եկեր է։ Տես տղայ ունենալն ինչ բան է. անոր պղտիկ տղան լարին աստղը դրուած կողմէն վար խաղալիք մը կախելով նոյնը տեղէն խախտեց, եւ աղջիկը գոգնոցին վրայ

սիւներ*, զինուորներ եւ բազեր կ'պցուցած էր։ Եւս ալ այսօր ասոնք առի որ ուրիշ նորեր ալ չի վնասմ։

Բոոր վրայ խնդալով եղբայր Արնօ գլանիկ մը վառեց։

Ղեկիբս եղբայրն անոր իմաց տալու եկաւ որ ատոր հրաման չկայ. վասն զի տաճարը կը գէշցնէ։

— Եղբայրը գլանիկը մարելով ըսաւ. Տաճարը Բերու** չ'է։

Սիրտը պաղը շկեցընելու համար քթին տակէն ըսաւ. չեմ ծխեր, եւ դուրս ելած ատենս անոր թըշնամանացը վրէժը կ'առնեմ։

Եւն ժամանակը փորձերը կը սկսէին կոր, ուրոնք յաքմէնին ուշադրութիւնը գրաւեցին։

Շրեայն սանդուղքի մը վրայ հանեցին, որուն ամէն մէկ աստիճան ելնելու ատեն անոնց չափն խորութիւն ունեցող փոս մը կ'իջնէր։ Վասն եւ հինգ աստիճան ելնելէն վերջը, որ անոր կարծել կուտար որ բաւական բարձրն ելած է, հրամայեցին որ վար նետուի։ Ա'երեւի որ մտաահութիւն ունէր կամ թէ առաջունէ տեղեկութիւն տրուած էր անոր. վասն զի առանց տնտնալու ցաւքեց։ Սակայն աթոռակի (խփելէ) մը բարձրութենէն ցատած ըլլալը տեսնելով զարմացաւ։

* Mât de cocagne, (բառ առ բառ քարէկեր կայ) կ'ըսուին այն ողորկ ու կանգնուած սիւները, որոց վրայ առանց ամենեւին օգնականութեան ելնողին պարգեւ դրուած կայ։

** Բերուի ոսկեհանքը կ'ակնարկէ, ուր ծխախոտ քաշելը վտանգաւոր է։

Յետոյ վրան դամեր գամուած տախտակ մը տը-
ուին անոր, հրամայելով որ վրանի յնայ : Չանիկայ
ողէկ մը շօշափելէն ետքը նետուեցաւ . բայց տախ-
տակին տեղը բարձ մը դրին :

Ետքը ըսին թէ տաճարն երթալու համար գետ-
նի տակէ վտանգաւոր ճամբորդութիւն մ'ընելու
է : Չորս անգամ զանիկայ երկայն սեղանի մը
շուրջը դարձուցին , որուն վրայ ձեռուընին թառ-
րոնի սուրերով եղբայրներ սարսափելի շափուն մը
կը հանէին անոնցմով : Սոսկալի եղբայրը , ահագին
վայրենի կենդանեաց ձայնին նմանցընելով ձայնը
անոր ականջն 'ի վար ոռնաց . չարագուշակ նըւա-
դարաններ հնչեցուցին . մեծ կոշնակներ զատկին .
զինուց դժոխային շառափուն մըն էր այն : Վեդէ-
ոնի երեսին քով գինիի ուկոյ՝ մէջ թաթխուած խը-
ծուծներ վառեցին . խեղճ հրեայն ոլոռն ոլոռն քըր-
տինք կը թափէր : Բայց ճամբան առաջ կերթար :

Վերջը 'ըսին անոր որ գետնափորին ծայրն է
եւ անդունդի մը մէջ իջնելու է : Հրեայն ըրաւ ,
հաւանականաբար մտածելով որ թէպէտ խորհրդա-
րանի մէջ էր , այսու ամենայնիւ հնգամատենին
պաշտպանութեան ներքեւ էր : Շօճանոցի* մը կա-
պեցին զանիկայ , եւ արագ արագ դարձուցին :

Երբ անիւը կանգնեցուցին , արդէն ժամանակն
էր : Հետամուտը հազիւ կրնար ստից վրայ կենալ .
կապը քակեցին եւ զանիկայ նստեցուցին , իմացը-
նելով որ ընդունուեցաւ : Յուցուցած քաճասրտու-
թիւնը զանիկայ բարոյական փորձերէն ազատեց ,

* Bascule.

որոնք ներկայ եղբարց աւելի դժուարին էին քան
զֆիզիքական փորձերը :

Ուրախութիւնը շուտ մը խելքը վրան բերաւ :

Երբ տեսան որ քիչ մը յոգնութիւն առաւ ,
ուզեցին որ երդումն ընէ . այս պարագան , եղբարց
զապաւան ժամանակը յաքմէնին ընել տալու մոռ-
ցուեցաւ : Կաշատ ուրախացաւ , երբ որ ինչ ձեւ
ունենալը լոեց : Եսոր գրուածը Վեդէոնին ձեռ-
քը տուին եւ աջ ձեռքը եռանկիւն խորանին վրայ
դնելով կարգաց :

« Ընկերութեան գլխաւոր կանոնագրութեանցը
, եւ պատուոյ նշանակ սրոյն վրայ կ'երդնում , որ
, ինձի հաւատացուած ըլլոր գաղտնիքները խստիւ
, պահեմ : Եղբայրներս սիրել եւ ձեռքէս եկածին
, չափ անոնց օգնել կը խոստանամ : Եթէ երբեք
, ուխտագրութ ըլլամ , գլուխս կտրուելուն , սիրտս
, եւ փորտափքս խլուելուն , մարմինս այրուելով մո-
, խիր ըլլալուն , մոխիրս ալ հօվի տրուելուն , եւ
, յիշատակս ըլլոր ֆրանմասոնաց նդովելի ըլլալուն
, կը հաւանիմ : Տիեզերաց մեծ ճարտարապետը ին-
, ձի օգնէ , » :

Եւս երդումէն ետքը՝ որուն պաշտօնական բը-
նագիրն է տուածնիս , աչքիս կապը հանեցին վախ-
նալով որ չըհիւանդանայ :

Եւսն ատեն անոր ըսին որ խստագոյն փորձեր
չի կրելու՝ պէտք է ուրախանայ . եւ ասոր վերա-
բերեալ հետաքրքրական բաներ սեղանի ժամանակ
պատմել խոստացան անոր յաքմէնին սովորեցուցած-
նուն ըլլորը անոր ալ՝ սովորեցուցին : Ենկէ՛ ետքը
խորհրդարանը գոցեցին . եւ երկու նոր եղբայր-

շերտով մեծցած խումբը իրիկուան հաց ուտելու
դնայ :

Ղեպըրը այնպէս ընտելւեալ որ ճամբան գինով
գործաւորած խումբ մը կ'երթար առաջներնէն , ու
րոց մէջէն մէկը կոկորդը պատուելով հետեւեալ
երգը կը կանչէր : Բոլոր եղբարք ինչ որ ալ ըրին ,
լիբրին ընտելը չիկրցան գոցել :

Ծ Ե Փ Ի Զ

Փաստարան մ'եմ վեճ չուենցող ,
Թէպէտ շնչկան պէս որսագետ :
Քաղաքացին հաշուիս քննող .
Ժպտիմ սեպել զիս չարամաս ,
Բամբասանքն է խիստ դժուարին .
Բայց քիչ օրէն պիտի լռէ :
Որմնագիր եմ . ծեփիչս ունիմ ,
Ետքը ըլլայ ի'նչ որ ուզէ :

Զիս ծանրը կը յանդիմանեն ,
Զիս՝ որ հըսկայ եմ եւ զօրեղ .
Իրր Թէ բընաւ քաջաց մէջ չեմ ,
Եւ կը դընեմ մէկը իմ տեղ .
Բայց հաստատ չէ սիրտըս իմին .
Եւ բընաւ ալ ըլլալու չէ :
Որմնագիր եմ . ծեփիչս ունիմ .
Ետքը ըլլայ ի'նչ որ ուզէ :

Լացուցած եմ շատ անգամ մայրս ,
Մանկու թեանս՝ քորքս կը ծեծէի ,
Տրտմեցուցած եմ շատ հեղ հայրս ,
Վարժապետներս կը նեղէի :
Ապստամբ էի ես իմ դասին .
Բայց խաղի մ'ջ , եւ այլն , դժնէ :

Որմնագիր եմ . ծեփիչս ունիմ .
Ետքը ըլլայ ի'նչ որ ուզէ :

Կնոջս հետ գէշ կը վարուէի .
Հոս Թաղեցի զաւակը երկուք .
Անգուժ ըսին՝ ձ ամէն դրացի .
Ի՛նչ ուրիշ շատ խօսք հեղձամբղձուկ :
Գետի'նն անցնի տխուր կոչնակնին .
Ի'նչ որ ըսեն ծաղրելու է :
Որմնագիր եմ . ծեփիչս ունիմ .
Ետքը ըլլայ ի'նչ որ ուզէ :

Ներքն ինձ համար է իբր ստուեր ,
Որ ամէն տեղ հետս կուգայ :
Նաեւ դատ շատ եմ ունեցեր .
Բայց եւ ոչ մին վաստակեցայ :
Ստակ չի մնաց մէջը քսակին .
Երբ ըլլամ զուրկ համարումէ ,
Որմնագիր եմ . ծեփիչս ունիմ .
Ետքը ըլլայ ի'նչ որ ուզէ :

Վարկումըս շուտ կը պակսի կոր .
Արեւ օրերս լըմընցած են :
Գո՛գ բնաւ ինձմէ կը փախչին կոր .
Դուռն երեսիս դէմ կը դոցեն :
Սենեկիս եմ հաւատարիմ ,
Թերեւէս նա զիս չի մերժէ :
Որմնագիր եմ . ծեփիչս ունիմ .
Ետքը ըլլայ ի'նչ որ ուզէ :

Գործ ալ տեսայ ձեռքի խաղով ,
Եւ շատ անգամ յաջողեցաւ .
Եւ գերազանց մէկ դիպուածով ,
Ըսին , Պատիւդ կորսուեցաւ :
Սակայն այս միւս ոչինչ բա՛ն
Յիշատակը անմոռաց չէ :

Որմնադիր եմ. ծեփիչս ունիմ.
Ետքը ըլլայ ինչ որ ուզէ:

Ո՛վ որմնադիր. բնաւ չի շեղիս.
Մտաց պաշարմունքը գնա՛ ծաղրէ:
Ճամբան մահէ թէ բըռնուիս,
Հաշուոյ գիրըդ շեղուած չէ:
Ձեռքն ինկեր ես սատանային.
Եթէ ըսես երբ քեզ բըռնէ.
«Որմնադիր եմ. ծեփիչս ունիմ.»
Ետքը կ'ըլլայ ինչ որ ուզէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Չ Ո Ր Ր Ո Ր Դ

ԵՐԵՎԱՆԻ ԿԵՐԱՎՈՐ ՈՐՄՆԱԴՐԱՅ

Հատ որկրամուկ էք.

ՏԵՉՕԺԻՒ

ՂԱՆՑՈՐՆԵՐԸ, լսած երգերնուն վրայ
սրտնեղութեամբ զբաղած, Ոսկերչաց թաղի պանդո-
կը հասնելով՝ առանց կանգնելու վերի դստիկոնի
սրահն ելան, ուր որ հացկերոյթը կը պատրաստուէր
կոր: Մէկ ակնթարթի մէջ սեղանը զարդարուե-
ցաւ: Ատողերը, որոց մարդկային լեզուաւ ճրագ
կ'ըսեն, ինն հատ էին, եւ պարտաւորութեան
համեմատ՝ երեք երեք հատ եռանկիւնաձեւ շար-
ուած:

ԴԼ. Դ. ԵՐԵՎԱՆԻ ԿԵՐԱՎՈՐ ՈՐՄՆԱԴՐԱՅ 59

Յարգելին բոլոր օրն իւր վեհութիւնը պահե-
լով՝ մէջ տեղի բաղմոցը նստաւ ու պոռաց.

— Ե՛ղբարբ. գործ տեսնեմք:

Որ ըսել է. — Պարոններ. հացի:

Ամէնքն ալ հասկըցան: Հին եղբայրները օ-
դուն մէջ բլթերնուն առաջ՝ ուղիղ կամ ծուռու-
մուռ եռանկիւններ ձեւացուցին. յաքմէն խաչա-
կընքեց եւ հայր մերն ըսաւ:

— Հրեայն պանդոկապետին ծռելով ըսաւ.
Դայլաձագ եղբայրը քառանկիւն եռանկիւններ կ'ը-
նէ կոր:

— Դուն քու եռանկիւններդ ուղածիդ պէս
ըրէ. պատասխանեց եղբայր յաքսան: Հսկող եղ-
բայրը դուն չես:

— Սալօա եղբայրը քանի մը պնակի տեղ փո-
խելով ըսաւ. Այս տախտակին վրայ աղէկ չէ աշ-
խատուեր:

Սեղանին շիտկուած կերպը կը քննէր:

— Հիւլէն եղբայրն, որուն աչքը մաշով (չոր
պիպեւայի հատերով) եփուած հորթի կտորի մը
վրայ էր, ընդմիջեց. Յարգելի. ծեփիչն ան:

Յարգելին ծեփիչն, այսինքն մեծ դգալն ա-
ռաւ եւ ապուրը բաժնեց:

Դգալին տրուած ծեփիչ անունէն՝ Գատէ Ոսկ-
սէլին խողը յաքմէնին միտքը եկաւ անոր կամացն
հակառակ. ուստի ապուրին կէսը միայն կըրցաւ ու-
տել:

Մտի պնակներուն սկսելէն առաջ՝ յարգելին
հրամայեց որ տակառիկները լեցուին: Այս պն
կը հասկըցընէ, ինչ որ դուք, բարի եւ պարկեշտ

ընթերցողք, բաժակները լեցնելով ըսելով կը հասկընար: Յետոյ ելաւ եւ երկու նորընծաներուն դօտմամբ առաջարկեց:

Եյս ստիպեալ դօտման ընդունուեցաւ հորեղունական եռանկիւններով, որ տակառիկները իրարու զարնուելէն առաջ օդուն մէջ ձեւացուցին: Ընկէ ետքը աղբաները գործ տեսնել սկսան:

Խօսակցութիւնը տաքնալուն պէս նոյն հացկերութիւն պատճառ եղող ընկերակցութեան վրայ զարձաւ, ինչպէս որ պէտք էր: Արկին կրկին նոր եղբարց ուրախակից եղան. անոնց առջեւ դրին այն հաճոյքը՝ որ ճանապարհորդութիւններնուն մէջ քաղաք մը ոտք կոխելու ատեն պիտի կրնային ըսել:

— Ես հոս եղբայրներ ունիմ:

— Եսխախոտ ծախողն ըսաւ. Ընոնց կանոնաւոր նորընծաներ ըլլալուն երկու փոքր ծախքեր կը պակսին. առաջինն է՝ գոգնոցը, կապոյտ լարն եւ ուրիշ բաներ առնուլ. ատոնք ես վրաս կ'առնեմ, Ս'եր խորհրդարանի եղբարց ես անանկ շնորհքներ կ'ընեմ որ ուրիշ տեղ չեն կրնար գտնել:

— Արիւ չեմք ընել. ըսաւ հրեայն:

— Ի հարկէ քեզնէ ծախու պիտի առնեմ. ըսաւ ժաքմէն:

Եւ ցած ձայնով յաւելցուց. — Երբ որ գընեմ. — վասն զի խղճմտանքը քիչ մը խողովի ըսկըսած էր:

Հիւլէն խօսքն առնելով շարունակեց. Երկրորդ ծախքն այն ատեն կ'ըլլայ, երբ եղբարքն իրենց արտօնագիրն ստանալու համար Ս'եր — Երեւելքին ներկայանան:

— Գեղէոն զարմանօք հարցուց. Ի՞նչ. միթէ զրուած արտօնագրի պէտք կայ: Եյս ինձի չ'ըսին: Սովորած բաներնիս եւ նշաններնիս չեմ բաւեր:

— Յարգելին ըսաւ. Խորհրդարանի մէջ բաւական են: Քանոնք գիտնալ անհրաժեշտ պէտք էր ձեզի, որպէս զի զձեզ Ս'եր — Երեւելքին ներկայացուցած ժամանակնիս անով ձեր կրթուած ըլլալն իմացնեմք: Բայց առանց այն արտօնագրին, որուն հետ պիտի տրուին ձեզ նշանաբաններն ալ, երբեք ուրիշ խորհրդարան մը մուտ չես կրնար գտնել:

— Եյս քանիով կ'ըլլայ այդ ծախքը. հարցուց Գեղէոն:

— Արտօնագիրը շատ հետաքրքրաշարժ է. պատասխանեց Գեղէոն. քեզ իմինը ցուցնեմ, այլաբանական նկարներով մագաղաթ մ'է:

— Արժէքն ինչ է:

— Սիւներն ու բոլոր բաները կը փայլին կոր:

— Բայց զինք:

— Եյս. ըսաւ պանդոկապետը. հարկւր ֆրանկ. նոցէն բոնէ մինչեւ երեք հարկւր ֆրանկոցը կայ:

Ի. աւ. պատասխանեց հրեայն. կրնայ դիւրաւ լմըննալ:

— Բայց, յաւելցուց Գալար եղբայրը չարամբուտութեամբ. այդքան գնով ծախու չառնուիր ատիկայ. առանձնական բան մ'է այն:

— Իսկ քեզ, երիտասարդ եղբայրս. ընդմիջեց յարգելին խօսքը փոխելով եւ ժաքմէն Գէսին դառնալով. առաջին նիստին խորհրդարանին հըրապարակախօսը կ'ընեմք զքեզ:

— Ես շատ վախկոտ եմ . պատասխանեց լաթմէն :

— Ի՞նչ կայ որ . դու մեր ամէնքն ալ կը ձանձես . պարտաւորութեանց եւ բարոյականի , հաւատարմութեան եւ բարերարութեան վրայ պիտի խօսիս : Խօսքդ ազդու պիտի ընես , որով ամէն ատեն աղէկութիւն կը յառաջանայ : Կրնաս ճառերդ գրել : Եյս հանգիստաւոր օրուան համար փոքր երգ մը չի շինեցիր :

— Ա՞րդ . պատասխանեց դուրնէցին . ես երգ չինել չեմ գիտեր :

Հինուածոց նկարիչն ըսաւ . Լղէկ . թէ որ ուղածդ այդ է , գիտունինը կը կանչեմ ես . որովհետեւ ինք հոս չէ որ երգէ : Եւ հայրենասիրական եղանակին համար , որուն չէր ակորժեր Սեւրանորոգութիւնը , պատուհանները գոցուելէն , վերջը՝ եղբայրը բարձր ձայնով երգեց :

Արե՛ք որդիք դուք ծեփիչի ,

Արդ ժամանակ է ճաշելու :

Թէ քաղցը խիստ մեղ երեւի ,

Աւրայ չունի՞մք մի ուտելու : (Կրկնէ՛ :)

Յեղակարծ ծալը կը տեսնե՞ս . . .

Իայց Կընօ եղբօր մինչեւ գինովնալու աստիճան խմած ըլլալը բովինները նկատած չ'էին . ասով մեծ գայթակղութիւն մը կը պատրաստուէր : Եյս եղբայրն ալ երգի խառնուեցաւ , եւ երգիչն ընդմիջեւ միջնով ըսաւ .

— Ես ծալ (պղաւ) մալ չի տեսայ :

— Եմէնը մէկ բերան լռէ՛ պողացին : Ֆելիքս եղբայրը շարունակեց .

Մարենկոյի վառեակները . . .

— Ինչի՞ վառեակները . . . հարցուց նոյնպէս Կընօ , երբ Ֆելիքս տունն անընդհատ կ'աւարտէր .

Կու գան , նաեւ ոտուլները ,

Իբրը Զոտեկ բերանդ կարծես :

( ) . այն աղուոր կ'ըլլայ . ոտքը (բալ) , որ մարդուն բերնին ջուրը վազընելուն վրայ կը խրոխտայ . ըսաւ դարձեալ գինովը , որուն քըրթմընջիւնը հետեւեալովը ծածկուեցաւ .

Եղբայր որմնադիրք , հացի՛ հրամայեմք .

Խմեմք , ուտեմք .

Եւ երգերնիս զուտ գինով ոգեւորեմք :

Ի՞նչ է պընակս խեցգետինով ,

Բբուկներու Լ'եփած սունկի . . .

— Ո՞ւր է խեցգետին . ո՞ւր է սունկ . ընդմիջեց դարձեալ Կընօ եղբայրը , որուն բովինը ձեռքըն անոր բերնին դրաւ , որ երգողը չ'ընդհատէ : Երգը կը շարունակէր .

Որո՞ւ կաղամբն համեմներով ,

Եւ տապկածներն ընջակացի՞ (Կրկնէ՛ :)

— Գինով եղբայրը բովինին տղարարութիւնները մտիկ չընելով մոմաց : Եյս ի՞նչ սուտղոյց

* Գայս պալըր

էք դուք : Տապկածները յարգելոյն բռնածներն
ըլլալու են :

Հինուածոց նկարիչը առանց խռովելու կը շա-
րունակէր .

Մե'զ են . . եղբարք : Եւ շմբանեան ,

Քաղցր ամպերեան եւ լուսն . . .

— Հա՛հ . դուաց կընո սեղանին զարնելով .
տո՛ւր . պարպէ . տակառիկները լեցո՛ւր :

Եւ հոս, երբ եղբայր Սալօս ընդհատողը սաստ-
կութեամբ կը ջախէր , Ֆելիքս եղբայրն հարկ սե-
պեց շարունակել .

Մե'զ են . . եղբարք : Եւ շմբանեան ,

Քաղցր ամպերեան եւ լուսն ,

Կ'ուրախացնեն այս խնջոյքը .

Անձերնուս թող տամք որ ցնծան :

Եղբայր որմնադիրք . հացի հրամայեմք .

խմեմք , ուտեմք .

Եւ երգերնիս զուտ գինիով ոգեւորեմք :

Գինեճաշակք* իբրեւ շարտար ,

Մեր գործերը աղէկ ուղղեմք .

Գինովութեան դընեմք պայքար .

կամաց կամաց կտորներն ուտեմք : (ԿԲԿՆԷ)

— Մուսնիս բան չի կայ . ցնդած ստախոս . մըռ-
մըռաց ծխախոտ ծախողը . բայց չի կրցաւ երգին
արգելք ըլլալ . որ կը շարունակէր .

Տարե'ք շիշերը պարտուած .

Հեռո՛ւ տարեք դատարկ պնակներ .

* Չէնձի

Ուտեմք համեղ լաւ աղանդեր ,

Վրան ինկնեմք իբր խումբք նօթեցած :

— Կընո եղբայրը դարձեալ ըսաւ . Հա՛ . խըմ-
բերովդ բրուտիացեոյդ վրայ կ'ընկնիս :

Բարեբաղդաբար հետեւեալ երգը կանչողներուն
ձայնը վրայ գալով խօսքը գոցեց .

Բարեկա՛մ եղբարք . սեղան հրամայեմք ,

խմեմք , ուտեմք .

Եւ երգերնիս զուտ գինիով ոգեւորեմք :

Վա՛յ ուրեմն այն խիստ գիւղացեոց ,

Ջիրենք մոռնալ միշտ կ'երկնչին :

Թէին տեղեակ մեր խորհրդոց ,

Ամէնք գոգնոց կը կապէին : (ԿԲԿՆԷ) :

— Յամռեալ ընդդիմախօսը յաւելցուց . Լի-
սանկ հացկերոյթներուն համար կ'աճապարեն :

— Սա մարդուն գլուխը զարկեր է գինին . ը-
սաւ յարգելին :

— Լուսթիւն . պոռացին միւս եղբարքը՝ Էմի-
նոմը երկրորդելով .

Ամէնք գոգնոց կը կապէին :

Որմնաբաց է ստոյգ ցնծութիւն ,

Անոյշ հոռ այս արգանակին ,

Խոցարիկներն ու ընտիր գինին :

Անո՛նց հացն ու գինովութիւն .

— Կարծեմ՝ զմեզ կը ծաղրէ կոր այդ գլխացա-
ւը . ըսաւ Կընո եղբայրը :

Եյս ըսելէն վերջը կոշտ ձայնով մը երգող-
ներուն խառնուեցաւ :

Սիրելի՛ եղբարք . խմել հրամայեմք .

խմեմք , ուտեմք .

Եւ երգերնիս զուտ գինիով ոգեւորեմք :

Ո՛վ նուիրական սէր կերակրոց ,

Ախորժակնիս բա՛ց եւ ուղղէ :

— Եյս աղի է . այս աղէկ է . անանկ չէ՞ : Եր-
կու ժամ է քեզ կ'ըսեմ , որ առաջնիս բան չըկայ .
գոչեց անպիտան գինիով :

Դինուածոց նկարիչը երգը սրտի մտօք յառաջ
կը տանէր .

Լա՛ւ ըլլայ համն խորովածոց .

Միւսներն անոր յարմա՛ր ըրէ : (ԿԵԿԵ՛)

Այնպէ՛ս ըրէ , որ բերկրական

Ըլլայ խնջոյքս վաղը մինչեւ :

Եւ թէ վաղուան ծագած արեւ ,

Գտնէ բոլոր զմեզ 'ի սեղան :

— Երբ ա՛լ վրան բան չի մնայ , տակը կը մըտ-
նեն . մըմըմուաց Կընօ եղբայրը : Եւ իրօք սեղա-
նին ներքեւը սահելով բարձրաձայն սկսաւ խոկալ ,
երբ կ'երգէին .

Սիրելի՛ եղբարք . հացի հրամայեմք .

խմեմք , ուտեմք .

Եւ երգերնիս զուտ գինիով ոգեւորեմք :

— Պանդոկապետը յաբմէնին ըսաւ . Եյս
անվայել բաներուն պատճառը Կընօ եղբայրն է :

Պաեւ , մեր զանկիկայ չի կանչեցինք . միայն Լասուրս
եղբոր քիչ մը հիւանդ ըլլալուն համար եկաւ :
Խայց չ'ըլլայ որ ժողովքներնուս վրայ ծուռ ու մուռ
կարծիքներ ունենաս . այս իրիկուան պէս եթէ քիչ
չ'ըլլայինք , ընտանիքով ըլլայինք ըսել կ'ուզեմ ,
զինքը դուրս կ'ընէինք : Անկէ զատ միւս ամէն եղ-
բայրները բարեբարոյ են եւ զիրար կը յարգեն :

Երբ եղբայր Սերսան իւր խորհրդարանը ասանկ
կը գովէր , չափազանցութեամբ կ'ընած գինին (հա-
սարակ տեսակէն էր) զինքը պզտիկ պիտի ձգէր
դժբաղդաբար : Սաճախն եւ պտղածախ կնոջ այ-
րը հանդարտ կեցեր էին . բայց Սալօս եւ Պալար
եղբայրները , որոց անորժակը զրգուած էր երգին
մէջի իրենց զուրկ մընացած բոլոր լաւ բաներուն
անունը , ճաշին խեղճութեանը վրայ սկսան տըր-
տընջել :

— Իաները տնօրինողն այն է . ըսաւ եղբայր
Պալար՝ պանդոկապետը ցուցընելով . եւ ստակնե-
րն ալ ինք գրպանը կը նետէ . ինչ աղուոր ար-
դարութիւն :

— Սալօս եղբայրն յաւելցուց . Պէշուծիւնն
անկէ է , որ ֆրանսիները քսակը գնողն ինք է , եւ
բոլոր ճաշերը անոր տունը կ'ըլլան :

— Սաճախը Սերսան եղբոր օգնութեան
հասնելով ըսաւ . Սենեկայարդարին տունն ըլլա-
ւը կ'ուզեմ :

— Կամ սպունգի վաճառականին տունը . յա-
ւելցուց եղբայր Զիւլէն :

— Պանդոկապետը զանոնք իրեն դէմ տեսնե-
լուն պէս զղջալով մ'ըսաւ , Վիւլիս կը ցաւցընէր

կոր, մայերախաներ. խորհրդարանին մէջ միայն խորտկարար ես կամ. ըստակնիս դրսէն մարդու տալ կը վայլէ: Այլ վայլէ՞ երթալ անանկ մարդոց իշնալ, որ երբ ծխախոտ ծախողին պէս ինք զինքն ինդ մոռնաք՝ ձեզի գինով տեսնեն: Բնկերութեան ինչ կ'ըսեն:

— Գալար խօսքն առնելով ըսաւ. Բնկերութիւնն աղէկ վիճակի մէջ չէ արդէն. սոսկալի եղբորէկերպովդ մեզի նայելու պէտք չունիս. հոս փորձ չ'ըլլար: Բայց երբ մէկ մը կարգը ջախելու գայ, չ'եմ կարծեր որ պէտք եղածին պէս ըլլայ: Խորհրդարաննիս աղտոտ եւ սանկ մը զարդարուած է:

— Սա՛նկ մը նէ, զրուցեց նկարիչը: Ստակ տո՛ւր, աղէկը տես: Ամէն մէկ մարդ ընդունուելուն ինձի հինգ ֆրանկ կուտան, եւ կ'ուզեն որ խորհրդարանը չքեղ ըլլայ: Բայց դուք բերանիդ բացեր, եկած ստակն ուտել կը նայիք:

— Ի՛ դո՛ւն. դո՛ւն քու բաժինդ չունենորուն չես նետեր կոր ա. ըսաւ եղբայր Տըլօն բարկութեամբ:

— Սալօս պողաց. Աերածնիս տուած ստակներնուս չափ չ'ըլլալուն պատճառն այդ չէ: Իմ փորս տակաւին անօթի է:

Պանդոկապետը դանդատողին առջեւ չորս հօթանոց հաց մը հրեց. ինք զինք զսպելու համար ձեռքը սրտին վրայ դրաւ, եւ վիշտը փարատելու համար գլուխը թօթիւնց: Ատքը դանակին կոթովն երեք անգամ սեղանին դարկաւ, եւ ըսաւ.

— Խօսք կ'ուզեմ:

— Հրամէ. պատասխանեց յարգելին. եւ հըրաւիրելոց վրան լռել պատուիրող նայուածք մը պտըտցուց:

— Ի՛ղբարբ. ըսաւ պանդոկապետը. խնդիրը պարզեմք: Եիշերը համրեցէք. քառասուն հատը պարպուած է. ես քառասուն եւ հինգ հատ բերած էի: Ամէն մէկ աշխատաւորի հինգ շիշ կ'իշնայ. այն ալ տասներկուքնոցէն: Այլ. տասներկուքնոցէն հինգ շիշին երեք հատ ֆրանկ եմ տըուած. շինողն ես չեմ: Ս'եր ընկերութեան հացկերոյթներուն տուած հինգ հինգ ֆրանկներնէս երեքը հանեցէք, երկուք կը մնայ: Հիմայ դատեցէք, եղբարբ. ապուր, միս, խաւարտ, ձուկ, խորոված, խորտիկներ, կարագ, աղ, պղպեղ, մանանխով համեմ, հաց, մոմ եւ աղանդեր. երկու ֆրանկն ասոնց պիտի օգտէ:

Իղբարբ ամէնքն ալ ասոր վրայ կակղացան: Թողութիւն խնդրուեցաւ. խաղաղութիւնը նորէն տիրեց. պանդոկապետը զանկայ լաւ եւս հաստատելու համար գնաց շիշ մը հարիւր եօթը տարուանէն բերաւ: Ահս գիշերուն կրցաւ պառկիլ յաքմէն, որ մեծ խնայութեամբ տեսած էր շիշերը պարպելու գործը. ամէնուն մէջէն ինք միայն անխըռով մնացեր էր, եւ բոլոր տեսածներուն ու լըսածներուն վրայ կը մտածէր:

Իւր առաջը կատարուած եւ իրեն ալ մէջ մը տած տեսարանները՝ խռովայոյդ երազներու մէջ անճոռնի ցընորքներու պէս առաջն ելան: Հետեւեալ առաւօտ շատ հոգնած ելաւ, եւ նախաձաշիկն ընելու համար շուտ մը վար իջաւ:

Պանդոկապետը ամաչելով մը կրկին կրկին թողութիւն խնդրեց անկէ, եւ յաւելցուց .

— Հոգ պիտի տանիմ, որ ասկէ ետքը խորհրդարանը աւելի աղէկ կարգադրուի . եւ յուսամ, որ դարձեալ հաճոյք պիտի ունենամք Ս . Յովհաննու տօնախմբութեան օրն աշխատելու : Երէկ տեղի ունեցած մէկ տարօրինակ մոռցուած բան մը միտքս եկաւ . դուցէ բնաւ չի տեսնուեցաւ, եւ կը փափաքիմ որ մէկն ալ նշմարած չ'ըլլայ : Ըճապարելնուս քեզի երդում ընել տալու մարդ խելք չ'ըրաւ : Ուստի կէս եղբայր մըն ես դուն, ըստ որում մեզի յարած չես . այս անանկ ամուսնութեան կը նմանի, որ կողակիցներէն մէկը հաճութիւն տուած չէ : Բարեբաղդաբար մեր միշտ զիրար կը տեսնեմք . յետագայ նստին ատոր տեղը կը լինենք :

Դաբմէնին համար քարեքար քարն առաւելապէս այն եղաւ, որ ծխախոտ ծախողին աղախնոյն բերած նամակին վրայ գալովը՝ ինք պատասխանելէ ազատեցաւ :

— Եւդ անպիտանն ի՞նչ կրնայ ունենալ ինձի գրելու, ըսաւ գինեպանը՝ թուղթը մատուցներուն մէջ դարձընելով : Ա՛րջապէս որոշեց որ բանայ :

Բայց որովհետեւ Ալնո եղբոր գիրը շատ գէշ էր, եւ Դերսան եղբոր կարողալն ալ այնչափ աղէկ չէր, Դաբմէնին աղաչեց որ կարդայ : Գրուածն էր այս :

Բաբել. 16 Յունիս 1817

« Պարոն Դերսան .

« Երէկ, որովհետեւ երեսս գինիով աղտոտած, եւ ես թշնամանուած էի, եւ եղբայր Գալար կամ

« ուրիշ մը փողպատիս եւ շապկիս վրայ կոխած
« էր, եւ մինչեւ անգամ իւրով եփած մաշեր (պի-
« շեւեւ) փակած էին լաթերուս կոնակը, կինս կ'ը-
« սէ որ հոգ սովորականէ դուրս բաներ կան, եւ
« թէ՛ ալ չի կրնար համբերել, եւ մեք ամէնքս ալ
« անասուն, անխելք եւ ստուգիլ թանձրամիտ եմք :
« Ըստ որում պղտիկ խորհրդարանները ոչինչ բա-
« ներ, եւ մեծերը՝ դաւաճաններու բոյն սեպած
« եմք, քանի որ կը տեսնեմք որ բռնաւորին թըշ-
« նամներն անոր են զբաղեր, եւ իւր Ա՛րհափա-
« ռութիւնը՝ Առդովիկոս—ը—Տեղիւն ալ Գոր-
« սիգայի մարդակեր ձիաղին գործակալներն եղող
« Փրանմասոններ, եւ յափշտակողներ՝ ու հասարա-
« կապետութիւնը վերահաստատելու մեքենայ նիւ-
« թողները չուզէր, նաեւ ոստիկանութիւնն ալ
« աչքը չորս բացած է, եւ մեր ըրածներն ալ խն-
« թի բաներ են, զորոնք ընել պղտիկ տղայ մ'ան-
« գամ կ'ամաչէ, ինչպէս որ կ'ըսէ կինս : Ուստի
« կալ շէ՛ք հրաշքեալ » :

Ըստ լաւ . ընդմիջեց պանդոկապետը : Ս'եզի ծախածներն ալ ի՞նչ էր որ . գրաւատան վաճառաւորին ծախու առած աւելցուկ անշահ բաներ :

« Եւ, Փրանմասոն անուս ձգելով՝ խորհրդ-
« դարանէն բոլորովին ձեռքս կը քաշեմ : Իսկ, իբր
« ապստամբ Փրանմասոն զիս թէ որ մեռցընել
« եւ հովուն տալու համար կտոր կտոր ընել ու-
« զէք, վրանիդ չի պատէք . ես կոնակ ունիմ,
« եւ զձեզ կը ծաղրեմ : Փրանմասոնութեան Գա-
« լով՝ անոր եւ բոլոր պարագաներուն գլխուն գա-
« տէ Ուսուէլի խոզին պէս կընեմ :

Այսպէս, Պարոն, մնամ շնորհապարտ դըրա-
ցիք՝

“Ո. ԿԸՆՕ.”

Նամակը լըմըննալէն վերջը պանդոկապետը
վհատութեամբ ձեռքն առաւ, վրան նայեցաւ,
դարձուց, ինք զինքն աղէկ մը վստահ ըրաւ՝ որ
լսածներուն ամէնքն ալ հոն գրուած են. ետքը
հառաչելով մոմաւաց.

— Աս ամէն ատեն աղէկ կ'ըսէի որ այս մարդը
բռնելու տեղ չ'ունի: Բայց կը լուէ ու զմեզ չի
մատներ. անկէ գլխուն գալիքը ինք գիտէ:

Եղբայր Ժերսան նամակը առաւ դուրս ելաւ,
անշուշտ միւս եղբարց ցուցընելու համար. եւ
ժաքմէն, ընդունուելէն առաջ ունեցածներէն շատ
գէշ երկմտութեան մը մէջ ինկաւ: Բայց երկու
ժամ ետքը հօրմէն եկած նամակն ու ղրկած քէջ
մը ստակը զինքն անկէ ակորժելի կերպով ազա-
տեց: Արդէր որ նիդակակցաց մէջ հաշտութիւն
ըլլալով երկիրը խաղաղած է, ուստի ետ դառնայ:
Ժաքմէն առանց յապաղելու այս առիթն 'ի գործ
դրաւ, հաշիւը տեսաւ, ծրարը կապեց, եւ նոյն
իսկ այն օրը պանդոկապետը գալէն առաջ ժամը
չորսին Լիլ քաղաքին ճեպընթաց կառքը մտաւ:
Հոն Պուրնէ քաղաքը գացող կառք մը բռնեց, եւ
ճշմարտապէս լոյսը վերջապէս տեսնելու վստահու-
թեամբը մխիթարած եւ հանգարտած անվտանգ հօ-
րը տունը հասաւ:

Լոնդոն գրկախառնութիւններէն եւ այն հա-
ղարաւոր հարցումներէն ետքը, որոնք չորս հինգ

ամիս հեռու գտնուող պղու մը իւր ընտանեացը
վերադառնալուն կ'ըլլան, պատմեց ժաքմէն թէ
ինչպէս Փրանմասոն եղաւ: Տուած մանրամասն տե-
ղեկութիւններուն վրայ հայրը մակաբերեց, որ ա-
սանկ մեծ անմտութեանց մտադիւր պարապող քա-
ղաքացիք անոր ներքեւ գաղտնի նպատակ մը ծած-
կած ըլլալու են. եւ տղան խրատեց, որ երթայ
իւր քահանային խորհուրդ հարցընէ, որ խելացի
մէկն էր:

Երբ բարի մարդն ամէն բան իմացաւ, հետեւ-
եալ կերպով խօսեցաւ ժաքմէն Վլէսին:

— Փրանմասոնութիւնը այս վերջին դարերուս
մէջ ելաւ՝ քրիստոնէութեան հակառակ դիտաւորու-
թեամբք. եւ ըրած յառաջագիմութիւնը տեսնուե-
լուն պէս կ'ընեմք ձեռք եւ Բենեդիկտոս Ժ. պա-
պերը զանիկայ դատապարտեցին*:

Ձգէ սուրբ աթոռոյն անսրխալութիւնը, որ
մեզ համար վարդապետութիւն մ'է, չե՞ս ընդունիր
որ Պապն ու իւր կարգինալները՝ մարդկօրէն խօ-

* Փրանմասոնները կ'ընեմք ձեռք են՝ 1738 տարուոյ
ապրիլ 23ի Ի գերագոյն (In eminenti) կոնդակով,
ու Բենեդիկտոս Ժ. են՝ 1751 տարուոյ Մարտի 18ի
Նախագիտ (Providas) կոնդակով դատապարտուած
են: Իսկ գարգանքները, Պիոս Է. ի Զիւլեյի 'ի Յի-
սուս Բիւրոսէ (Ecclesiam à Jesu Christo) կոնդա-
կովն՝ 1821 Սեպտեմբեր 15ին, եւ վերջապէս Փը-
րանմասոններն ու բոլոր գաղտնի ընկերութիւն-
ները 1. հոն Ժ. պապին 1823ի մարտ 15ի կոնդա-
կով դատապարտուած են:

սելով՝ կարեւորութիւն մ'ունենան, եւ անկէ ելած խրատները մեր խելքին առանձին դատաստանէն աւելի արժեն :

Ուրեմն պարտաւոր եմք իշխանութեան հընազանդելու, եւ այս պարագայիս մէջ, որուն վրայ է խնդիրը, նոյն իսկ միայն խելքերնուս հպատակելով կրնանք ուղիւ երթալ : Մինչեւ անգամ երբ ֆրանմատոնութիւնը յԱստուծոյ եկածն աւերելու եւ տեղը մարդկային հպարտութենէն (որու հայրն ո՛վ ըլլալը գիտես) եկածը զնելու գաղտուկ նպատակաւ հաստատուած չ'ըլլար, ստոյգ չէ՞ մի որ որմնագրաց ընկերութիւնը այն տմարդի կերպովն ուր որ զանիկայ տեսար՝ գոնէ յանցանքի առիթ մըն է : Այսպէս զի կեղծեաց, ունայնութեանց, որկրամոլութեան, արքեպիսկոպետի, կոիւններու եւ զԱստուծոյ մոռնալու գոռու կը բանայ. ֆրանմատն եւ միանգամայն սեղափառ չի կրնար ըլլալ մէկը : Ո՛րը կ'ուզես այն ընտրէ :

— Ուղղափառ կը մնամ. պատասխանեց յաբմէն Գլէս. եւ Աստուած հետս ըլլայ :

— Ուրեմն վաղն եկուր ինծի հետ ճաշէ. ըսաւ քահանայն : Արթնքով վերջապէս պիտի կըրնամ միտքդ բանալ :

Հետեւեալ օրը, չէ՞ թէ որմնագրաց այլ բարի քահանային բազմաթիւ բաղձնազուարթ բարեկամօքը շրջապատեալ սեղանի մը քով՝ յաբմէն հետաքրքրաշարժ վէպեր մտիկ կ'ընէր : Վահանայն այսպէս սկսեց .

Գ Լ Ո Ւ Խ Հ Ի Ն Գ Ե Ր Ո Ր Դ

ԲՐՈՒՍԻԱՅԻ ԱՍՊԵՏԻՆ ԳԱՂՏՆԻՔԸ

— Այս մարդիկն ըրածնին գիտեն :

— Պիտի չկասկածէի :

ԹԷՕԼՈՆ

ԲՐՈՒՍԻԱՅԻ . որմնագրութեան մէկ ակործելի պատմութիւնն ընել կ'ուզեմ. քեզ կը կրթէ : Գլխաւոր անձն է մեծ Փրեզիդենտ ըսածնին :

1873 տարւոյ Մարտի 15 հինգշաբթի օրը Բրուսիոյ Փրեզիդենտ Բ. Թագաւորը Բողոստամի մէջ քիչ հոգեով, այսինքն Ալլդէրի հետ, որ աչքէ ելած տեսնելով զինքը՝ երթալ կ'ուզէր, Սօբերդիսի հետ, որ Ալլդէրի այն վիճակն ինկնելուն կ'ուրախանար, տ'Արժանի հետ, որ իւր փիլիսոփայական այլանդակութիւններէն քիչ մը խելքը վրայ դաւով՝ խաղաղութեամբ Վաղղիոյ մէջ կենալը բրուսիական մտերմութեան փշալից պատիւներէն շատ նախապատիւ կը սեպէր, երեկոյեան հաց կ'ուտէր : Այս այն ատենն էր, որ Վարիզ՝ ամէն նորութեան իւր մէջը գրգռած եռանդովը՝ ապա որմնագրի անունն առած խորհրդական նորոգութեանը կը զբաղէր :

Արդէն շատ տարիներէ հետէ Վարիզ խորհրդաւորաներ կային. բայց գաղտնութիւնը այնպէս կը

պատըստպարէր անոր գործերը , որ խռովեալ բարիչ-
յւոց երկար ժամանակ սաստիկ ղբաղելու նիւթ ե-
ղաւ :

Մեծին Փրեզերիկոսինման , որ ահագին ախոր-
ժակաւը երեւելի էր , զրուցած բոլոր հռչակաւոր
կոչնականներնիս առատապէս կերած եւ լաւ մը
խմած էին : Բոլոր անուանի եւ մանաւանդ յարգի
բաները կծաւ կծու ծաղրելու մէկ պատեհութիւ-
նըն անգամ խօսքի մէջ չէր մոռցուած : Ա՛յ եր-
ջապէս բոլորովին ուրիշ նիւթոյ մը , խորհրդական
որմնագրութեան վրայ դարձաւ խօսքը :

— Սա նշուլագեղ նիւթը լըմընցընեմք . ըսաւ
Փրեզերիկոս՝ խորհրդարանի քիչ մը գիտցած գաղ-
տուկ զրուցուածքը անհեղեղ կերպով գործածելով :
Եզատ որմնագիրները կը շատնան կոր . իմ գաւա-
ռացս մէջն իսկ սըպըրդած են : Եւ յն գաղանի ըն-
կերութիւնները գլուխնուս բան մը պիտի բանան :
Պո՛ւրք , պարոն փիլիսոփաներ . կ'ընդունի՞ք 'ի խա-
ւաքի գործադրուած արարողութիւնները , քանի որ
վեհանաճաւար լոյս կը տարածէք :

— Ա՛յլդէր ըսաւ . Պրանմասունութիւնն ուրիշ
բան չէ , եթէ ոչ երեսուն տարի առաջ գինով անգ-
ղիացւոյ մը երազած խել մը անմտութիւններ , ու-
րոնք խենթերու ձեռքով տարածուեցան : Ի՞նչ կու-
զես որ ընեն այն մարդիկն , որ Սողոմոնի տաճարը
շինող Վիրամի ժամանակէն ըլլալ կը պարծին ,
չը գիտեմ որ բառարանի բառերով լեզու մը հը-
նարած են իրենց , երեք հազար տարի առաջ մեռած
մարդու մը համար կուլան , եւ եթէ ծայրը հաց-
կերոյթ մը չըլլար՝ կապկութիւններ ընելու համար

խորհրդարան չէին երթար : Թէ որ այն անհամու-
թիւններէն կը վախնաս , թատրոնը ներկայացընել
տուր . կատակերգութեան աղուորը կ'ըլլայ :

— Սակայն . ընդմիջեց Մօբերդիւիս . դուք ըղ-
ձեղ ֆրանմասոն գրել տուիք Պուլըրի* փողոցին
մէջ :

— Պո՛ւրք ալ այնպէս . պատասխանեց Ա՛յլդէր
սաստկութեամբ : Ա՛յլսուի նաեւ թէ անհնարի ն
բաներ գլուխ հանելու համար միջոցներ կը բընտը-
ռէք հոն :

— Տ՛ Երթան՝ Մօբերդիւիսի գոյնին յանկարծ
նետեւը նշմարելով՝ աճապարեց մէջ մտաւ եւ զը-
րուցեց . Պարոններ . չը վիճաբանեմք : Ե՛ս ալ ֆը-
րանմասոն եմ , եւ կը խոստովանիմ որ ըստ երե-
ւութիւն անմեղ բան մ'է . բայց ես հոն՝ Բանիւր-
ժի ոչխարին պէս՝ ուրիշներու ետեւէ գացի :

— Փրեզերիկոս ըսաւ . Մարդոց այդ գործած
տղայութիւններն ինձ խիթալի կ'երեւին : Եթէ ես
այն Պլերմոնի կոմս ըսուած կովին տեղն ըլլայի ,
զոր Պաղղիոյ մէջ մեծ-վարպետ են ըրեր , իրմէ ա-
ւելի բան կը գիտնայի : Ա՛յլերեւի որ բանադրուած
են : Պարոններ . գործոյն անմեղ չ'ըլլալուն մէկ
ապացոյցն է այս : Ե՛ղէկ . անոնք Սողոմոնի տաճա-
րին ժամանակէն եմք կ'ըսեն . ես ալ իմ տէրու-
թեանս մէջ ասկէ հին անուն ունեցող ընկերութիւն
մը կ'ուզեմ հիմնել :

Թագաւորին այս յանկարծական գաղափարին
վրայ ամէնքն ալ վայրկեան մը լռեցին :

* Բարիկ բացուած առաջին խորհրդարանը Պուլը-
րի-Սէն'դ-Օնօրէ , հիմայ Ժանիսոն ըսուած , փո-
ղոցն էր :

— Սողոմոնի տաճարէն առաջ. ըսաւ ետքը տ'Լրժան. այն ատեն որմնագրութեան գործ միայն բուրգերը կը տեսնեմ :

— Փրեդերիկոս պատասխանեց. Լդէն աղէկն ունիմ ես, եւ կը փափաքիմ որ բրուսիացի որմնագրիւնները ալ ցանկալու բան չ'ունենան. Բաբելոնի աշտարակն իրենց սկիզբն կ'ունենան :

— Լդէն գտում. ըսաւ Սօբերդիւս : Բայց այն աշտարակը ապստամբական ձեռնարկութիւն մ'էր :

— Որով հոգ. զրուցեց Սոլդէր. դու ինչպէս որ ջաղացքի երկանաքարի ձեւ ունեցող աստղերդ կը կարդադրես, նոյնպէս Լըբայն ալ զայն կարդի կը դնէ :

— Ս'իսբանիմք. ընդմիջեց դարձեալ տ'Լրժան. Իւր Սեհասիաութեանը կ'օգնեմք :

— Որմնագրական բաներն հացկերոյթներուն համար ինձի հաճոյ են, ինչպէս որ Պ. Սոլդէր կ'ըսէր :

— Եթէ Իւր Սեհասիաութիւնը Բարիզու խորհրդարանաց ոտքն ատով առնել կ'ուզէ՝ զուարճալի (ֆուհս) բան է :

— Թագաւորը պատասխանեց. Խենթութեանց հետ մաքառելը աւելի խենթութիւն ընելով կըլլայ : Իսկ քեզ, սիրելի տ'Լրժան. քեզ նախընթաց (collation ագլաֆագլադ) մ'ընել պիտի տամ որ գոնէ նման մը չ'ունենալու կողմէն յարգ ունենայ : Եհա իմ հիմնագրութիւններս, պարոններ. շարունակեց Փրեդերիկոս. եղբայրներնիս Լոյեան կամ Լոյի որդիք կոչուին. Լահայետ ալ ըսուին,

եւ աւելի ընդհանրապէս բրուսիացի ասպետը կոչուին : Եւ զիս բան մը չ'արգելուր հաստատելու՝ թէ երեք հարիւր տարիէ ՚ի վեր իմ՝ նախնիքս այս աստիճանին պաշտպան են . . .

— Տ'Լրժան պարզութեամբ հարցուց. Իրաւ է :

— Սօբերդիւս պատասխանեց. Չե՞ս տեսներ որ Իւր Սեհասիաութիւնը կը զբօսնու, ինչպէս Պ. Սոլդէր ալ պատմութիւն գրած ժամանակ կ'ընէ :

— Ես ալ միշտ այնչափ ճշմարիտ է, զրուցեց Փրեդերիկոս, որչափ որ ատորինամեան խորհրդարանաց մէջ քեզ առաջարկուածները : Բրուսիացի ասպետները դիցաբանութեան մէջ արդէն անուանի էին Տիտան անուամբ. սանդղովք երկինք ելնելու զեցին : Ս'եք որ տիեզերաց մեծ ճարտարապետը կը ձանձեմք, Տիտաններն առասպելաց մէջ կը ձգեմք. սկիզբնիս Բաբելոնի աշտարակէն կ'առնումք մեք, ինչպէս որ ըսի : Ս'եր մեծ նիստը մարտի մէջ լուսնին լրացած մէկ գիշերը կ'ընեմք, որ է լեզուաց խառնակութեան եւ ապստամբ գործաւորաց ցրուելուն տարեդարձը : Եւ քովհետեւ այն՝ ամբարտաւանութեան պատիժ էր, որ միշտ զգաստացուցիչ օրինակներէն է, ուստի բրուսիացի ասպետը ալ առանձին տեղ մը կը ժողովուին. խորհրդարանին մէջ լուսնէն ուրիշ լոյս պիտի չ'ունենան :

— Պաշտը շատ հանգիստ կ'ըլլայ. ըսաւ տ'Լրժան :

— Եւ ծախքն ալ քիչ. յուսելցուց Բրուսիոյ Թագաւորը :

— Ես ատեն Սոլդէր ըսաւ. Թէ որ Թագաւորը — լուսնին — լոյսը ձանձելու Իւր պաշտո-

նատարներուն հրաման տայ, ստուգիւք թիւ ծախքով կը լմընցընեն :

— Փրեդերիկոս խօսքն առնելով ըսաւ . Պարոններ . մեր մէջ ասանկ մեք զատիկայ կը կարգադրեմք : Որովհետեւ խորհրդարանն ըլլալիքները միշտ գիտնալըն աղէկ է, կարգին ընդհանուր մեծ-վարպետը մշտընջենապէս Բրուսիոյ Թագաւորը պիտի ըլլայ :

— Մշտնջենապէս, ընդմիջեց Սօբերդիւիս, քանի որ Բրուսիացի ասպետաց աստիճանը տեւէ ըսել կ'ուզէ :

— Թէ որ ձեռքերնէն ըսն չիգայ նէ, ըսաւ տ'Արթան . անոնք ալ մշտակայ կըլլան կախարդներու պէս :

Թագաւորը խօսքն առնելով զրուցեց . — Կարգին ընդհանուր մեծ-վարպետը խորհրդարանի մէջ հրամանատէր պիտի կոչուի . առաջին հսկողը՝ մեծ-տեսուչ . երկրորդ՝ հսկողը՝ ներկայացուցչապետ . քարտուղարը՝ մեծ-դեւանադպիր . գանձապետը՝ մեծ գանձապետ :

— Տ'Արթան խնդալով ըսաւ . Պաշտօնին շատ մեծցուցիր :

— Վոլդէր պատասխանեց . Ատոնք անանկ պաշտօններ են որ Իւր Վեհափառութեան պատճառ չեն տար ծախք ընելու :

— Ղարտար հրապարակախօսը . յաւելցուց Փրեդերիկիկոս . ճարտարախօսութեան ասպետ պիտի կոչուի : Այս պատուանունը ուրախութեամբ կու տանք : Եւ ինք բեզ՝ Պարոն Վոլդէր . բայց գու մենէ հեռանալ որոշած ես :

Տէր . պատասխանեց փիլիսոփայն . այդ պատիւը Սօբերդիւիսի տուր : Առանոյ տակ աւելի ազդուութեան կըլլայ՝ քան որչափ որ ձեմարանին մէջն է :

— Թագաւորը դարձեալ խօսքն առնելով զրուցեց . Ուստի, սկիզբնիս Փաղեկէն կ'աւանուծք մեք, որ Սողոմոնի տաճարէն շատ մը դար առաջ շինուած Բաբելոնի աշտարակին ճարտարապետն էր : Այս սկիզբը՝ ընկերութեան արձանագրութիւններով կը հաստատեմք, որ մեր Թագաւորական դիւանները կը դրուին : Երուսաղիմ ասպետաց մասնաւորապէս արգիլելու է ամենեւին չ'ընդունիլ անանկ նորընծայ մը, որ գոնէ վարպետ, եւ կատարեալ ու կարգաւոր խորհրդարանի մը մէջ պատուաւոր պաշտօնակալի մը պարտաւորութիւնները կատարած ըլլալն ապացուցանելու անկարող է : Այս կերպով առանց մեր ամենեւին մէկու մը ոտքըն երթալուն՝ արդէն երկիրներնուս մէջ մտած որմնագիրները մեզի գալ կը ստիպուին : Թէ որ կը հաճիք, պարոններ, նոյն իսկ այս երեկոյ երթամք ձեր ծիսարան ըսածն հաստատեմք, արարողութիւններն որոշեմք, ճանչելու նշաններն ու բառերն ընտրեմք, հադուստն ու պատուանշանները սահմանեմք : Այդը՝ նիստ մ'ամբողջացընելու չափ պարզ եղբայրներով պաշտօնակալներ կը կարգադրեմք : Տաճարը պատրաստել կու տամք . եւ առաջ նուս մարտի 19 ի երկուշարթի օրը, որ լուսնի լրման օրն է, զմեզ հաստատուած ցուցըներու չափ համարձակութեամբ նիստ կը կազմեմք : Եւ թիւ իրիկուրէն ընդհանուր կրկնութիւն մը կ'ընեմք :

— Իայց, զրուցեց տ'Արթան. երեք օր մնաց սա տեղ. ի՞նչ կրնայ պատրաստուիլ:

— Որովհետեւ մարտի լուսնի լրումը չեմք կըրնար ուշացընել, բսաւ թագաւորը, հարկ է որ պատրաստ ըլլամք: Տաճարին հոգը ես իմ վրաս կ'առնում: Հագուստները գործաւորի լաթ ըլլալու են. ճշմարիտ որմնագիրները պարեգօտ չեն ունենար: Բարիգիւններն ինչո՞ւր պէտք է. անոնք խեղկատակներ են:

— Կարգին աստիճանը որը պիտի ըլլայ. հարցուց Սօբերգիւիս:

— Վստն եւ մէկերորդը. պատասխանեց Արքայն:

— Հատ փառաւոր բան է. գոչեց տ'Արթան. տաւ կաւին Բարիգու մէջ տասն եւ մէկ աստիճան ունին. սկովտիական արարողութեան մէջ ալ միայն ութը կայ*:

* Աշակերտի, գործակցի եւ վարպետի տնուն. ներէն ետքն եկող աստիճաններուն վրայ գաղափար մը տալու համար՝ արքայական մեծաշուք իշխանի նշանաւոր պատուանդունը նոր ստացող որմնագրի մը պատուոյ հանգամանքները դնեմք հոս: Նա՝—խորհրդական խորհրդարանաց վարպետ, գաղտնի վարպետ, կատարեալ վարպետ, անգլիացի վարպետ, իրլանտացի վարպետ, իսրայէլի մէջ վարպետ, իններէն ընտրեալ վարպետ, հընգետասանից մեծանունը. ընտրեալ մեծաշուք ասպետ, ճարտարապետ մեծ—վարպետ, տաճարապետ եւ ուսուցիչ Ասիոյ, մեծաշուք Սկովտիացի կամ մեծ քահանայապետ, նոյեան կամ բըրուսիացի ասպետ, արքայական տապար կամ լիբանանու իշխան, վկայութեան խորանի գլխաւոր, եւ իշխան, արեւելքի կամ սրոյ ասպետ, Երու-

— Միջին աստիճաններն ալ կ'ըլլան. ըսաւ թագաւորը. աշխատի՛ր:

Չորս փիլիսոփայքն, զորոնք զբաղեցուցած էր գլխաւորներնուն գործունէութիւնը, շատ ուշ պառկեցան: Հետեւեալ օրերը միակ գործերնին եղաւ թագաւորին այլանդակ դիտաւորութեան ետեւէն երթալ. եւ մարտ 19 երկուշաբթի օրը, երբ շատ անգամ կրկնելով սերտելնէն ետքը վըստահացան որ ամէն բան լաւ պիտի երթայ, թագաւորը՝ լուսնին ծագած ժամանակ ետեւէն տասն եւ չորս հատ Բրուսիացի ասպետի աստիճանով որմնագիր եղած պալատականով պալատին նարընջատանը գնաց, որուն ճիշդ լուսնոյն առաջն ինկող մասը տաճար ընելու համար իրեն սեպհականած էր:

Մանրամասնաբար պիտի պատմեմք այս նիստը, ուր տ'Արթան մաքրիզը հետամուտ պիտի ձեւանար:

Տասն եւ հինգ որմնագիրները սրահ մը մըտնելով՝ աճապարանօք շինուած գործաւորի լաթերն հագնելու համար հագուստին եւ զէնքերնին կամ պատուանշաններնին հանեցին: Բոյորն ալ հին

սաղէմայ իշխան, վարդախաչ մեծ իշխան, հաւալուսի ասպետ, պղնձէ օձի ասպետ, Մերսիի իշխան, տաճարի հրամանատէր, ասպետ արեգական, գատոշ (1) ասպետ, գլխաւոր քնիչ, խաչակրաց պատրիարք, արքայական գաղտնեաց գլխաւոր իշխան, Սկովտիոյ սրբոյն Անդրէասի մեծ Սկովտիացի, եւ այլն, եւ այլն, եւ այլն է. Եւ այն մարդիկը պատուանդանները կը ծաղըե՛ն:

(1) Ասորիքն սորէ ըսել է. ծան. Թարգ:

Թուրը կապեցին եւ սեւ մետաքսեայ լարը կամ
ժապաւէնը ձիտերնին անցուցին, ուրկէ գոհար
կախուած էր. այս գոհարը հաւասարակողմ եռան-
կիւնաձեւ է, որուն ստորին կապին վրայ վար դար-
ձած նետ մը կայ: Եւրբ լարին ծայրը դրուի՝ ոս-
կիէ կ'ըլլայ. եւ արծաթէ՝ երբ հագուստին ճար-
մանդ ըլլուի:

Վեղին մորթէ գոգնոց կապելնէն, դեղին ձեռ-
նոցնին անցընելնէն, եւ մէկ ձեռքով ծեփիչը՝ ո-
րըն որ չեղած չըլլար, մէկալովի ալ թակը բըռ-
նելնէն ետքը՝ երեք մեծ պատուհաններէ լուսի-
նէն լուսաւորուած եւ երկու կանոնաւոր մասն
բաժնուած տաճարը մըտան եղբայրները: Բռնին
մասին առաստաղը ճերմակ բւած էին: Հոն մէկ
անկիւն մը շինծու քարայր մը կար, եւ անոր մէկ
կողմը պարապ դադաղ մը:

Թագաւորն իբրեւ հրամանատէր՝ լուսնոյն դի-
մացը նստելով դէմքը բոլորովին պայծառացաւ:
Եղբայրները, որոնք հաւասարութիւննին ցուցընե-
լու համար հաստատ տեղ ամենեւին չունէին,
պատուէրները լսելու չափ անոր մօտեցան:

Հրամանատէրն երեք անգամ զարնելէն, եւ
մեծ տեսուչէն՝ սրոյն կոթին թակով զարնուած հար-
ուածով մը պատասխան առնելէն յետոյ (որովհե-
տեւ իրութեան ասպետները ոչ սեղան եւ ոչ գը-
րասեղան ունէին)՝ ըսաւ.

— Եղբարք. կարգի՛:

Շուտ մը որմնադրաց ամէնքն ալ ոտքի վրայ ե-
լան, եւ ձեռուրնին վեր վերցուցին՝ մատուրներ-
նին դէպ Վ լուսինը տարածելով:

Ետքը հրամանատէրը որոշեալ տախտակ* չի
գտնուած ժամանակ ամէն մէկ նիստին ըլլուելիք
կրթութիւններն ընելով՝ եղբայրներէն մէկուն
դարձաւ, որ մէկ իրութեան ծանրաբարոյ զօրագը-
լուի միէր, եւ հարցուց.

— Դու ո՞վ ես:

Եղբայրն ալ առած հրահանգին համեմատ պա-
տասխանեց.

— Դուն քու ո՞վ ըլլալդ ըսէ՛, որ ես ալ իմ
ով ըլլալս ըսեմ:

— Նոյն տղաքը կը ճանչե՞ս. ըսաւ հրամանա-
տէրը:

— Երեքը կը ճանչեմ:

— Որո՞նք են:

— Ս. ըսաւ զօրագլուխը:

— Ք. յաւելցուց թագաւորը:

— Յ. շարունակեց ուրիշ մը:

— Եւդ երեք գրերն ի՞նչ կը նշանակեն:

— Սրբազան բառերու (Սեմ, Քամ, Յաբեթ)
գլխագիր դառերն են:

— Շօշաիէ՛ զիս:

— Ե՛հաւասիկ:

Եւ որովհետեւ հրամանատէրը աջ ձեռքը բա-
ցած՝ երկու առաջին մատերն երկընցուց, միւսը
բուլթն ու քովի երկու մատերը բռնելով երեք ան-
գամ սխմեց ըսելով. — Սեմ. Քամ. որուն թա-
գաւորը պատասխանեց, Յաբեթ: (Ետոյ խօսքն
առնելով ըսաւ.

* Որմնադրութեան մէջ պատկեր բառը յայտարա-
րու թիւն, խորհուրդ կը նշանակէ:

— Նշանն ըրէ՝ տեսնեմ :

— Հատ լաւ . պատասխանեց եղբայրը : Բաց ձեռքերուն բռնածերը միջամատին հետ ուղղաչափ յարմարընելով վեր բարձրացուց , լսեմատներն աւ կանջներուն դրբաւ եւ ձախ ծռենկով երեք անգամ ծնրադրուածիւն ըրաւ :

— Եւ զ ընդհանուր նշանն է . ըսաւ Փրեզերի-կոս : Մտնելու կամ անցնելու նշանն ըրէ նայիմ :

Եսպետը ծեփիչին կոթին իւր լոյսովը երեք հատ միօրինակ հարուած տուաւ . ետքը աջ ձեռքին երկընցուցած երեք առաջին մատերը առաջ տարաւ ըսելով . Նոյ : Հրամանատէրը այն երեք մատուը-նելը գոցելով պատասխանեց . Նոյ , Նոյ : Եւ շա-րունակելով ըսաւ .

— Նշանաբանն ըսէ :

— Փաղեկ :

— Բաւելոնի աշտարակին մեծ ճարտարապետը կը ճանչնայ :

— Եւսուը Փաղեկ է :

— Պատմութիւնն ո՞վ սովորեցուց քեզի :

— Նոյեան ասպետաց ճարտարխօսութեան աս-պետը :

— Ո՞ր խորհրդարանին մէջ :

— Լուսնով լուսաւորուած խորհրդարան մը :

— Ուրիշ լոյս չ'ունէիք :

— Չէ :

— Բաբելոնի աշտարակին այն շինուածքը դու վե՞րի :

— Չէ . անոր կատարումն անհնար էր :

— Ինչո՞ւ :

— Վասն զի ամբարտաւանութիւնն էր անոր հիմը :

— Նոյի տղոցը նմանելու համար անոր յիշա-տակը կը պահես :

— Չէ . յանցանքնին աչքի առաջ ունենալու համար :

— Փաղեկի մարմինն ո՞ւր է :

— Գերեզմանի մը մէջ :

— Դատապարտուեցա՞ւ :

— Չէ . ակատ քարը կը զրուցէ որ Եստուած անոր զթաց , որովհետեւ խոնարհեցաւ :

— Դու ի՞նչպէս ընդունուեցար :

— Հրամանատէրին սրոյն կոթը երեք ան-գամ պահելէս ետքը երեք անգամ ալ ծնրադրե-լով :

— Ինչո՞ւ ծնրադրել տուաւ :

— Միտքս ձգելու համար թէ պէտք եմ խո-նարհ ըլլալ :

— Բրուսիացի ասպետներն ինչո՞ւ եռանկիւն մ'ունին վրանին :

— Փաղեկի տաճարն յիշելու համար :

— Ինչո՞ւ գլխովայր դարձած է նետը :

— Ի յիշատակ Բաբելոնի աշտարակին եղածին :

— Գործաւորները գիշեր ցորեկ կ'աշխատէին :

— Հա՛ . ցորեկը արեգական , եւ գիշերը լուս-նին լուսովը :

Եւս վերջին հարցումը ընելու ժամանակ ներ-կայացուցապետը դուրս ելած էր : Եղբայրն հարց-ման պատասխանը լմընցընելուն պէս՝ ներկայացու-ցիչն երեք հեղ կամաց մը դրանը դարկաւ :

Մեծ տեսուչը խիստ հարուածով մը պատասխանելով ըսաւ .

— Ո՞վ ես դուն :

— Վերս մտնել ուզող ասպետ մը . պատասխանեց դրսի ձայնը :

Սեծ տեսուչը դուռը բացաւ , ներկայացուց չապետին շօշափումներն ու նշանաբաններն առաւ . եւ թէպէտ հետը ուրիշ ընկեր մ'ալ ունէր , բայց նա զանիկայ մինակ ներս առնելով դուռը նորէն փոցեց :

— Հրամանատէր . ըսաւ այն ատեն ներկայացուցիչ եղբայրը թագաւորին դառնալով . որմնադիր — վարպետ նորընծայ մը աշխատութիւններնուս հաղորդակցելու շնորհք կը խնդրէ կոր :

— Պատասխանատու կ'ըլլամ անոր . ըսաւ Փըրեդերիկոս :

— Իմ անձինս պէս :

— Վերս մտցուցէք . եւ նշաններն ընելէն ու նշանաբանները զրուցելէն ետքը իբր վարպետ թող մտնէ :

Քաղաքացի զգեստ հագած եւ անսուսեր տ'Արժան մարքիզը առաջ հրեցին . երրորդ աստիճանի որմնադրի գոգնոց եւ ճերմակ ձեռնոցներ ունէր :

— Եսպետներ . ըսաւ հրամանատէրը . ձեզի ներկայացուածը որմնադիր — վարպետ է , եւ Լստորինամի ալ սերունդ , եւ Բրուսիացի ասպետ ըլլալ կ'ուզէ : Ար հաճե՞ք :

Լմէն ասպետները մէկէն սուրերնին քաշեցին , ծայրը դէպ 'ի հետամուտն ուղղելով հարցուցին անոր թէ երգումները խսորի կը բռնէ :

— Այլ բռնեմ — պատասխանելէն ետքը՝ անոնք սուրերնին պատեանը դրին . թագաւորն ալ տ'Արժան մարքիզին ըսաւ .

— Լս'ղբայր . սանդուղքով երկինք ելնելու փափաքնիս անոր հնարք բնտուել կուտայ կոր մեզ . մեզի օգնել եւ հետերնիս աշխատիլ կը խոստանամ :

— Այլ խոստանամ :

— Եղբայր ներկայացուցչապետ . գործի դիր զանիկայ եւ ճամբան ցուցուր :

Մէկ մ'ալ նորամուտին ձեռքը ծեփիչ մը դրին . բոլոր եղբարք ալ , Վոլգէր եւ Սօբերդիւի ալ ուրիշներուն պէս , անոր հետ որմ շինել ձեւացընելու սկսան . սուտ գործողութիւն մը , որ տարիքնին առած հասարակութեան խելացի կարծուած այն փիլիսոփաներն անմեկնելի ծանրութեամբ մը կը գործէին :

Երեք վայրկենէ 'ի վեր այսպէս առանց շատ յոգնելու պարապ տեղն որմնադրութիւն բանեցուցած ատեննին երկրորդ մասէն որոտման ձայնի նրմանող աղմուկ մը լսուեցաւ :

Լմէն ասպետները իրենց ծեփիչները մէկէն ձեռքերնէն ձգեցին . կարգաւ նորէն շարուեցան , եւ լուսնոյն դէմ եղջիւրներ ձեւացուցին :

— Եղբայր ներկայացուցչապետ , պուաց թագաւորը . բռնէ՛ սա հպարտը (տ'Արժան մարքիզը կը ցուցընէր) , որուն սնապարծութիւնը այնպէս խորհուրդ մը սնոյց որ ուրիշ բանի չ'երթար ծայրըն թե՛ ոչ տիեզերաց մեծ ճարտարապետը գրգռելու : Ղէպ 'ի հիւսիս տարէք զանիկայ . հոն թող

լայ իւր յանցանքը . հոն հասնելու համար ահա-
ղին անապատներէ թող անցնի :

Ուստի ներկայացուցիչը խորհրդարանին չորս
կողմը պտըտցուց զտ'Արժան . ասով այն ահաղին
անապատներէն անցած սեպուեցաւ . զանիկայ հիւ-
սիս , այսինքն շինծու քարայրը տարաւ , դադաղը
նստեցուց , սափոր մը ջուր երկընցընելով մէկ մը
խմել տուաւ , եւ պնակ մը հում ստեպղին մա-
տոյց եւ կերցուց :

— Տ'Արժան ըսաւ . Իւր Վհհափառութեան
ինձի խոստացած աղուոր հացկերոյթն անտարակոյս
այս է : Օարմանքը քիչով կը շատանայ :

Երբ տ'Արժան մարքիղը պնակի ստեպղինները
բաւական դժուարութեամբ կը լափէր , բոլոր եղ-
բայրները երկրորդ մասն անցան :

— Եղբայր ներկայացուցչապետ . ըսաւ թագա-
ւորն այն ատեն . Փաղէկ ի՞նչ եղաւ :

Եղբայրը պատասխանեց .

— Անապատն է , եւ ապաշխարութեամբ երկնից
բարկութիւնն իջեցընել կը նայի :

— Ահհապետք , եղբայրներ . ըսաւ հրամանա-
տէրը . երթամք զանիկայ բարեւեմք : Յուսամք որ
տիեզերաց մեծ ճարտարապետն անոր թողութիւն
տուած ըլլալու է :

Այս խօսքերուն վրայ հրամանատէրը բոլոր առ-
ոյեաներն ետեւէն ձգելով՝ երկրորդ մասին , որ ա-
մենեւին զարդարուած չ'էր , չորս կողմը քալելէն
ետքը դարձեալ առաջին մասն եկաւ , նոյնպէս անոր
ալ չորս կողմը քալեց , անանկ լռիկ պտըտած ժամա-
նակը ամենեւին բան մը չը նշմարել ձեւացընելով :

Երկրորդ անգամ մ'ալ պտըտած ատեն , որ
նոյն ծանրութեամբ եղաւ , հրամանատէրը քարայրը
տեսնել ձեւացուց : Մէջը մտաւ : Պագաղը գտնե-
լով զարմանաց նշաններ ցուցուց : Այնպէս նըշա-
նացի եղբայրներուն ցուցուց զանիկայ , եւ ամենքն
ալ կարգաւ շարուեցան :

Հրամանատէրն աչուքները գետինը տնկած ժա-
մանակ՝ բրուսիացի ասպետի գոհար մը տեսաւ
հոն . առաւ , երբ մեծ տեսուչն ալ ուրիշ մը կը-
վերցընէր կոր :

Փրեդերիկոս անկէ ետքն աւելի խնամքով ընտը-
տութի տուաւ զինքը , դադաղին մէջ նորամուտը
տեսաւ , որ ստեպղիններն ուտելէն ետքը երկայն
բարակ մէջը փրուուեր էր :

Օանիկայ կանգնեցուց՝ ըսելով .

— Ա'ղբայր . վստահութիւնդ տիեզերաց մեծ
ճարտարապետին բարութեանը վրայ դիր : Անոր ա-
պաւինէ՛ . անիկայ զգուշաւոր ճամբաներէ քեզ քու
ցանկացած նպատակիդ կը հասցընէ :

Հրամանատէրն ու բոլոր եղբայրները յետոյ
երկրորդ մասը մտնելով՝ դուռը գոցեցին :

Ներկայացուցչապետը նորամուտին հետ մինակ
մնաց . ձեռքէն բռնեց եւ գնաց երեք հարուած զար-
կաւ , որոց պատասխան նոյնպէս երեք հարուածը
իմացաւ :

— Տես զարնողն ո՞վ է . ըսաւ հրամանատէրը :

— Ապաշխարանք քաշելէն ետքը՝ նոյեան նա-
հապետաց մէջ ընդունուիլ ուզող՝ Այլի մէկ կա-
տարեալ-որմնադիր որդին է , պատասխանեց ներկա-
յացուցիչ եղբայրը :

— Մտցուր . ըսաւ հրամանատէրը . Լսկէ ետ-
քը ամէն ցոյցքերէ եւ հպարտութենէն ընդ միշտ
հրաժարիլ կը յօժարիս :

— Կը խոստանամ . պատասխանեց տ'Արժան ,
որ ներս էր մտած :

— Ի՞նչ կը խնդրես . զրուցեց Փրեդերիկոս :

— Ձեր մէջ ընդունուելու շնորհք :

— Կը հաւանի՞ք . եղբարք :

— Կահապետներուն ամէնքն ալ դարձեալ թու-
րերին քաշեցին , եւ ի նշան հաճութեան դէպ ՚ի
նորամուտը խոնարհեցուցին :

— Կորամուտը խորանին մօտեցուցէք . ըսաւ
թագաւորը :

— Ներկայացուցիչ եղբայրը՝ ձախ ոտքով երեք
հեղ ծնրադրութիւն ընել տուաւ անոր , եւ առաւ
եռանկիւն խորանը տարաւ զանիկայ :

— Եղբայր . ըսաւ հրամանատէրը . խոնար-
հութեան գործով մը սկսէ :

Սրոյն կոթն անոր երկնցուց , զոր տ'Արժան
երեք անգամ համուրեց : Ետքը , ձեռուրները
խորանին վրայ տարածած ծունկ չօքած՝ այս բա-
ռերով երգումն բրաւ .

« Ես , Յովհաննէս-Ս' կրտիչ տը Պուայէ ,
տ'Արժան մարքիզս , Զաւրիւնայ պարտաւորութեանս հե-
ղ Լուսինայ Լուս կը խոստանամ եւ կ'երդնում ,
որ նոյեաններուն կամ բրուսիացի ասպետաց գաղտ-
նիքը ո՛չ ստորին աստիճանէ եղբօր մը յայտնեմ ,
եւ ո՛չ դրսէն մարդու , եւ կարգին սահմանադրու-
թեանցն ու կանոնացն հպատակիմ » . պակսութիւն
մ'ըրած ժամանակս վրաս վրէժխնդրութիւն կոչե-

լով . յորմէ տիեզերաց մեծ ճարտարապետը զիս
պահպանէ : , ,

Լսս երգումը լմըննալուն պէս՝ հրամանատե-
րն զծեփիչը հետամտին գլխոյն վրայէն անցընել
տուաւ եւ ըսաւ .

— Ունեցած իշխանութեանս զօրութեամբը ,
եւ բրուսիացի ասպետաց գերագոյն խորհրդ-
ոյն անուամբը՝ զքեզ նոյեան ասպետ կ'ընդու-
նիմ :

Լսոր վրայ , խաղաղութեան համբոյրը տուաւ
անոր , վեհութեամբ եւ ճշգրութեամբ նշանները ,
շօշափումներն ու նշանաբաններն աւանդեց , եւ
զրուցեց .

— Որմնադրութեանդ վրայ դարձեալ կը խոս-
տանամ քեզի հաւատացած գաղտնիքներս պահելու :

— Կը խոստանամ :

— Ըսելիք երեք պարտաւորութեանցս կը հը-
պատակի՞ս . Ա . Լգամայ որդւոց բնաւ մէ-
կուն՝ բաց ՚ի որմնադիր ճանչցողներէդ , ընկերու-
թիւններնուս խորհուրդները չը յայտնել . Բ .
Տ'մեր աստիճանի բոլոր ասպետաց մարդասէր եւ գը-
թասիրտ ըլլալ . Գ . ընկերութենէն չեղող մէկի
մը թող չտալ որ բրուսիացի ասպետի նշան կրէ .
Թէ՛ եւ ասկէ կենացդ վտանգ հետեւի :

— Կ'երդնում , եւ երդմամբ այդ պայմաննե-
րուն կը հնազանդիմ :

Լսն առեն մեծ-տեսուչն ու ներկայացուցչա-
պետը տ'Արժանին զգեստն հանելով՝ պարեգօտը
տուին , որուն երկայնութիւնը այլանդակ կերպա-
րանք մը կուտար անոր : Օւնիկայ նստեցուցին , եւ

Ճարտասանութեան ասպետն, որ յիրաւի Սօրեր-
դիւին էր, պատմական ճառը խօսեցաւ:

«Այլի որդիքը, ըսաւ, առանց միտ գնելու
ծիրանի գօտւոյն, որ Տէրը՝ ընդհանուր ջրհեղեղով
մէկ մ'ալ վրէժ չառնելուն զմարդիկ վստահացը-
նելու համար դրած հաշտութեան նշանն է, դարձ-
եալ բարձր աշտարակ մը շինել որոշեցին՝ որպէս
զի նոր ձախողութեան մը ժամանակ անով պատըս-
պարուին: Այս բանիս համար Ասիոյ մէջ Սենար
կոչուած դաշտ մ'ընտրեցին: Երկուածոյն հիմը
դրուելէն տասը տարի ետքը, որ ատեն դործը բա-
ւական առաջ տարած էին, Տէրը, կ'ըսէ Պերբը,
աչքը երկրի վրայ դարձուց եւ մարդոց ամբարտա-
ւանութիւնը տեսաւ, եւ զանոնք պատժելու հա-
մար լեզուներն խառնակեց. ասոր համար է նոյն
աշտարակին Բաբելոն ըսուելն ալ, որ խառնակու-
թիւն կը նշանակէ:

«Քիչ ատեն ետքը, Վերբովթ, որ մարդոց մէջ
աստիճանաց տարբերութիւն խոթողներուն առաջինը
եղաւ, նոյն տեղը քաղաք մը շինելով՝ անունը
Բաբելոն մնաց, այն է՝ տեղի խառնակութեան:

«Տիրոջ՝ լեզուաց խառնակութեան սքանչելիքը
կատարած ժամանակը մարտի մէջ լուսնին լրացած
գիշերն էր:

«Եւ այս տիտէր պատահարին յիշատակին հա-
մար է որ Այեաններն ամէն տարի մեծ նիստեր-
նին մարտի լուսնի լրման ժամանակ, եւ կրթու-
թեան նիստերնին ամէն ամիս լուսնի լրման իրի-
կունը կ'ընեն. վասն զի՝ խորհրդարանի մէջ ուրիշ
չոյս ունենալ չ'են կրնար:

«Բաբելոնի աշտարակին դործաւորներն իրարու
ըսած չի հասկընալով՝ բաժնուիլ ստիպուեցան:
Ամէն մարդ իւր բաժինն առաւ. — ասանկ ալ ըլլա-
լու էր: Երկուածոյն դադարաւ եւ յատակագի-
ծը տուող եւ աշխատութեանց վերակացուն
Փաղեկ՝ ամենէն աւելի յանցաւորն էր: Խիստ ա-
պաշխարութեան մը դատապարտեց նա ինք զինքը:
Պերմանիայի մինչեւ հիւսիսային կողմը անապատ-
ներուն մէջ քաշուեցաւ, ուր կերակուր մինակ ար-
մատներ եւ վայրի պտուղներ գտաւ:

— Հետամուտին ստեպղին կերցընելուն պատ-
ճառըն այս պիտի ըլլայ. ըսաւ տ'Արժան ինքն ի-
րեն: Բայց հետն աւելի գէշ ալ կրնար վարուիլ:

— «Փաղեկ, շարունակեց ճարտասանութեան
ասպետը, Պերմանայ այն մասը գնաց որ Բրուսիա
կը կոչուի: Ինք եւ իրեններն օդոյն անհարթու-
թիւններէն պատսպարուելու համար քանի մը խըր-
ճիթ կառոյց, նաեւ եռանկիւնաձեւ տաճար մ'ալ
կանգնեց, եւ անձամբ հոն փակուելով մեղացը
թողութիւն կը խնդրէր:

«Արդ, 553 թուին՝ ասկէ քիչ հեռուն բըն-
տըռտուքներ ըլլուելով՝ եռանկիւնաձեւ շինուած
մ'ելաւ գետնէն, որուն մէջ ճերմակ մարմնոք սե-
ղան մը կար: Բոլոր այս պատմութիւնը երրայա-
կան տառերով գրուած էր սեղանին վրայ: Պովը
խճաքարէ շիրիմ մը եւ ակառ մը կը տեսնուէր՝ որ
հետեւեալ վերնագիրն ունէր.

«Բաբելոնի աշտարակին մեծ ճարտարապետին
ածիւնը հոս կը հանգչի: Տէրն անոր գլխաց, ինչո՞ւ
որ խոնարհեցաւ:»

— Փրեզերիկոս ծաղրելու կերպով մը քովինին ծոկելով ընդմիջեց. Պոնէ չեն ըսեր որ անօգուտ բարոյական մ'է սովորեցուցածնիս :

Հրապարակախօսը կը կարգար : “ Եյս բոլոր արձանները Բրուսիոյ Ալեհասիառ Թագաւորին քով պահուած են : Տապանագիրը ճամարիտ է , թէպէտ եւ ոչ մէկը տառերը կը ճանչէ : Բաբելոնի աշտաւակին մեծ ճարտարապետին անունը գրուած է . բայց մարմորեայ սեղանը գիրերը քակել գիտցողներուն յայտնապէս կը յիշատակէ . կը սովորեցընէ նէ նաեւ որ Փաղեկ որդի է Լէբերայ , որդւոյ Երփաքսադայ , որդւոյ Սեմայ , անդրանիկ որդւոյ Նոյի : ”

Պատմական ճառը լմնցած էր . հրամանատէրը հետամուտին սուր մը տալ տուաւ , եւ կարգին արծաթեայ նշանը անոր հագուստին երրորդ օղակին խոթելէն վերջը յաւելցուց .

— Եղբայր . վարպետի զարդերը ձգէ , եւ մեզի պէս դործակցի նուաստ գոգնոցը կրէ :

ՏՆրժան ձեռնոցներն ու ճերմակ գոգնոցը հանեց , եւ իրեն մատուցուած դեղին մորթէ ձեռնոցներն ու գոգնոցն առաւ . եւ Թագաւորին նախապատրաստութեանը վրայ արմնալով պատասխանեց .

— Յիրաւի . այս աւելի քիչ աղտ կը վերցընէ :

— Ժամը քանի՞ է . եղբայր մեծ անսուշ . հարցուց Փրեզերիկոս հարուած մը զարնելով :

— Նա պատասխանեց .

— Եղբայրս Թեան ժամն եկած է . արեւն եւ լեր է :

— Որովհետեւ արեւն ելեր է , զրուցեց հրամանատէրը , եղբարք , ատենանիս գոցեմք :

Երեք անդամ զարկաւ . երկու հակողներն ալ կըրկնեցին .

— Ետեանը գոցեմք :

Բոլոր Բրուսիացի ասպետները կարգի մտնելով աղիողորմ ձայնով մը երեք անգամ հառաչեցին . Փաղեկ :

Եւ որովհետեւ երեկոյեան ժամը ինն էր (ըստ եւրոպացւոց) , ամէնքն ալ , նահապետական հագուստն ու նշանները փոխելէն ետքն ընթերցագիին :

— Հաւատա՛ . ըսաւ տՆրժան պալատ վերադարձած ատեննին Ալլիգէրին՝ որուն քովէն կ'երթար . հաւատա՛ որ այս մէկալներէն աւելի անմոտի բան է , եւ տղաք անգամ զայս ընլեու կ'ամաչեն :

— Որո՛ւ հոգ . պատասխանեց միւսը . այդպէս սով ալ Բրուսիացի ասպետները զանիկայ իրենց պարծանք կը սեպեն դարձեալ :

— Բայց ասոնք խենթութեան անգիտի ծայրն են . մէկ մ'ալ ելեր կրօնական արարողութեանց դէմ կը մաքառիմք , որոնք այնչափ պերճ եւ վսեմ են :

— Հա՛ . տեսա՞ր , վախկոտ . պոռաց Ալլիգէր կանգնելով . դու զմեզ պիտի ձգես , ինչպէս որ առաջուրնէ գուշակած էի . պիտի դառնաս . . .

— Կարծեմ կենացս մէջ ատով մեծ յանցանք մը գործած չեմ ըլլար . ըսաւ տՆրժան պաղուծեամբ :

— Եւ այն բանդագուշող Սօբերդիւին ալ մեր դիմացի կողմը պիտի անցնի : Երբ մեզի մինչեւ

վերջը հետեւելու սիրտ ընողներն այսչափ քիչ են, ուրիշ նեցուկներու պէտք ունիմք: Պոնէ որմնադրութիւնն իւր անխեղութիւններովը մեզի կոնակ կը կենայ:

— Ո՛հ. աղաղակեց տ'Արժան զարմացմամբ՝ քիչ մը լըռելէն վերջը. շատ սատանայ ես:

— Զ'եմ՝ ուրանար. մէկ քանի պարագայի մէջ, հա՛. պատասխանեց Վլդդէր խնդալով:

Գ Լ Ո Ւ Խ Վ Ե Յ Ե Ր Ո Ր Դ

ԳԱՅԼԵԹՄԻՐՈՅԻ ԿՈՄՍԸ

Տիեզերաց մէջ եւ ուրիշ հազար տեղ ճանչցուած:

ՍԳՐԻՊ, ՀՐԱՊՈՅՐՔ

ԵՏՄԵԼԻՔՍ, ըսաւ՝ կոչնականներէն մէկը, Բրուսիայի ասպետին գաղտնեացը չափ մեծ կարեւորութիւն չ'ունի: Սակայն որմնադրութեան մտաւորական կարողութեան մէկ ճշգրիտ պատմուածութիւնն ըլլալով՝ խնդրէն շեղած չ'եմ ըլլար:

1.

Եւ մէն մարդ 1760 ին Բալերմայի մէջ Սարանո անուամբ ոսկերիչ մը կը ճանչէր հրեաներէն կամ

մաւրիտանացիներէն սերած, որոնք Լըրոպիոյ հաւաքակողմը շատ հետքեր թողած են: Լսոր ագահութիւնն ու սնապաշտութիւնը ամենուն բերանը կը պտըտէր: Վաշխառութենէն եւ խարդախութենէն հարստացած ըլլալով՝ անմիտ փորձերով շատ անգամ ընչիցը մէջ ցեց կը ձգէր. անանկ բաներ էր փորձածները, որ մետաղափոխութեամբ կամ մոգութեամբ՝ միլիոններ պիտի վաստկէր խելքովը, եւ այն միլիոններով ալ մեռնելէն պահպանող հեղուկը:

Բայց եւ այնպէս, 1760 ին քաղցրաբարոյութիւնը քիչ մը կորսնցուցած էր Սարանո: Յիսուն տարեկան էր. փորձով վարպետ եղած էր, եւ զանիկայ որոգայթ մը ձգելու համար փոքր ինչ ճարտարութիւն պէտք էր: Սակայն ատենէ մը ի վեր երիտասարդ սիկիլիացւոյ մը գործած արտաքոյ կարգի գործերուն վրայօք ականջը հասածներուն մեծ մտադրութիւն կ'ընէր: 'Եւ՝ դիւաց հետ հազորդակցութիւն չ'ունէր. ոսկեգործ բարը (la pierre philosophale) չէր բնտուեր. հրեշտակաց հետ խօսակցի կը կարծուէր, եւ ասով խաւարային ոգւոյ վրայ կ'իշխէր, եւ իրեն ալ մեծ գաղտնիքներ յայտնուած էին:

Ընունն էր Յովսէփ Պալսամօ: Բալերմայի բաղադրացիքը, որոց մէկն ալ ինք էր հոն ծնած ըլլալով, զանիկայ իբր աննշան ծնողաց խելացի զաւակը կը նկատէին: Բայց մէկ քանի աւելի կըրթեալ երեւցող պատանիք կ'ըսէին՝ որ անոր ընտանիքը համարուածը իրօք անանկ չէին, եւ նա Լսոր մեծ իշխանուհւոյ մը զաւակ էր: Լսո տարօրի-

նակ պատանին տասնեօթը տարեկան էր . քիչ կը զրուցէր . գէմքն ու նայուածքը գիտես թէ մարդը կը կապէին : Աորա ընտանեկան կենացը վրայ բան մը գիտցող չի կար . միայն շատերէլ հրեշտակաց հետ երրայերէն խօսակցիլը լսած էին : Ա՛րսեն որ մինակ ինք կը տեսներ զանոնք . բայց զանիկայ լրտեսողները կրցած էին ամէն բան լսել , իրօք ալ հասկցածնին միայն իրենց քաղցր եկած ձայն մ'է եղեր :

Ոսկերիչը , զոր անտարակոյս գլխէ հանել կ'ուզէին , Յովսէփ Պալսամոյին վրայ կը մտմտար : Ա՛րջապէս ահա այն մարդը՝ որուն կարօտ էր կրած բոլոր փնասները միանգամայն լեցնելու :

Օ՛անիկայ տեսնելու առիթը բնաւ չէր փախցընէր . խորին մեծարանօք մը կը գիտէր զանիկայ , բայց անոր խօսք մ'ուղղելու չէր համարձակեր :

Ա՛լ չի կրցաւ գիմանալ . Յովսէփայ զարմացողներէն կամ գործակիցներէն մէկուն , որ անոր մըտերինէն բլլալ կը պարծէր , աղաչեց որ զինքը երկնային ոգւոց երիտասարդ բարեկամին ներկայացընէ : Ա՛ա զՊալսամօ անոր բերաւ : Խորհրդագէտ երիտասարդը թէպէտ այնչափ գերբնական առաւելութեանց տէր , սակայն հիւրընկալելու համար սրահ մը չունէր տակաւին . ծնողացը քովէն զատուած չէր : Բայց եւ այնպէս խորիտ եւ ամբարտաւան էր : Ա՛յն հոգեւորութեամբ մը թողուց որ ոսկերիչն առաջը ծունկ դնէ , յետոյ ծանր մարդասիրուութեամբ մը վեր վերցընելով ինչ ուզելն հարցուց :

— Յարաբերութեանցդ բնութիւնը կրնայ զայն քեզ յայտնել . երիտասարդ տէր . պատասխանեց

Ա՛րանօ : Օ՛անազան խաբեբաներէ , որոնք ժրջան աշխատութեամբս վաստկած ընչիցս մէկ մասը կողոպտեցին , քթէս բռնուեցայ : Բոլոր այս փնասներս ինձ մոռնալ տալը ձեզի դիւրին է :

— Արնամ , թէ որ կը հաւատաս . ըսաւ Յովսէփ :

— Թէ որ կը հաւատամ . զրուցեց ոսկերիչը . կը հաւատամ եւ վստահութիւն ալ ունիմ . . . .

— Ուրեմն , վաղն առաւօտ ժամը վեցին (ըստ եւրոպ .) Բալերմոյի դռնէն հարիւր քայլ հեռու Ս . Ռոզալիայ երկու մատուռներուն ճամբուն վրայ գտնուէ . . .

Յովսէփ Պալսամօ ամենեւին ուրիշ խօսք չ'ընելով ելաւ գնաց :

Հետեւեալ օրը՝ ժամադիր ատենէն վայրկեան մը չանցուց Սարանօ . սահմանեալ ժամանակէն տասը վայրկեան առաջուընէ մեծ ուշադրութեամբ քայլերը կը համրէր , եւ մաթեմատիկական ճշդութեամբ հարիւրերորդին կեցաւ : Որովհետեւ քաղաքին ժամացոյցները վեց կը զարնէին՝ հրեշտակաց սիրելին առաջն եկաւ . զոսկերիչը լուրթեամբ ողջունելով՝ առանց խօսք մ'ընելու առաւ զանիկայ գրիթէ երեք քառորդ փարսախ հեռու քարայր մը տարաւ , որ տեսակ մը անապատի մէջ անմարդարընակ տեղ մըն էր :

— Ես , ըսաւ անոր՝ վերջապէս խօսելով . դըժոխային ոգւոց պահպանութեանը տակ հարուստ դառնալ մը կայ : Չայնիս անսացող երկու հրեշտակներ կրնան նուաճել զանոնք : Բայց ես , առանց մաքրութիւնս ու կարողութիւնս կորսնցընելու ,

ոչ ձեռօքս կրնամ վերցընել գանձը, ոչ անոր
դպչիլ կրնամ, եւ ոչ ալ գործածել:

— Իսկ ես, որուն համար փորձանք մը չի կայ
հոգ. զրուցեց ոսկերիչը . . .

— Եթէ պահանջուածն ընես՝ գանձը քուզդ
կըրնայ ըլլալ:

— Հարկաւ կ'ընեմ. երիտասարդ տէր. միայն
թէ ըսէք:

— Ես չեմ կրնար զանիկայ պատուիրել. պա-
տասխանեց Պալսամօ. բայց կ'աղաչեմ Ուրիշի որ
միտքդ բանայ:

Եւս խօսքերը լմընցընելէն ետքը՝ երիտասար-
դը ծուռեց չորքեց. զՄարանօ ալ նոյն կացութեան
մէջ դրաւ:

Յանկարծ դուրսը ներդաշնակաւոր եւ յստակ
ձայն մը լսուեցաւ, որ կ'ըսէր.

— Վաթսուն ունկի մարդարիտ, վաթսուն ուն-
կի կարկեհան (կարմիր յակինթ), վաթսուն
ունկի ադամանդ կը պարունակէ գանձը՝ հարիւր
քսան ունկի կշռող ոսկիէ դրուագեալ տուփի մը
մէջ: Չանիկայ պահանջող սատանաները մեր բա-
րեկամին ներկայացուցած մարդուն ձեռքը կը դնեն
թէ որ յիսուն տարեկան կայ:

— Ըլլալս ութ օր է. ընդմիջեց ոսկերիչն ու-
րախութեամբ:

— Թէ որ տղաք ունի . . .

— Ողջ երկու հատ ունիմ:

— Եթէ մաղերուն մէջ ճերմակ ընկած է . . .

— Հերացս եւ մօրուացս մէջ շատ կայ:

— Թէ որ եօթն օրէ հետէ եղունգները կտրած չէ:

— Տասն եւ հինգ օր է կտրելս:

— Եթէ ձեռքն ու դէմքը լուացած է . . .

— Կը լուամ:

— Եւ քարայրն ոտք կոխելէ առաջ պահպանե-
րուն համար վաթսուն ունկի զուտ ոսկի դնէ ա-
նոր դրանն առաջը:

Եւս վերջին խօսքերուն պատասխանը միայն
խորին լուութիւն մ'եղաւ: Պաղած, ափշած ոսկե-
րիչն աղրաներն ու պուկունքը սիւմելով աչքերը կը-
գոցէր: Պալսամօ կանգնած էր. ոսկերիչը գեռ
ծնկան վրայ մտիկ կ'ընէր:

— Լսեցի՞ր. ըսաւ երիտասարդը պաղուծեամբ:

— Վաթսուն ունկի ոսկի. ըսաւ Մարանօ խըղ-
դուկ ձայնով մը, եւ մեծ հառաչանք մ'արձակեց:

Երկնային ոգւոց բարեկամն այս բացադանչու-
թեանը չի հաւնեցաւ. լուութեամբ քաղքին ճամբան
բընեց: Ոսկերիչն ալ առանց բան մ'ըմբռնելու ե-
տեւէն կ'երթար, բայց յայտնապէս մեծ մոմտու-
քի մէջ էր եւ խորունկ հաշիւներ կ'ընէր:

Եւսպէս իբր երկու համր կէս ժամու չափ բա-
լեցին:

Ճամբուն ժամադիր եղած տեղերնին հասնել-
ուն՝ երիտասարդը կենալով ագահին ըսաւ.

— Հոս իրարմէ կը բաժնուինք. սա ալ գիտ-
ցած ըլլաս որ՝ այս եղածներուն վրայօք եթէ մէ-
կուն բերան բանաս՝ գլուխդ կը կորսնցընես:

Նոյն հետայն երթալու համար շարժում մ'ը-
րաւ:

— Վարկեան մը կեցիր: Երիտասարդ տէր
պողաց Մարանօ պաղատախառն ձայնով. վաթսուն

ունկի ոսկի՝ վերջինն խօսք է :

— Կարծեմ . պատասխանեց Յովսէփ անհոգ կերպով մը . եւ երթալու վրայ եղող մարդու մը շարժումն ըրաւ :

— Վայրկեան մ'ալ կեցիր . զրուցեց ոսկերիւ չը , որ գանձուն արժէքն աղէկ մը հաշուած էր . վաղն առաւօտ ժամը քանիի՞ն :

— Դարձեալ ժամը վեցին , եւ նոյն տեղը :

Ըսոր վրայ հրաշալի երիտասարդը վայելչապէս Սարանոյէն զատուեցաւ . ծեր ագահը հառաչանօք , ցաւելով բաւականացաւ .

— Պատրաստ կ'ըլլամ :

Դարձեալ առջի օրուան պէս ժամապահ եղաւ . զրուցուած բոլոր բաները կատարած էր . լուացուած , օտարուած , վաթսուէն ունկի ոսկին ալ հետն առած էր՝ զոր պինդ մը կրծոցը վրայ կը ձնչէր :

Յովսէփ Պասլամօ եկաւ զանիկայ գտաւ այն ատեն՝ երբ անցած օրուան պէս ժամը վեց կը զարնէր :

Լուծեամբ քարայրը շիտկուեցան : Դարձեալ հրեշտակներուն խորհուրդ հարցուեցաւ . ճիշդ անցեալ օրուան ձայնովն ու զիւրադարձութեամբը նոյն պատասխանները տուին :

Ոսկերիւն ոսկին հանեց , որուն վրայ էր սիրտըն ու ձեռքը , եւ զոր ձեռքէ հանելն իրեն տըխուր կ'երեւէր :

— Հետս նոյն խոր քարայրը չ'եմ մտներ . հարցուց անոր :

— Չէ . պատասխանեց Պասլամօ . ես հոս կը կենամ , մինչեւ որ գանձերնէն զրկուած սեւ ոգի-

ները գան վաթսուէն ունկի ոսկեղոյ վրայ յարձակին :

— Ըմենեւին վտանգ չի կայ :

— Ըմենեւին , եթէ չափը ճիշդ է :

Ոսկերիւն ծանրադին լեռը քարայրին դուռը ձգեց , քանի մը քայլ առաւ , վերջը նորէն ոսկեւոյն դարձաւ : Երիտասարդը լուռ աւ մօռնը անշարժ կեցեր էր . նա նորէն ներս մտաւ , դարձեալ ետ դարձաւ . վերջապէս , ներքին մաքսամամբ մը նոյնը շատ հեղ կրկնեց : Ընտրողը՝ որմէ քաջալերութիւն մը չի կար իրեն , լուծեանը չափ ալ պաղ կ'երեւէր :

Վերջապէս ողորմելի ոսկերիւն մինչեւ խորունկը գնաց . եւ այս անգամ երբ նորէն ետ դառնալու ժող չի տրուեցաւ : Երեք սեւ էակներ , զորոնք ածխագործ կրնար սեպել՝ թէ որ սատանայից հանդիպելու ակնկալութիւն չ'ունենար , ահաբեկի գոռում՝ գոչումներով ճամբան կապեցին , եւ սկսան շունչանի (ջըլտագ) պէս զանիկայ սաստկուութեամբ դարձնել այրին մէջ :

Եղադակներ արձակեց , որոց՝ մէկը չի հասաւ , եւ զոր երեք խեղկատակները հարուածներ իջեցընելով կարճեցին : Սարսափէն ու ցաւէն Սարանօ կոշկոճելով՝ երեսի վրայ դեպին ընկաւ : Հասկանալի եւ յստակ լեզուաւ մ'անոր իմաց տըրուեցաւ , որ եթէ սպանուիլ չ'ուզեր՝ անանկ անշարժ կենայ : Ենկէ ետքը զինքը մինակ գտաւ եւ ալ ձայն չի լսեց :

Քառորդ մը ոչ ձեռքը շարժել համարձակեցաւ եւ ոչ գլուխը . վերջապէս սիրտ ըրաւ , դողալով

եւաւ, սողաց, քսքսուեցաւ եւ քարայրին դուռը դտաւ, եւ հոն պատահածին վրայ կը դարմանար. վաթսուն ունկի ոսկին, Պալսամօն, երեք կարծեցեալ սատանաները ամէնքն ալ անհետացեր էին:

Խեղճ մարդուն խելքը տեղ ընելու սկսաւ, որ առաջուաններէն աւելի յանդուգն եւ դժնդակ նենդութեան մը զոհ եղած է նորէն. մեծ աշխատութեամբ Բալերմօ մտաւ, ու գնաց դանդաղ ըրաւ: Սակայն Յովսէփ Պալսամօյի հետքն անյայտ էր եղած. հաւանականաբար երկիրը ձգեր գացեր էր:

Բ.

1780 ի Սեպտեմբեր 19 ին Շգրասպուրկէն դուրս պոստիկ պանդոկ մը խել մը համեստ խմորներու մէջ տեղ, որոնք տարօրինակ դէպքի մը ըստ պատելէ յուզուած անթիւ բազմութիւնը կը նկատէին պատուհաններէն ճաղատ, սեւ, եւ խորշումած երես մը կը տեսնուէր, եթանասուն տարեկան եւ հարաւայիտ սերունդէ ըլլալուն նշան: Ոսկերիչ Սարանօն էր ասիկայ:

Ընդդէմ դասներն ու վճարելը վայելուչ չի դատած պարտքերը զանիկայ Բալերմօյէն ելնել ըստիպեցին: Սնտոնի եւ Բարիդու մէջ բաղդը փորձելէն ետքը եկեր Շգրասպուրկ կը բնակէր, ուր միշտ ոսկերչութիւն կ'ընէր: Բոլոր քաղաքացւոց պէս ինքն ալ սպասուած հրաշալի անձը տեսնել կ'ուզէր:

Խնքնակալէ մ'աւելի զգացում պատճառող այս մարդը Պայլեիօսդրօյի կոման էր:

Գերմանիոյ ճամբով Վարսովիայէն կուգար, ուր անարգ մետաղները ոսկւոյ դարձնելով մեծ հարստութիւն զիջած էր: Խնչու որ ոսկեգործ քարին գաղտնիքը գիտէր, եւ մետաղափոխներուն անգինն հանձարն ունէր. գոնէ անունն ասանկ ելած էր:

— Խնչուս պէտք. ըսաւ փեղոյրագործ մը. մինչեւ ցարդ ասրելուս ես շատ գոհ եմ. վասն զի աչքովս պիտի տեսնեմ այն հռչակաւոր մահկանացուն, թէ որ մահկանացու է:

— Իբրեւ իրաւ սա ալ կ'ըսուի, յաւելցուց դեղալմաճառ մը, որ Տրապիզոնի իշխանուհւոյն տղան է, եւ ճիշդ մօրը գեղաթուխ աչքերն ունի:

— Եւ թէ ուղիղ զծով Կարոլոս—Սարդէլէն կը սերի. ըսաւ նօտար մը:

— Եւելի հին է. ընդմիջեց լաթագործ մը. ինչու որ Կանայի հարսանեաց ներկայ գտնուեր է:

— Ուրեմն թափառական հրեայն է. զրուցեց Սարանօ:

— Եղիւ աւելի աղէկ. պոռաց փառուոր (շառաւ) մը: Երժանահաւատ անձինք կը վկայեն որ ջրհեղեղէն առաջ է ծնած:

— Եղի շատ խիստ (բեղւե) է. զրուցեց ուրիշ պարզամիտ մը. սուիկայ սատանայն չ'ըլլայ:

Եւս գաղափարները, զորոնք հաւատարմութեամբ յառաջ կը բերեմք, եւ որոց տարօրինակ մեկնութիւններ կը տրուէր, այն ատեն յիրաւի ժողովրդեան մէջ առ հասարակ տարածուած էին

այն հրաշանշան մարդուն նկատումը որ Վայլեի-
օսորոյի կոմս կ'անուանէին: Ս'էկ քանին զանի-
կայ իբր սուրբ, ներշնչեալ, հրաշագործ, բոլորո-
վին նորօրինակ եւ գերբնական էակ մը կը նշեա-
տէին. անոր վրայօք զրուցուած բազմաթիւ բժշկու-
թեանց բացատրութիւն չէին տար: Ուրիշները
լոկ ձարտար շաղակրատի մը տեղ կը դնէին զանի-
կայ: Եւ կ'ըսէին, թէ հետը շատ ճանապարհորդու-
թիւն ընող Լիգոգաս անուն մետաղափոխ մը կար՝ որ
Սալգայի մէջ բովէն զանիկայ կորուսած էր եւ
իբր՝ մեծիմաստ մարդու մը պէս կը խօսէր վրան,
մոգական արհեստները սովբեցուցած էր անոր:
Նաեւ ձեռնածուի (հօգիւսալ) մը վրայօք ալ կը-
խօսէին, որոյ հետ սերտ բարեկամ էր: Միկայ ի-
րեն օգնական ոգի մը ունէր, որ Վրիստոսի ծը-
նընդենէն առաջ մեռելահարցութեամբ հայրն ըս-
պաննող եւ գաղտնի աւանդութիւններն ուն տեղեակ
հրէի մը հոգին է եղեր:

Վայլեիօսորո աներկիւղ կը հաստատէր որ բո-
լոր գործած հրաշքները միայն երկնային մէկ ա-
ռանձին պաշտպանութեան արդիւնքովը կ'ըլլար:
Ար յաւելուր որ գերագոյն Լյակը զինքը քաջալե-
րելու համար երանացուցիչ տեսութիւնն իրեն շը-
նորհել բարեհաճեր է. եւ թէ անհաւատները
դարձընելով Ուղղափառութիւնը պիտի հաստատէ...

Եսպիսի բարձր պաշտօնով՝ բաղդ կը գուշա-
կէր, վիճակահանութիւնը մաստկելու արհեստը
կը սովորեցնէր, երազները կը մեկնէր, եւ երեւա-
կայական բարձր բաներ դաս կուտար: Ներելու
եմբ Յիսու բարի քահանային, որ զՎայլեիօսորո

խաւարային դեւ մը կը համարէր, եւ այնպէս սե-
պելով հասարակութեան կարծեացը կը համաձայնէր

— Բայց, զրուցեց լարագործն եռանդեամբ.
այդ մարդը չի կրնար սատանայ ըլլալ, ըստ որում
հրեշտակայ հետ կը խօսակցի:

— Օ՛հ. հրեշտակայ հետ խօսակցիլ ալ ունի հմ.
պողաց Ս'արանօ՝ այդ պարագայէն արիշելով: Ե-
նանկէնէն անշուշտ զանիկայ պիտի տեսնեմ: Քա-
նի՞ տարեկան է:

— Եսպէս էակ մը տարիք կ'ունենայ. ըսաւ
դեղավաճառը: Ա'ըսեն թէ երեսուն ու վեցին մէջ
ըլլալ կը թուի:

— Սա իմինը չ'ըլլայ. միմեջեց օսկերիչը. նա
երեսուն ու եօթը տարեկան է:

Օ՛հր սիկիլիացւոյն գլխէն անցած տխուր բա-
ներն այսպէս մտմտացած ատեն՝ բարձրագոյն աղա-
ղակ մը ուշադրութիւնը գրաւեց: Վերամարդկային
էակը կու գարկոր: Քիչ մը ետքը շուրջը խել մը
ձիււորներով, փառաւոր հագուած սպասաւորնե-
րով ու ծառաներով երեւցաւ. ինքն ալ իշխանի մը
կերպարանք ունէր: Քովը բաց կառքին մէջ Լո-
րենձա Ֆելիքիանի, իւր կինը, ծանրութեամբ մը
նստած էր, որ մեղմելով խարդախութիւն կոչուած
բոլոր բաներուն մէջ անոր կ'օգնէր: Շքեղութիւ-
նը խելացի անձանց ըսածը կը բացատրէր. այսինքն
թէ՛ Վայլեիօսորո ուրիշ մէկը չէ, եթէ ոչ տաճա-
րական որմնագրութեան՝ զանազան խորհրդարան-
ներէ ստացած բազմաթիւ նպաստներէն մեծապէս
հարստացած ճանապարհորդող մէկ անգամը:

Ս' էկ բանին ալ աւելի անպատիւ պատճառ մը կուտային փառաւորութեանը: Սակայն բարձրագոյն որմնագրութեան մէջ ամենագաղտնի քաղաքագէտ վարիչի պաշտօնը կը վարէր, որ մարդու հասողութեան վեր կերպով՝ դարէ մը ի վեր շէրտապա խառնշտկող յեղափոխութեանց ազդած է. գաղտնիք մը՝ որոյ հնարքը բոլորովին անծանօթ պիտի մնայ: Ազգիպատական որմնագրութիւն ըսուածին արարողութիւններն հաստատողն ինք էր: Ա'ըսեն նաեւ թէ մինչեւ Անգղիոյ մէջ ըս մահորութեան բարձր աստիճաններուն հասնելու յաջողելով չափաւոր պաշտօններ յանձնն առնուլը՝ միշտ հրամանատար խաբերայ մ'է եղեր: Խաւարային ընկերութենէն բոլոր ձեռք ձգել կրնալիքներուն վերահասու էր եղած, եւ սա յատուկ կերպը երեւակայած էր, որով կը կընենցընէր թէ անոր սկզբունքները Ազգիպատաս բուրգերէն սովորած է: Բանն ան է որ եզրիպատական որմնագրութեանը յատակագիծը Վէորգ Վոսդոն անուն մէկու մը ձեռագրէն առած էր, որուն կէսը ձեռնածութիւն եւ կախարդութիւն, կէսն ալ մետալափոխութեան արուեստ եւ խարդախութիւն էր, եւ քիչ մը մագնիսականութիւն ալ կար մէջը, զոր ուղածին պէս դիւրաւ կը գործածէր՝ քանի որ նոյն կարողութիւնը տակաւին չէր ծանցցուած:

Հիմնագրութեանը նպատակ՝ ընդունած աշակերտները ֆիզիկական եւ բարոյական վերածնութեամբ ի կարողութեան առաջնորդելն էր: Առաջինը ծերերուն երիտասարդի կերպարանք կուտար, եւ չափահաս մարդիկը ծերանալէ կը պահ-

պանէր: Այս գործերը իւր հանրազօր հեղուկովը կ'ընէր. այն դեղը նաեւ ամէն հիւանդութեանց կը գործածէր: Երկրորդը կորուսեալ անմեղութիւնը տեղը բերելով՝ զմարդ հրեշտակաց վիճակը կը հանէր. . . Նա ոչ թէ զղջմամբ եւ խոնարհութեամբ, այլ մեծ Գոֆդին (Ֆայլեիօսուրոյի վրան առած աստիճանն է) խոստմանցի հաւատք ընծայելով, եւ այս հաւատքիս հետեւութեամբ, որ բացարձակ պիտի ըլար, տեսիլներով ու մտաց յափշտակութիւններով, ոգիները կանչելով, հրեշտակաց հետ հաղորդակցելով ձեռք կը ձգուէր:

Բայց մեծ Գոֆդը տղու կամ աղջկան մը միջնորդութեամբ միայն կարողութիւն ունէր, եւ զանոնք իրեն աշակերտները կամ աղանձները կանուանէր, որոնք ամենամաքուր անբծութիւն ունենալու էին: Այս տղաքը մեծ Գոֆդին սրբապործութիւն լսածն ընդունելնէն ետքը, որ տեսակ մը կանոնաւոր շարժում էր եւ ձեռնագրութիւն ալ կ'անուանէր, եւ կերպ մը բնայածութիւն կը պատճառէր, ջրով լեցուն շիշի մը առաջ հրեշտակները կանչող բառերը կը հնչէին: Հրեշտակներն ալ շիշին մէջ կուգային. երբեմն պատասխանին կը լսուէր. եւ յաճախագոյն եւս պէտք կ'ըլլար որ ջրոյն երեսն ելած պատասխաններն աշակերտք կարդան, որոնք միայն անոնց տեսանելի էին, ինչպէս նաեւ հրեշտակները: (Քնայածութիւն էր այն. ահա կը կրկնեմք):

Բլոր այս բաներուն մէջ իրօք հրաշալին սա է, որ եզրիպատական որմնագրութեան խորհուրդները

յանկարծ զԳայլեիօսգրօ Եւրոպայի մէջի ամենէն մեծ բանին հաւասարցուցին : մանաւանդ Գաղղիոյ մէջ, սուրբ գրոց պատմած հրաշքները չընդունող փիլիսոփայական ոգւոյն քով, այս անպատեհութեամբք լեցուն այս հրաշքները մոլութեան մօտ զարմանք մը ընդունուեցան : Եւստուածային Գայլեիօսգրօ անուանել համարձակածներնու պատկերը ամէն տեղ, մինչեւ անգամ հովհարներուն, մատաններուն, ծխախոտի տփերուն վրայ նըկարուեցաւ : Ենագախառն պղնձէ կիսարձանը ձուլեցին . մարմնրի վրայ քանդակեցին : Եւ յիշուաւ որ ժամանակուան բարձրաստիճան անձինքն անոր խորհրդարանները մտան . ամէն մարդ անոր աղաւնիներուն հասարակաց նստերուն ներկայ ըլլալ կ'ուզէր :

Բարձրագոյ աղաղակ մըն է փրթալ Գայլեիօսգրօյի պանդոկին առաջէն անցնելու ժամանակ : Սարանօ զանիկայ ճանչելով՝ կառքին ձիերը կանգնեցուցեր էր :

— Յովսէփ Պալսամօն է այս . կ'ըսէր :

Եւ բարկութեամբ երեսն 'ի վեր պառալով միայն սա բառերը կը կրկնէր .

— Վաթսուն ունիլի ոսկի . :

Գայլեիօսգրօ հազիւ սանկ մը ոսկերչին նայեցաւ . խռովութիւն ամենեւին չը ցուցուծ . բայց այս տարօրինակ պատահմանը խառն բազմութեան վրայ ձգած խոր լուծեան ատենը երկինքէն եկած նմանող ձայն մը լսուեցաւ յանկարծ՝ որ կ'ըսէր .

— Տամբէն անդին տարէք դա անխելք դիւահարը :

Ժողովրդեան մէկ մասը ծնկան վրայ եկաւ . մէկ ուրիշ մասը խեղճ ոսկերչին օձիքը բռնեց . եւ փառաւոր խումբն իւր յաղթական գնացքը շարունակեց : Եւստիօս գործերն անտարակոյս Ֆիառաբըբային զանիկայ սատանայի սեղ գնելը կարդարացընեն :

Հանդիսիւ Շարասպուրկ մտնելով՝ Գայլեիօսգրօ ընդարձակ սրահի մ'առջեւ կեցաւ . չորս կողմէն առաջէն դացող փղապանները շատ մը հիւանդներ ժողոված էին հոն : Հռչակաւոր բժիշկը ներս մտաւ եւ մէկ քանին լոկ շոշափմամբ մը, ուրիշները խօսքերով, մէկ քանին արծաթէ դրամով մը, միւսներն ալ իւր տիեզերական դեղովն ըրնտցուց : Իրաւ է որ այս զարմանալի բժշկութիւնները կարգադրողքը հիւանդաց մէջ ընտրողութիւն ըրած, եւ ծանր հիւանդներն հետերին չառնելով՝ անոնք տունը առողջացնել խոստացած էին :

Գայլեիօսգրօյի բժշկական հմտութեանը դաւով (կ'ըսէ Միշոյի ընդհանուր կենսագրութեան մէջ անոր վրայ գրուած հատուածոյն անանուն հեղինակը), հաստատ կ'երեւի որ շատ սահմանափակ էր : Մետաղափոխութեան եւ պարակելութեան վարդապետութեան ամէն հետեւողներուն պէս համեմներ եւ ոսկի շատ կը գործածէր : Անոր կենսագրութեան հեղուկին համեմատնելու առիթ ունեցած եմք, ինչպէս նաեւ սէն—Պէրմէնի գերահրճակ կոմսինը, ալ ամենեւին ուրիշ հիմ մը չունէր : ,

Գայլեիօսգրօ ամբողջին աղաղակին ու ազմկին մէջ տեղը հիւանդաց սրահէն դուրս ելնելով՝ ի-

րեն համար պատրաստուած հոյակապ պանդոկը գընաց : Հրասպուրկի ընկերութեան ընտրեալն իւր մեծածախ սեղանն ընդունեց , եւ իրիկունը աղաւնիներովը նիստ մը կազմել ուղեց :

Բստ մեծի մասին տեսողական եւ երեւակայական բաներով լուսաւորուած սրահին մէջ շատ մը պղտիկ տղաք եւ եօթն ութը տարեկան աղջիկներ բերին : Սեծ Պոֆդը ամենէն աւելի խելացուածիւն ցուցընող աղաւնին երկու սեւից մէջէն զատեց . նոյն երկուքը կնոջն յանձնեց , նա ալ առաւ զանոնք մօտակայ սրահ մը տանելով վրանին անուշահոտ իւղեր քսեց , ճերմակ շրջազգեստներ հագցուց , գաւաթ մը այն հեղուկէն խմցուց . եւ այսպէս՝ կրթութեան պատրաստելով դուրս հանեց զանոնք :

Պայլելիօսորո մեծ Պոֆդի լաթերն հադնելու համար վայրկեան մը հեռացաւ : Եւն հագուստը սեւ մետաքսէ պարեգօտ մըն էր , որուն վրայ կարմիր բանուած խորհրդագրական վէպեր կային : Եղիպտական գլխարկ մ'ունէր՝ ծալուած ժապաւէններէ շինուած , որոնք իւր թէ գլուխը շրջանակի մէջ առած՝ երկու կողմէն կուրծքին վրայ կ'ընկնէին : Եւն ժապաւէնները ոսկեթել կերպասէ էին , զորոնք ճակտին վրայ կը բռնէին խել մը դոհարեղէններ : Սանր ձգիներով եւ գրուագեալ մետաղներէ գունաւոր գրերով լեցուն կանաչագոյն լաթ մը կողմնակի պարեգօտին վրայ կ'իջնէր : Արմրամետաքս գօտիէն ասպետի խաչաձեւ կոթով լայնաբերան սուր մը կախուած էր : Եւն կերպով հագուելով անանկ ահռելի կերպարանք մը առեր էր , որ լու-

ւորն ալ տեսակ մը յարգադիր սարսափով լընեցին :

Երենոսեայ կլոր սեղանի մը վրայ բիւրեղեայ սրուակներէին գրեր : Գիսարանին համեմատ՝ աշակերտի կամ աղաւնիի փոխարկուած երկու տղոց եւ տին զիրենք պատսպարելու համար վարագոյր մը կախեցին :

Թեբայիգայ քանդակներուն վրայ տեսնուածներուն պէս եգիպտացի գերիի նման հագուած երկու սպասաւորներ սեղանին շուրջն իրենց պաշտօնը կը կատարէին : Երկու տղաքը մեծ Պոֆդին առջին տարին , որ ձեռքը գլխընուն , աչքերնուն եւ կուրծքերնուն վրայ դրաւ , միանգամայն լուծեամբ ալլանդակ նշաններ ընելով , որ կրնային խորհրդագրերը կերպարանել , որոց խորհուրդ կամ նշանակ անունը կու տար ընկերութիւնը :

Եյս (մագնիսական) առաջին արարողութենէն ետքը՝ սպասաւորներէն մէկը ոսկիէ ծեփիչը ձերմակ թաւիչէ բարձի մը վրայ դրուած՝ Պայլելիօսորոյն ներկայացուց : Ծեփիչին փղոսկրեայ կոթովն երենոսեայ սեղանին զարնելով՝ հարցուց .

— Հիմայ Խնչ կ'ընէ կոր այն մարդը , որ այս առաւօտ քաղքին դուռն զմեծ Պոֆդը թշնամանեց :

Աղաւնիները շիջին մէջ նայեցան , եւ կ'երեւի որ բան մը տեսան . վասն զի աղջիկը պոռաց .

— Եհա կը քնանայ կոր :

Եւանկ կարծուեցաւ որ սեղանին ներքին սըրուակին տակը դէմքեր ու գրեր ձեւացընելու կերպով շինուած էր : Եսիկայ հաւատալի ընողն այս է որ՝ երբ այն հին պատասխաններուն սովորական

ընթացքէն դուրս ելլող պարագայ մը գարնէ՝ տղաքը բան չէին տեսներ : Բայց այն ժամանակ անտեսանելի հրեշտակաց ձայնը կը պատասխանէր :

Երբ Վայլեիօսդրօ խմացուց որ ամէն կերպ հարցում կրնայ ըլլուիլ, խեղ մը տիկնայք շարունեցան : Մէկն հարցուց թէ Բարիդ գացած մայրն ինչ կ'ընէ : Պատասխանը սա եղաւ որ երկու ծերոց մէջ կեցած՝ թէատրոնն էր :

Ուրիշ մը ուզեց իմանալ թէ այրը բանի՞ տալիս է : Պատասխան չի տրուեցաւ . ասոր վրայ հիացման աղաղակներ փրթան, վասն զի այն տիկինն այր չ'ուներ . եւ այս որոգայթը պարապն ելնելով ալ ուրիշ մը լարելու փորձ չի փորձուեցաւ :

Երրորդ տիկին մը դոց տոմսակ մը հանեց : Տղան շիշին մէջ շուտ մը սա բառերը կարդաց .

— Պիտի չկրնաս ձեռք ձգել :

Տոմսակը բացին . ուր կը հարցուէր թէ՝ տիկնոջ իւր որդւոյն համար խնդրած զօրաց գունդին հըրամանատարութիւնը պիտի տրուի՞ : Այս ճըշդութիւնը դարձեալ դարմանք պատճառեց :

Կանգաճոտ դատաւորին մէկը դադտուկ մը գաւակը տունը զրկեց իմանալու համար թէ կինն ինչ կ'ընէ : Տղուն երթալէն ետքը նոյնը մեծ Դօֆդին հարցուց : Սրուակը բան չի սովորեցուց . բայց ձայն մը յայտնեց՝ որ երկու դրացուհեաց հետ թուղթ կը խաղայ կոր :

Այս առանց ամենեւին տեսանելի գործարանի մը արտադրուած խորհրդաւոր ձայնը ամբողջին մէկ մասին վրայ սոսկում ձգեց . եւ պաշտօնակալին տըղան երբ եկաւ պատգամին ստուգութիւնն հաստա-

տեյ՝ բաղմամբիւ տիկնայք շփոթելով ելան գացին :

Կը պատմեն նաեւ թէ ուրիշ սքանչելիքներ այս երեկօթըը նշանաւոր ըրին . բայց մանրամասն պատմութիւննին անվերջանալի է :

Երրորդ տիկին կեցած քիչ մը ժամանակը Վայլեիօսդրօյի կոմսին միայն երկրպագութիւն ընդունելը պակաս մնաց : Երթալէն ետքը վերջապէս դիտեցին որ Մարանօ ոսկերիչն ալ տունը չէր երեւցած, փոս մը գտան զանիկայ, ուր հռչակաւոր ճանապարհորդին եկած օրը խղճուած էր : Ենոր տխուր վախճանը արժանի պատահաւոր մը սեպեցին :

3.

Վայլեիօսդրօ մեծ շքեղութեամբ Վաղղիա, Ենգղիա, Լատալիա, Օւկիցերի պտըտեցաւ նորէն, եւ ամէն տեղ հրաշալի բոսած բժշկութիւններ կ'ընէր, ամէն տեղ իւր փառասէր բարեւարութիւնը անանկ ճարտարութեամբ կեղծելով մը կը փայլեցընէր, որով աղնուատոհմ տիկնոջ մէկը բըռնուելով ըսաւ թէ՝ զրուցուածներուն նախելով՝ ամէն բանի խելք կը հաւցընէ, ամէն տեղ պարմանալի հրաշքներ կ'ընէ : Վասն զի կը պատմեն որ Բարիդու եւ Վերսայլի մէկ քանի մեծ իշխանաց առաջ՝ հայելիներու մէջ, ապակիէ անօթներու տակ եւ գորակներու մէջ կենդանի եւ շարժուն դադաններ, բացակայ անձինք, եւ իրեն իմաց տրուած այլ եւ այլ մեղեքներ ցուցուցեր է : Վաեւ իրր ամենաճշմարիտ բան մը զրուցուած է՝ որ երեկոյեան կերակուրներու ատեն, Վայլեիօսդ-

րո՛ւ նոր Ֆառուղի մը պէս ամենէն հռչակաւոր մեռելները, այսինքն, զՍոկրատ, Պլատոն, մեծն Կարոլոս, Պետրոս Վորնէյլ, եւ նոյն իսկ զԱլլ-դէր եւ տ՛Լամպէր կանչեր է. եւ ասիկայ շատ հռչակուեցաւ Բարիզու մէջ: Բայց ուրուականներ ցուցնելը հասարակաց տեսարանն ըլլալէն ՚ի վեր այս խաբէութիւններն իմացաւ. դէժ Վայլեիօգրօ պարզ մոգութեան գործող մ'եղաւ: Այսինքն զի, որչափ որ ալ ժխտուի, հարկաւ մոգութեան մէկ ուրիշ տեսակն ալ կայ:

Բայց եւ այնպէս նոյն մեծ մարդուն գոփեսաները կարգալն աղէկ է: Պորտ՝ իւր Օուիցցերիոյ վրայ նամակներուն մէջ զանիկայ զարմանալի մէկը ցուցնելով կ'ըսէ. « Կերպարանքը խելքը կը ցուցնէ, հանճարը կը յայտնէ. կրակուրաց աչքերը մարդուն հոգին կը թափանցեն: Լըրօպիոյ եւ Լսիոյ գրեթէ բոլոր լեզուները դիտէ. նոյն իսկ սանկ մը խօսած ժամանակ անգամ ճարտարութիւնն կապշեցնէ եւ իրեն կը քաշէ, »:

Սեկիւրի մարքիզը եւ Միրոմենիլ ու Աերթէն պարոնները 1783 ին ասորոթելի զրուցուածքներով ք'Բայլեիօսգրօ վեր կ'առնէին:

Սակայն 1785 ին երբ դարձեալ Բարիզ եկաւ, հրեշտակաց հետ ունեցած յարաբերութիւնները զինքն անհաճոյ պատահարէ մը չը պահպանեցին: Բոհանի իշխանին հետ գէշ կերպով վտանգի մէջ ընկաւ՝ մանեկին ձախորդ գործոյն ժամանակը: Լա Մօդի կոմսուհին կ'ամբաստանէր՝ որ նա մանեակն իշխանին ձեռքէն ընդունելով՝ իրեն անչափ հաբըստութեան ծածուկ դանձը շառցընելու համար

հոոր կտոր է ըրեր: Օգոստոս 22 ին մեծ Պոնիզը լունեցին եւ Պասդիլ խոթեցին: Յիշատակարան մը հրատարակեց, որուն մէջ՝ իւր ծախքերն արդարացընելու համար՝ Լըրօպիոյ բոլոր երկիրներուն իրեն զրամագլուխ տուող սեղանաւորներուն անուանը կու տար: Բայց հարստութեանը ո՛չ սկիզբը կը յայտնէր եւ ոչ ինչպէս հարստանալը:

Եյս մեծ ճարտարութեամբ զրուած յիշատակագիրը հռչակաւոր պաշտօնատիրոջ մը համարուած էր, եւ աս մտածութեամբ հաստատութիւնը կը յաւելուր, որ մէկ քանի փաստաբանից խղճմանքն ու հանճարը ինք զինքնին կը ծախեն. ինչու որ ինչ վէճ ըլլայ՝ ստակով կ'արդելուն. վէճն ուղէ արդար ըլլայ՝ ուղէ անիրաւ, օրինաւոր կամ ապօրինաւոր:

Որովհետեւ Պայլեիօսգրօյի մէկ քանի առասպելական արկածները պատասխանաւոր մէջէն վերցընուած էր, հասարակութիւնը նոյն անձին համբաւէն բըռնուելով փոյթ ունեցաւ այս պատասխան ընդունելու:

Բարիզու խորհրդարանին 1786 ի Մայիս 31 ին տուած վճռագիրն զՊայլեիօսգրօ վրան եղած զըրպարտութիւններէն մաքրեց. ազատ ալ թող տըրուեցաւ, բայց սա պատուէրով՝ որ քսան եւ չորս ժամու մէջ քաղաքէն, եւ երեք շաբաթէ՝ բոլոր տէրութեանէն հեռանայ: Պուրոններ նա մըտած ժամանակ ետեւը չորս հինգ հազար հոգիէ բաղկացած ամբոխ մը կար, որ « Երբ օրհնութիւնը կը խնդրէր. . . »

Ընկէ Ընգդիա անցաւ, ուր իւր եգիպտական խորհրդարաններն հաստատուելը, եւ իրեն մասնաւոր

Ս' ետրեմ' եւս կոչած ծիսարանը տարածելը շարունակելով՝ երկու տարի կեցաւ :

4.

Հռոմայի մէջ 1791 ի ապրիլի 7 ին սրբաբնուած թեան (saint — office) ատեանը՝ Լւրդպայի մէջ մեծ անուն մ'ունեցող անուանի մէկը կը դատուէր կոր խել մը ուշագիւր հետաքրքիրներու մէջ : Լյոմարդը, որ դանազան կերպով կը յարգուէր, ու մանց համար հրեշտակ, իսկ միւսերու աչքին դեռ էր, թեթամիտները՝ մարդկութեան բարերար եւ աստուածային փիլիսոփայ, բայց ծանր գլուխ ան ձինք՝ անհեղեղ շողակրատ եւ ահաւոր խաբեբայ կը համարէին : Լսիկայ՝ Գայլէիօսդոյի կոմսն էր :

Լստրայէն նորէն Օւիցցերիա անցած էր . ետքը Սալօա, անկէ Ղէնովա, Վարսովիա, Տըրիտենդ՝ գացեր էր, ուստի վաճառուեցաւ : Ընկէ Հռովմ' երթալով խորհրդարաններ բանալ եւ իւր եղիպտական օրինադրութեանը մարդ ընդունել համարձակեցաւ . եւ այնպէս, 1789 ի Գեկտեմբերի 27 ին կնոջն հետ բռնուելով Սուրբ — Հրեշտակի դեղեակը տարուեցաւ : Թէպէտ եւ ֆրանմասոնութեան, մոգութեան, անթիւ նենգութեանց, ուրացութեան, հերետիկոսութեան եւ մինչեւ անգամ խելագարութեան ամբաստանութիւն կար վըրան, բայց Հռոմայ մէջ դատապարտելու այնչափ աչք չունին՝ որ տասն եւ վեց ամէն աւելի ժամանակ պէտք եղաւ վէճն իմանալու : Դոգլոված տեղեկութիւնները ամէն տեսակ եղեռնագործութիւն կը դնէին վրան :

Սրբաբնութեան ատենին մէջ՝ երբ ամբաստանութեան գիրն հրապարակաւ պիտի կարդացուէր, Սատթէոս Ֆերրանդէ երիտասարդն իւր Պօղոս Սամպալտի հօրեղբորը կ'ըսէր . Օլամանալի է՝ որ այս տեղ այնչափ մեղմ եղող հաւատաբնութիւնը զայս երիտասարդը չարաչար դատաւիտէ : Ի՞նչ է ըրեր որ : Եսչափ պատմութիւններ զանիկայ իւր պաշտելի բարեբարոյ մէկը ցուցնելու կը համաձայնին եւ . . . Ընոր՝ հիւանդներ բժշկելը, աղքատներ սփոփելը, միտթարութիւններ տալը եւ միայն մարդկութիւնն սփոփելու նպատակաւ բարեգործութիւններ ընելը տեսնուած է :

— Ո'րդեակ պատասխանեց Պօղոս . այդ ըսածդ ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ ճարպիկ խաբեբայութեան համար չափազանցութիւն մը : Բարեգործութեան այն սնապարծութիւնները բոլոր մոլութիւնները կը ծածկէին : Ի՞նչ կ'ըսեւ երբ քեզ հաստատեն որ տուած ստակը գողցած է : Լյո կերպով ողորմած ըլլալը զիւրին է : Ի՞նչ կըսես եթէ քեզ ցուցնեն որ բժշկական գեղերովը քիչ մը ժամանակ առ երեսս սփոփածները կը թունաւորէր : Ս'երջապէս ի՞նչ կ'ըսես երբ ապացուցանեն քեզ որ այս մարդը դաւաճաններուն վերջին աստիճանի վըտանգաւորն է :

Օանիկայ մոգութեամբ ամբաստանուած տեսնելով կը զարմանաս . բայց ինքն է զինքը մոգ, եւ դժօխային ոգւոց իշխան սեպել տուողը :

Հրեշտակաց հետ հաղորդակցութիւն ունեցողի անուն է հանած՝ հարցումն ինք ընելով դարձեալ ինք պատասխանելով . որովհետեւ որովայնիս է :

Աւրուական պատկերներով եւ տեսողական խաղերով՝ խաղաղ խղճմտանայ խռովութիւն պատճառած երեւոյթներ ձեւացուցած է։

Աղղափառութիւնն ուրացած է, եւ իւր եղիպտական որմնադրութիւնն հաստատելով անոր դէմ կանգնած է։ Գիտե՞ս. ի՞նչ պիղծ եւ գայթակղեցուցիչ ծածուկ բաներ կը կատարուէին այն խաւարային խորհրդարանաց մէջ։

Ներշնչեալ մարդու կերպ մը ստանալու համար ոգեկից ըմպելիներով զինքը գրգռելով՝ խելագարեցաւ. եւ վրան հսկողութիւն ընելու համար այս պատճառը բաւական էր։

Օանիկայ Վայլեիօսդրոյի կոմս կ'անուանես։ Բայց գիտնաս որ այդ անունն անգամ իրեն անհամար խաբէութիւններէն մէկն է։ Նշած տեղը՝ Բալերմօ, անունը Յովսէփ Պալսամօ է։ Սենեակի՝ Բենեկրինիի մարքիզ կը կոչուէր։ Գիօթիօ, Պելմօնդէ, Հարադ, Սէրսա, Փիւնիկ ալ ըսուած է. բժիշկ, գնդապետ, աղնուական, պարող եղած է. ասոնցմէ քիչ պատուաւոր պաշտօններ ալ ունէր, որոնց վրայ չեմ խօսիր։ Սե՛ծ ճարպիկութեամբ մեծամեծ դուամարներ գողցած է. դեռ պատանեկութեան ժամանակ Բալերմօյի մէջ ոսկերիչէ մը վաժսուս ունիկ մէկէն յափշտակած է. եւ զայն խեղճ ակամարն ալ Վայլեիօսդրոյի մարդիկը Շպրասպուրկի մէջ ջուրը խեղդեցին։ Եւ մարդուն բոլոր կենսագրութիւնն հրատարակելը տըլտրադիթ եւ գէշ օրինակ կ'ըլլայ։

— Բայց, զրուցեց Մատթէոս. 1786ի Յուլիս 20ին 1-րտրայէն առ Բաղդիոյ ժողովարդը

գրած նամակին մէջ՝ Պատդիշին փլցուելով ըզրօսանաց տեղի փոփոխիլը Վայլեիօսդրօ կը դուշակէ նէ՝ ասիկայ ինչպէս մեկնեմք։

— Խորորովին բնական կերպով։ Եւս աւերուած արդէն Լուդովիկոս ԺԳ կը մտածէր. եւ 1786ին Պատդիշ կը փլէր կոր։ Հաւատա՞ որ Յովսէփ Պալսամօ բոլոր իւր անուամբքն ու տիտղոսներովը վնասակար նենգաւոր եւ սրիկայ մըն է։

Հօրեղբայրն ու եղբորորդին՝ ներսը հռչակաւոր մարդուն գատը տեսնուած սրահը մտան։ Իւր կենացը մէջ գործածները յայտնուելով՝ միայն մուգութիւնք ու ոճրագործութիւններ կը ցուցնէին։

Եղբարհաւան դատաւորներն ամէն բան կշռաւ դատելէ յետոյ զՎայլեիօսդրօ ՚ի մահ գատապարտեցին։

Բայց հոմայ մէջ գատապարտելոյն զղջալու ժամանակ կուտան։ Պիոս Օ. պապը Վայլեիօսդրօյի վճիռը մշտնջենաւոր բանտարկութեան փոխեց։ Նորա կինը զգաստարան մը դրին, զանիկայ ալ Սուրբ—Հրեշտակի դղեակը նետեցին։

Գրեթէ ուզածին պէս շարժելու ազատութիւն տրուած էր անոր. բայց քիչ մ'ետքն իմացան որ զանիկայ բռնելու պատուէրին մէկ պատճառը մուռնալու չ'էր, այն է՝ խելագարութիւնը. որովհետեւ օր մը՝ խոստովանելու պատրուակաւ ուզած բարի քահանայ մը ոտքով կոխկըռտելով խղճելու զբաղած ժամանակ վրայ հասան. միտքը անոր լաթերն հագնելով փախչել էր։ Հուտ վրայ գալերնին այս նոր եղեռնագործութեան կատարումն արգիլեց. եւ այնուհետեւ հրեշտակայ բարեկամը աւելի մտադրութեամբ հսկուեցաւ։

Երբ 1797ին գաղղիացիք Հոմ մտան, քանի մը զօրապետ զՊալէիօսդրօ յիշելով, զոր Բարիդ տեսած էին, բանդը տեսողութեան երթալ ու գեցին: Բայց այն ատեն երկու տարի կար որ հըրաշալի մարդն ալ ուրիշին մնասել չի կարենալով ինք զինքն էր խղիւղեր . . .

Պատմիչը լռեց. ասոր վրայ ծեր արքային մէկը, զոր Իմաստուն կը կոչէին, շարունակեց.

— Սակայն զազանի ընկերութեանց ուրիշ պատմութիւններուն անցնելէ առաջ աղէկ կ'ըլլայ եթէ քիչ մը մանրամասնաբար քննեմք Փրանմասունութեան ինչ ըլլալը, որ անցելոյն բոլոր գաղտնիքներն ու խաւարամած ընկերութիւնները բովանդակել կը բաղձայ: Սոքովել կրցածս առաջնիդ դնեմ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Օ Թ Ն Ե Ր Ո Ր Գ

ՊԵՏՄԱԿԱՆ ԱՐՏՈՒՂՈՒԹԻՒՆ

Խորհուրդ:

Հ. ՌԱՂԱՆԵԱՆ:

ՈՐՀՐԴԱԿԱՆ Փրանմասունութեան պատմութիւնը՝ թէպէտ հարիւր քսան տարուան է, գրեթէ պատմել անհնար է: Ենոր մէկ քանի խաւարամած գաղաթները կը տեսնուին, իրեւ այն լեռան շղթայն զոր ծովը չ'ընդմիջեր, բայց աչքէ կը ծած-

կէ*: Եւ այժմ միայն՝ Յարգելիներուն պարտկել չի կրցած մէկ քանի եղելութիւնները նշանակելով բաւականանալու է: Հերման Ռեննայի գերմանացի հեղինակը որչափ ընտառունքներ ըրած է ալ նէ՝ դարձեալ ազատ — դատաւորաց վրայ նոյնպէս կը տրեկցուի բաներ ժողոված է. եւ ասիկայ մէկ ուրիշ ընկերութեան, որ դոնէ եկեղեցւոյ դէմ գլուխ վերցուցած չէ, միայն մակերեւոյթը յայտնել կըրցած է:

Եւս տեղ այն է մտքերնիս որ Փրանմասունաց՝ վերջին դարուն մէջ իրենց գլխաւոր ճանչցած մեծամեծ անձանց վրայ քանի մը տեղեկութիւն տամք: Հոն իշխաններ ալ ընդունուեցան: Հերձուածոյն պայծառութիւն տալու յարմար ճարտիկութիւն մ'էր այն:

Բայց ընդհանրապէս, — պատուոյ մեծ-վարպետները (եթէ կրցած է երբեք այն տեղ պատիւ գտնուիլ), — անտեսանելի ձեռքերէ կ'առաջնորդուէին:

Փրանկիսկոս Ե. կայսրը ասոնց ընկերութեան գրուելովը մեծ վրիպանքներու եւ ձախորդութիւններու պատահեցաւ:

Փրեդերիկոս Բ. ամէնքը ծաղրելուն նման դանիկայ ալ ծաղրեց, ինչպէս որ տեսաք. միւս վեհապետներն ալ իրենց խոստացուածներէն բան չի գտան հոն:

Խորհրդակն որմնադրութեան հիմնադիրն լորտ Սոնդէյլ խենթ մըն էր, եւ ասկէց զատ՝ չորս

* Եւսմոն Լըգլէր, տեղեկութիւն 'ի վերայ ազատ որմնադրութեան:

կողմը միայն խենթերը առեր էին: Այնն այն հըռ-
չակաւոր բաղդախնդիրն էր՝ որ սուլգան Մհմէտի
կանանոցն այցելութեան գնաց, մեծխօսիկ նա-
մակներ գրեց, եւ դիպուածով՝ պատուաստը սով-
րեցուց մեզի: Հպարտութիւնը վրան տիրած, ա-
մենեւին դիւրազգածութիւն ըստած բանը չգիտ-
նալով, ոչ որ տեսաւ անոր ինք իրմէ եւ իւր վի-
ճակէն գոհ ըլլալը: Պ. Ֆիեմլէ անոր սա ճշգրիտ
նկարագրութիւնն ըրած է.

„Տասն եւ վեց տարեկան եղած ժամանակ,
կ'ըսէ նա, էրիկ մարդ չ'ըլլալուն կը ցաւի. երե-
սուներն՝ արդէն տասը տարուան պզտիկ ըլլալ կ'ու-
ղէ: Ինտանեաց մայր եղած ատեն՝ ամուրի կեանքը
կը գովէ: Գաղղիուհեաց գլխոյն կապուածքը ծիծա-
ղաշարժ կ'երեւի իրեն. եւ քանի որ հաճոյ ըլլա-
լու յոյս ունի՝ Գաղղիայի նորաձեւութեան կը հե-
տեւի: Այլ թսուէն եւ ութին՝ արդէն տասն երկու
տարի կար որ հայելի նայելու չ'էր համարձակեր.
եւ երբ իրեն այցելութեան ելնէին՝ դիմակով ա-
ռաջնին կ'երթար:”

Եւս կինը լորտ Սօնդէյկին աղայ մը բերաւ,
որ այն ալ արկածներուն այլանդակութեամբն ան-
ուածի եղաւ: Հինգ տարեկան եղած ատեն անե-
րեւոյթ ըլլալով՝ ծըխան մաքրողներուն մէջ դտան
զանիկայ ետքը. եւ անոր վերադառնալովը զգացած
ուրախութիւննին մշտնջենաւորելու համար ծնողքը
մոռաք մը հաստատեցին, որպէս զի Լոնտոնայի ծը-
խան մաքրողներն ամէն տարի Սօնդէյկի պանդո-
կին պարտեղներուն մէջ աղուոր ճաշ մ'ու-
նենան:

Եւս ճաշը դեռ մայիս 1 ին կը կատարուի, կե-
րակուրէն զատ ամէն մէկը մէկ մէկ շէնք կըստա-
նայ եւ իւր սպասը (բոքս), որ արծաթէ չէ, հե-
տը տանելու տարօրինակ հրամանը կ'առնու:

Երբ Եգուարդ Ուլըդլի Սօնդէյկ պատանին
ծնողացը քով գնաց՝ Ուեսթմինսթըրի դպրոցը գրին:
Քանի մը տարիէն անկէ ալ փախաւ. եւ Պէքուօլի
նաւահանգիստը ձուկ ծախած ատեն նորէն դտան:
Եկամայ ելաւ տուն գնաց, նորէն փախաւ (այս
ժամանակ տասը տարեկան էր), նաւու մէջ ծա-
ծայութեան (ֆլէյ) մտնելով՝ ( ) բորդօ ելաւ եւ այ-
դեգործի մը քով մտաւ:

Նորէն բռնուելով՝ այս տեղեկութեանց մէջ
գրուիլ չի կրցող ուրիշ անպատեհութիւններ գոր-
ծեց, ամէն արուեստի մտաւ, ամէն կրօնքի հպա-
տակեցաւ, աշխարհի բոլոր տեղերը գնաց տեսաւ եւ
Ալենետկոյ մէջ գլուխը ժապաւէնով մեռաւ՝ կաքա-
ւի մը ոսկորէ խղղուելով:

Լէյտի Սօնդէյկի* մէկ ուրիշ սերունդը ու-
րիշ այլանդակութիւններ եւ երկայն ճանապար-
հորդութիւններ ալ ըրած է, որոցմէ ետքը՝ Շէֆ-
հաուս հասնելով 1790 ին՝ Հռէնսոսի քարալագէն
նաւակով ինչեղու վատաբախդիկ գաղափարն ունե-
ցաւ. զանիկայ արգիլելու բան չի ձգեցին որ չը-
նեն, բայց նա մտիկ չ'ըրաւ: Գետեզրը գնաց, եւ
իւր թէ փորձի համար առաջ պարապ նաւակ մը
զրկելէն յետոյ երբ տեսաւ որ առանց պատահա-

* Բըքլըր—Մըսգաու իշխանը, որուն պատմու-
թիւնը վարը պիտի դնեմք, զանիկայ ծխան մաքրող
դին հետ կը շփոթէ:

րի վար իջաւ, ինքն ալ ուրիշ մը նստաւ Պ. Պար-
նեգ բարեկամին հետ՝ որ աչքը բանէ չէր վախնար:

«Արիւրաւոր հանդիսատեսից առաջ նախ կա-
մաց կամաց, ետքը աստիճանաբար աւելցող արա-
գութեամբ մը դէպ ՚ի քարաձաղը դիմեցին: Ըմե-
նուն գուշակածն եկաւ ելաւ: Աւաակը ժայռե-
րու զարնուելով՝ շրջեցաւ. իսկ մէջինները միայն
երկու անգամ ջրոյն երեսը տեսնուեցան: Ընեաց
խլացուցիչ աղաղակը ձայններին խղզեց, երբեմն
երբեմն անորոշ մը կը լսուէր: Քիչ մը ետքը բոլո-
րովին անհետացան, եւ մարմիններն ալ չի գտնուե-
ցաւ:

«Պարմանալի պատահմամբ մը նոյն իսկ անոնց
մեռած օրը՝ Սօնդէյկ գերդաստանին ժողովա-
կան տղեակը, որ Սըսէքս կոմսութեան մէջ էր,
բոլորովին հրոյ ճարակ եղաւ:»,

Եւս խնթին հայրը, լէյտի Սօնդէյկին ա-
մուսինը, տանը մէջ մինակ ըլլալով, (որովհետեւ
տղուն աներեւութացած ատենը՝ կինն ալ քիչ մը
ժամանակ, քսան երկու տարի, տուն չ'էր երթար),
կեղքին փռեցին որ սրտին նեղութենէն ազատելու
համար որմնագրական ընկերութեան պայմանները
չինելով 1721ին հրատարակեց. հաշկերոյթներն ալ
անկիայ ամրացուցին:

Խորհրդաւոր ֆրանմասնաց գլխաւորն ահա այս
է: Ենգդից մէջ գործածուած կերպովն, ուր ազ-
նուապետութիւնն ամէն բան կը տապալէ, եւ Լորտ
Ուելլինգթընի Պէմպրիճի համալսարանին ատենա-
դպրի անուամբ՝ քանի մը ծեր գիտուններու պատ-
ուելի պաշտօն վարելը կը տեսնուի, ճշմարիտ որմ-

նադրաց մեծ-վարպետն եղող Քրիստափոր Բենին
տեղն յաջորդած էր:

Լորտ Սօնդէյկ իւր պատուոյն հոգանին մէջ
չէնքեր շինելու մօտ չ'ըլլալուն՝ գրութիւններ կը-
կազմէր, ինչպէս որ ըսինք: Փիլիսոփայութեանը
ծրագիրը շատ հոգեմոլ չ'էր. ամէն կրօնք հաւա-
սար համարելով՝ նիւթապաշտութիւնը միայն փա-
ռաւորել որոշած էր: Ընկերներն ալ, բաժակ ՚ի
ձեռին՝ իրար կը նախատէին:

Ասի եւ առաջ կարգին հիմն եղող միայն երեք
աստիճան հաստատեց. Ատամուտը կամ Աշակերտը,
որոց վրայ տեղեկութիւններ կ'առնուին. Արա-
մուտը կամ Պործակիցը, զորոնք կը փորձէին. Սե-
ղանակիցը կամ Վարպետը, որոց՝ զիտաւորութիւն-
ներն ու գաղտնիքները կը սովորեցընէին: Ասոնց
ամէնքն ալ յետոյ կատարելագործուեցան:

Եւթէ Լորտ Սօնդէյկ փախուկ, կէս մը կո-
պիտ խնթի, կէս մը կով եւ կէս մը անամօթ մէ-
կըն էր, ինչպէս որ կ'ըսուի: — Ընոր յաջորդող
Լորտ Տերուենդ — Ուոդըրսի գէթ տկար մէկն էր.
Եւ իւր երիտասարդութեան թշուառութիւնները
տակաւին տղիտութեամբ քողարկուած մէկ տըկա-
րութեանը կը ներեն:

Ատամուտին գործին ետեւէն իյնող հայրը
Բրեսդընի մէջ բանտարկուեցաւ, Պէորդ առաջինէն
ալ մահուան դատապարտուելով Լոնտայի Աշտա-
րակին դաշտաւայրին վրայ սպաննուեցաւ: «Տե-
րուենդ — Ուոդըրսի կոմսը, կ'ըսէ Սմոլլեդ, լաւ
որպիսութեամբ զարդարուած մէկն էր: Աորա դժ-
նեայ ճակատագիրը ամէն հանդիսատեսներուն աչ-

քէն արտուրբ բերաւ, եւ ապրած երկրին շատ գէշ եղաւ: Ուղղափառ էր, եւ իր բարեգործութիւններովը շատ մը խեղճեր կ'ապրեցընէր,:

Ս'ահուան տեղն հասնելուն տղան գլխատման տեղը հանել տալով՝ անոր ըսաւ:

— Իմ արիւնս վրադ թող գայ, եւ թագաւորիդ համար մեռնիլ սովորէ:

Երբ դատաւորն ըսաւ որ խօսք մը ունի նէ ընէ, պատասխանեց որ ճառ խօսելու համար չէ, այլ մեռնելու համար տարուած է հոն, եւ թէ՛ ուղղափառ կրօնքին եւ Յակոբ Գին դատին յաւրած ըլլալը միայն հրապարակաւ կը դաւանի: Եւ նուհեաւ գլուխը՝ դահճին երկընցուց:

Տղան, որ տասն եւ հինգ տարեկան կար, գլխաւորութեան բնմէն մարած տարին: Եւս տեսարանէն անանկ տկարութիւն եւ վախկոտութիւն մը տեսցաւ, որ շատ որոգայթներու մէջ ինկաւ:

Բարեկամները զիտնալով որ սրտին մէջէն միայն հօրը մահուան վճիռը տուող դատը կը մտածէր, վեց տարի ետքը անոր հաւտացուցին որ Սղաւարդներուն ակնկալութիւնները կենդանացընելու հընարքները լորտ Ս'օնդէյկի հիմնադրած խորհրդաւոր ընկերութեան մէջ կրնայ գտնել: Եւ զինքը լորտ Ս'օնդէյկի ներկայացուցին: Ս'արդ այս պատանւոյն կարեկից մը կ'ըլլար: Եւս ալ պիտանի նորընծայ մ'էր, կարծիքը իրենցինին համաձայնէր նէ աղէկ կ'ըլլար: Եւանց խղճմտանքը խրտեցընելու ընդունեցին. նաեւ, այն ժամանակ Ֆրանմասնութիւնն ուղղափառներուն արգելող բան մը

չէ կար: Հոռմ, դեռ որմնադրաց նպատակը չ'էր զիտեր:

Տերուենդ—Ուղղըս ընկերութեան մանելուն պէս Պաղղիա անցաւ. զիտեր որ Սղաւարդներն հոն բարեկամներ ունին: Լորտ Ս'օնդէյկի այլանդակ հաստատութիւնը Բարիզու մէջ մեծ աղմուկ հանել սկսած էր: Երիտասարդ անգղիացին խորհրդարան մը հաստատելու դժուարութիւն չի քաշեց, որ նախ Պուշըրի—Սէն—Դ'()նօրէ փողոցը, իւր իրաւամբ, խոհալաւառի մը քով կը ժողուէին:

Քիչ ետքը ամէն մարդ միայն այս զաղտնի ժողովրին վրայ կը խօսէր, ուր միայն քանի մ'ընտրուելներ կ'ընդունէին, անհասկանալի լեզու մը կը գործածէին, նորօրինակ նշաններով զիրար կը ճանչցընէին, եւ, կ'ըսուէր թէ, սոսկալի արարողութիւններ 'իգործ կը գնէին: Որովհետեւ ընկերութիւնն իւր օկիզմները Ֆիդիքական մեծ սրտատութիւն կը պահանջէր նիւթական փորձերու մէջ. զորոնք լորտ Ս'օնդէյկ ու բարեկամները հնարած էին, եւ որուն ծայրը դեռ դառնաւ չ'էր:

Ընտրութեան հանդէսին ատեն Բարիզու մէջ մինակ մեծ տէրերը կ'ընդունէին:

Տեսնելով, որ այս ընկերութեան անդամները սոսկալի երգումներով կապուած էին, մէկն առանց պատժուելու՝ գաղտնիքները չ'էր կրնար մատնել, հաւատարմները հեռուէն՝ օտարներուն հեռագրական լեզուին չափ անխմանալի բառերով ու նշաններով մէկ զմէկ կը հասկընային, խոհական անձինք հասկցան որ Ֆրանմասնութեան մէջ յան-

դուգն բան մը կայ : Ինքզինքը խորհրդարանը պարզ հացկերոյթներու պատրուակա ծածկարար կերպարանեցաւ : Ինչ ատենէն Տերուենդ—Ուօդըս ալ գաղտնիքներն սովորէին գաղրեցաւ եւ իմացաւ որ հոն իւր դատին չ'են զբաղիր : Ընդէնի դուքսը համոզեցին , որ իրենց ընկեր գրուեցաւ : Ըսիկայ անուանի մէկն էր , զոր երկու պողիկ պատմութիւններ կը ծանցընեն :

Եւս Ընդէնի դուքսը Լուդովիկոս ԺԴ-ի մէկ ճարպիկ պալատականն էր : Ինքնակալն օր մը Ինդի—Պուրկ գնաց պառկելու , ծառուղի մը կար հոն , որ գետը աչքէ կը ծածկէր , կայսրը աղէկ չսեպեց ասիկայ : Եւ երբ զանիկայ հետեւեալ առաւօտ ալ չի տեսաւ , շատ զարմացաւ : Ընդէնի դուքսը գիշերուընով մէջ տեղէ վերցընել տուեր էր , եւ թագաւորին , որ իւր զարմանքը կը ցուցընէր , ըսաւ . —Ը՛լ ծառերն հոն չի կան , որովհետեւ Ձեր Սեհափառութիւնը զանոնք դատապարտեց :

Երբունի շինուածոց տեսուչ էր ասիկայ :

Պոնդէնպլոյի մէջ ասկէ աւելի գործ գործեց : Գիտնալով որ փոքր անտառի մը չ'էր հաւնէր Լուդովիկոս ԺԴ , ծառերուն ամէնքն ալ սղոցել տուաւ եւ ետեւնին պատրաստ մարդիկ կանգնեցուց , որ նշանն առաձնուն պէս չուանները քաշելով զանոնք պիտի տապալէին : Թագաւորը բոլոր արքունիքովն այս կողմերը պտըտել ելնելով դարձեալ զրուցեց որ այն անտառն ամենեւին սիրած չէ :

—Կ'անհետանայ , ըսաւ Ընդէնի դուքսը . եւ Ձեր Սեհափառութեան հրամանին կը սպասէ :

—Իրաւ կ'ըսես . պատասխանեց Լուդովիկոս ԺԴ . որչափ կանուխ ըլլայ՝ այնչափ աղէկ է :

Նոյն հետայն սուրբու ձայնով մը՝ իրր դիւթութեամբ՝ բոլոր ծառերը գետինն ընկան :

Եւս ատեն՝ Պուրկոնի դքսուհին սքանչանալով գոչեց . —Ը՛հ . տի՛կնայք . եթէ թագաւորը գլուխնիս ուղէր , Պ . տ'Ընդէն նոյնպէս զանոնք ալ կը ձգէր :

Սեհ պալատականը Լուդովիկոս ԺԴ-ի քով դուարձալի բաներ ոչ թէ ըսելու , այլ ընելու մասնաւոր արուեստը ունէր : Բայց . . . զարմանալի բան : Եւս թագաւորը , որուն կասկած կուտար Փրանմասոնութիւնը , երբ Ընդէնի դքսէն ուղեց որ ալ խորհրդարան չերթայ , խնդիրը չի լրսուեցաւ . ասոր ամենեւին ակնկալութիւն չունէր :

Կապուած էր : Ընչուշտ անոր միտքը խոթած էին արդէն եզրկտական անդամակցութեան այն կանոնը , որ մէկ մը ընկերութեան շաւիղը մտնելէ վերջը ետ դառնալու հրաման չի կայ :

Ընդէնի դուքսը վաթսուն տարեկան էր : Գաղղիոյ մեծ-վարպետ ըրին զանիկայ :

Ըռաջին կարգերուն մէջ լորտ Տերուենդ—Ուօդըս ալ չէր տեսնուեր , որ այնուհետեւ հրամանաւոր գործակալի պէս կը ճանապարհորդէր անտարակոյս : Երդօայի մէջ տաճար մը կը շինէր : Եւ մէն տեղ անհաւատալի գործունէութեամբ խորհրդարաններ կը բացուէին , որ քիչ ատենի մէջ Եւրոպիոյ բոլոր տէրութեանց երկիրները տարածուեցան :

Բայց բունած ճամբանին որչափ գաղտուկ ալ էր նէ նպատակին չի կրցան բոլորովին ծածկել: Աղեմէս ԺԴ պապը Ի քեթեօն կոնդակովը որ 1737ի ապրիլի 23ին հանեց, Փրանմասոնութիւնը դատապարտեց: Բենեդիկտոս ԺԴի Լախագան կոնդակն ալ (1751 Սարտ 18) նոյն նգովքը հաստատեց: Լա հնարքները քիչ մը արդիւնք ունեցան: Սակայն Ֆրանսիոյ մէջ այն որմնադիրներն որ արտաքին երեւոյթներնուն վրայ փոքր ինչ կըրօնասիրութիւն պահած էին՝ գաղղիականութիւնը (gallicanism) զիրենք ծածկելու վարագոյր մ'ըրին, շատն ալ իւր ընթացքը շարունակեց:

Ընդէնի դուքսը 1736ին մեռնելով՝ մեծ-վարպետութիւնը նոյն ցեղէն իշխանի մը, Վլերմօնի կոմսին տրուեցաւ:

Ուղղովիկոս տը Պուրպօն-Պօնտէ, Վլերմօնի կոմսը հազիւ երեսուն տարեկան կար. նա այն գըլուխներէն մէկն էր, որոնք շարժման եւ նորութեան պէտք ունին: Ակեղեցական կարգ մտնելու համար դպրութեան աստիճան առած էր. եւ տնօրինում ստանալով զինուոր գրուած: Տեսնելով որ հոն շատ աչքի չերեւիր, Պաղղիական ճեմարանին անդամ ըլլալ ուզեց: Ընն բոլորովին խառնաշփոթութիւն մ'եղաւ որուն յաղթեց: Ահադեմական ըլլալէն ետքը վրան շատ մը պարսաւներ կը տեղային, որոց մէջէն միայն սա հետեւեալը մէջ բերեմք.

Չերոյին հետ երեսուն ու ինն,
Թէ լաւ տեղեակ եմ իմ հաշուին,

Քառսուն ընէլ բնաւ կրցած չէն.
Ուստի, զիտուէք, կ'հետեւցընեմ,
Որ Վլերմօն, այն մըսարլուրը,
Ուղղովիկեայ հօրեղբօր տղայն,
Չեզի անգամ ըլլալով՝
Տակաւին տեղն պարապ է այն:

Ըստ պարսաւը Բօա անուն բերթողէն է, ուրուն մահուանը պատճառ եղաւ. Վլերմօնի կոմսին մարդիկն անոր անանկ ծեծ մը քաշեցին, որ քիչ օրէն հոգին տուաւ. . .

Բայց եւ այնպէս իշխանը ուրիշ չբիլնուելու բաներ ալ կրեց: Երբ Վրեմիլդի ճակատամարտէն ետքը ետ կը քաշուէր, Լուից մտած ժամանակ հարցուց թէ փախչողներ երեւցան: Պարզամիտ կին մը պատասխանեց. — Տէր. դուք առաջինն էք:

Վրանսիոյ որմնադրաց իրենց գլխաւոր ըրած ծանրագլուխ մարդն ահա այս էր:

Սակայն սա ալ ըսենք որ, Վլերմօնի կոմսը, որ աղէկ հանգամանքներ ունէր, իւր յանցանացն ու մոլորութեանցը վրայ զղջաց, կեանքը բարի գործոց եւ շատ ողորմութեանց մէջ անցուց, միայն տարի մը ֆրանմասոնաց մեծ-վարպետ մնալ ուզեց: Ընոր տեղը Պաւր սեղանաւորը բռնեց, որ ըսին ուրիշ կերպարանք մը տուաւ եւ ստակ վաստկելու գործի փոխադրեց:

Բոլոր պատուաւոր աստիճանները Պաւր հընարեց, այսինքն, Լրեգական ասպետներ, Պատօշ ասպետներ, Ըսիոյ ասպետներ, Պաշոյնի եղբարք, Տաճարապետներ, Թագաւորական դաշտնեաց եղ-

բարբ, Սլարգախաչ, եւայլն : Ըսոնք ուղղորդներուն ստակով ծախեց, ամէն բան ծախու ըրաւ եւ եղբայրութեան ճամբով հարստացաւ :

Ընկերութեան մեծերը ասոր այս ընթացքը արգիլեցին : 1746 ին անոր տեղն ուրիշ այլաբարոյ մէկը դրին . ընտրութիւննին լազօրն անուն խաղալ սովորեցնողի մը վրայ եղաւ, որ անտարակոյս ընկերութեան պատանդներ տուած էր :

Եյս ալ խորհրդարանները նորամուտներուն համար պարու սրահներու դարձընելով՝ եղբայրներուն ցատկըտել կուտար, եւ տիկիներն ալ իւր հանդէսներուն բերել ուզելով՝ ընդունելութեան խորհրդարաններ հնարեց : Պուրպօնի գբսուհին եղաւ առաջին մեծ-վարպետ այս կանանց խորհրդարաններուն մէջ, ուր նշաններ, գաղտնի բառեր, պղտիկ ծեփիչներ, պղտիկ գոյնոցներ, պղտիկ թաղեր ունեցան . բայց ուրիշ բան չ'իմացան, եթէ ոչ տղայութիւնը եւ անպէտ ոչինչ խորհուրդներ :

Նորը Բարիզու մէջ այս խեղդատակութիւնները կ'ըլլային, Կարոլոս Եգուարդ Սգուարդ հետաժուտ, մտածելով որ Լաասի խորհրդարանն իրեն ծառայութիւններ ըրած է կամ ինք կրնայ անոր ընել, նոյն խորհրդարանին Վախակարգ-Սենեկի պատուաւոր եւ փառաւոր արտօնագիրը տուաւ՝ Սկովտիա-Յակոբեանի Խորհրդարան անունով . այս խորհրդարանին վերակացութիւնն ալ Լաասէն երկու փաստաբանի յանձնեց, Պ. Լանեօ եւ Պ. Սոպէսրիէն՝ որ 1793 ի սարսափելի հանդիսին գլխաւորն էր : Ըսոնք որմնագրութիւնը Ստորին — Պետութեանց մէջ հաստատել ածապարեցին :

Դրեթէ ամէն մարդ դիտէ Կարոլոս Եգուարդ Սգուարդի տխուր պատահարները, որուն ամենեւին օգնութիւն մը չ'ըրաւ իւր Սկովտիա-Յակոբեան խորհրդարանը, եւ գուցէ՝ անոր կուսակից գտնելու պատրուակաւ լոնտրայի մէջ հանած թընթամանալից համբաւովը թէ ուղղափառ կրօնքը ձրգեր է, որ սուտ էր, պանիկայ ձևաբէ հանեց ալ :

Բարիզու մեծ խորհրդարանը, որ Սեծ — Ըրեւելքը անուանել սկսած էին, այնուհետեւ պարերով եւ հանդէսներով Պետութեան մէկ յանդուպն հարուած մը կը պատրաստէր . Հելվետիոս, Սոլդէր, Տիտո, տ'Երթան, Զօլպախ, Պուլանժէ, տ'Լամպէր, բոլոր փիլիսոփաներն ու բազմիրք շինողները (encyclopediste) որմնագրութեան գրուեցան, եւ այն հաստատութեան ոգին եւ ոչ մէկուն կասկածելի կ'երեւէր, ինսուսանները, որոց առաջ ծանրակշիռ բաներ էին Վահանայապետաց կոնդակները, Իշկեղեցւոյ անանկ մէկ վտանգաւոր ընկերութեան դէմ ելնելու իրենց պարտաւորութենէն ատիպուած համարեցին զիրենք : Ընոր դիտաւորութիւններն ու ընթացքը անանկ ճշդիւ գրտան, պփրատութիւններն անանկ ամենայայտնի կերպով երեւան հանեցին, որ Սեծ — Ըրեւելքը պատերազմ մը գուշակելով՝ որուն յաջմութիւնը իրենց վաստըկիլը տարակուսելի էր՝ խռովեցաւ :

Քիչ ատեն կուսակցութիւնները կազմուեցան, եւ մարտկոցներն ալ պատրաստուեցան : Որմնագիրները փաստադաններու մեծ խմբով մը ուժովցան, որոնք Վաղկիայ մէջ ներքին պատերազմի շատ աղէկ կուգան . զինսուսանները իբր տիրելու միտը ու-

նեցողներ ամբաստանեցին, որ աւելի ասոնք կրնա-
յին ընկերութեանը վրայ այդ ամբաստանութիւնն
ընել. վասն զի խորհրդարանին մէջ եղած խառնա-
կութեանց ծրագիրը կատարելապէս անոնց վրայ
ձրգուեցաւ: Այնչէ՛ք տակ ձգեցին այն պղտիկ եւ
ծաղրելի դժուարութիւնները, որ միաբան Գաւա-
նիէն եկեղեցւոյ պատուին կ'անուանեն. խորհրդա-
րանի (բարամէնդո) փիլիսոփաները, բոլոր շաղկա-
րատութիւնը, որ հոսմէական Ազնոյեցւոյ հաշտա-
րար ոգին բնաւ երբեք սիրած չէ, եւ վերջապէս
պայտերուն կոնգալներովը միշտ գրգռուած յան-
սենեաններն ընկերութեան մէջ քաշեցին:

Ճակատամարտն այնպէս ծարպկութեամբ եղաւ՝
որ Յիսուսեաններն ընկճելով՝ Սեծ—Երեւելքը
յարկթող հանդիսացաւ:

Ֆրանմասոններն այս իրենց փառացը մէջ՝ ուրիշ
թագազարմ իշխան մ'ընտրեցին Սեծ—Վար-
պետ. այն է՝ Եարդրի դուքսը, որ յետոյ Օրէ-
անի դուքս ըլլալուն՝ մարդ լոննէնները եւ ըս-
պառնալիքները եւ դաշոյնէ վախճալն ու ամէն
հերպ սարսափները բանի տեղ չի դնելով՝ ամբողջ Ագ-
գային ժողովոյն մէջ կանգնեցաւ, եւ ֆրանմասո-
նութիւնն հրապարակաւ մերժեց:

Սոպէսքիէոնի որ ժողովոյն մէջ անոր պաշտօնակիցը
եւ խորհրդարանի մէջ եղբայրն էր՝ մէկ նայուածքը
բլխուն գալիքն անոր հասկըցուց: Իշխանին բանը
յրմընցած էր. 1793 ին նոյեմբեր 6ին կտրել տա-
րին. Բոլորովին բրիտոնեաբար մեռնիլը բոլոր մո-
լորութիւնները քուեց: Բայց զարմանալի կերպով
ժարգարուած պրոպագանդիստներէն իրկայն շարք մը

ընկերութեան խորհրդաւոր վրէժխնդրութիւնն
անոր վրայ կատարեց:

Սոպէսքիէանոս Սոպէսքիէոն իւր Երապի հօր-
նդուրէն ժառանգած էր որմնադրական կարգին մե-
ջի գաղտնիքն ու կարողութիւնը: Սոսի միայն այն
ատեն դոցեց ֆրանմասոնութիւնն իւր տաճարները,
երբ այն մարդն ինք ընկաւ, այն մարդը, կ'ըսեմ,
որ ամէն բան չհասկցուելու հնարքներով կը տը-
նօրինէր:

Եհայն խորհրդական կարգին նկատմամբ, որու
վրայ է խօսքերնիս, ձեր մտախոհութեանցն առջեւ
գրուած հարեւանցի հայեցողութիւններն ու
գործերը: Առաւփարութիւնները լմեպէտ եւ Այա-
բալէոնիին պէս բանաւորական ըլլան՝ ասանկ ա-
մենուն անյայտ մէկ հաստատութիւն մը չեն կըր-
նար նուաճել. միայն կրօնքը կրնան անոր դէմ
հանել:

Եւ եթէ կրօնքը մերժես, Երեւելքի այն ժո-
ղովրդեան կը նմանիս՝ որ տեսակ մը լուսաւորու-
թեամբ իւր աչքին զօրութիւնը անբաւական հա-
մարելով քանոնք փորեց եւ շնագայլերուն կեր եւ
ղաւ:

Ո՛վ որ ալ ըլլաս՝ մի մոռնար, որ կրօնքը
միայն մէկ հաս մըն է: Աթէ նորեւուկ բրի-
տոնէից հակամիտիս, ներէ ինձի որ ջանոնք այն
մարդոց նմանցընեմ, որ բեզ կ'ըսեն. — Բաւական
ժամանակ է որ հացը ցորենէ կը չինեն, ալ յարգէ
շինեմք:

Աթէ փիլիսոփաներէն շատ չ'ես ամաչեր,
Այաբալէոնի՝ իւր ժամանակի հռչակաւոր մէկ փիլի-

ստիպէն մեկնած ատեն անոր ըսած ~~խօսքը~~
մետքըդ բեր. — Տիրաւի, այս մարդոց հետ իշխա-
լու չի գար:

Ընտանի խօսք. մ'աւելցընեմք Ֆրանմասոնաց
վրայ, այս ալ պատմութենէն է. Երբ Ֆրանսա
Յիսուսեանները մերժեց, մեծն Փրեդերիկոս իւր
փիլիսոփայական լեզուան ըսել սկսաւ. — Գաղ-
ղիացիք, աղուէաները կը վռնտեն, բայց գայլերը
կը պահէն կոր, եւ անոնցմէ պիտի գիշատուին:

Իրուսիոյ եւ Պրանտեպուրկի Ֆրանմասոնաց
Սեփ — Սարպետն եղող, յարգելի Փրեդերիկոս իւր
աղէկ գիտէր ինչ գայլերու համար, խօսիլը:

Հիմա, որ արդի Ֆրանմասոնաց վրայք գիտ-
ցած քիչ մը բանս ձեզի զրուցեցի, գաղտնի ընկե-
լութեանց արձանագրութիւններուն մէջ մտնող, ա-
ւելի նոր մէկ միաբանութեան մը պատմութիւնն
ընեմ:

Գ Լ ՈՒ Խ ՈՒ Թ Ե Ր ՈՐ Գ

Տ Ե Վ Ե Ր Ն ՈՒ Ա Ջ Ա Ց *

Կը հասկնամ ինչու կը պահուին:

Կեթի:

Տ Ե Վ Ե Ր 1773. օգոստոս. ամսոյ մէջ տաք-
որ մը Մէագրիհզէն Լ:—Լա—Շաբէլ տանող հին
ձամբէն կերթայինք, որ անհոգ եւ ծայլ մէկու մը
պէս երկայն պտոյտներով Միրսըն եւ Հուլիմ
գիւղերուն մէջէն կ'անցնի, Յօքմօն գիւղաքաղա-
քին կը հանդիպի, ետքը Հիբի, Գլիմմընի եւ
Պուներուդի կողմերէն դէպ ի Հիլըն շիտկուելով
Քերբէտի եւ Քիզգերիքի մէջ տեղէն անցնելէն
յետոյ դէպ ի Լ:—Լա—Շաբէլ կը շիտկուի:

Յօքմօնէն ելնելնուս պէս ձախ կողմերնիս Հի-
բի սրածայր զանգակատունը կը տեսնուի հանդերձ
իւր խաչովը: Գլիմմըն անցնելնէս ետքը ձգեմք
մեծ ձամբան եւ այն ձորն իջնեմք ուր կէլին զմայ-
լելի գետը կը սահի: Թէ որ հոգնած չէք, ան-
տառ մը կը մտնէք, ուր Հենսպրէգէն Ֆէսրէտդ
գայոյզ ձամբուն եզրը տնկուած խաչին մօտ պզտիկ
ղնակարանի մը աւերակները կը գտնէք:

Եյս աւերակները, որոնք մօրենիներուն եւ

* Այս հետաքրքրական պատմութիւնն, որ իւր
նորօրինակ մանր պարագայներովն ալ ստոյգ է,
Պրեսսէի Իմանիէաս' օն լրագրոյն մէջ Գ. Անդրէ-
աս Բոյն Հասսէլը հրատարակած է:

մամուլներուն տակէն դիւրութեամբ չեն տեսնուիր :
 Շայրնհոֆի դղիկինն են : Ընտանիք 1773 ին հին
 գերդաստանէն մնացորդներուն , այսինքն՝ երկու
 հոգւոց , Շայրնհոֆի ծեր ասպետին եւ աղջկանը ,
 բնակարանն էր :

Վաղղիացիներն քիչ անգամ կը տեսնէին ծեր
 ասպետը , ինչու որ խորին առանձնութեան մէջ
 կ'ապրէր : Իւր աղջիկը , Սաթիլտ , տասն եւ ու
 թը տարեկան էր , եւ օրորողներու գեղեցկու
 թեամբն ու առուգութեամբը նշանաւոր գաւառին
 մէջ՝ իբր ամենէն առոյգն ու գեղեցիկը կը զրու
 ցուէր :

Տակաւին բարութեան հրեշտակ մ'երնա : Տես
 նելու բան էր թէ ինչ խնամքներով , ինչ սիրալիւ
 բարեպաշտութեամբ կը զբաղէր ծերացեալ հօրը
 վերջին օրերը քաղցրացընելու :

Եւ ծերոյն միտմարութիւն տալու համար այս
 ամէն սէրը շատ չէր , ինչու որ տառապանքներն
 ու ծերութեան տկարութիւնը չէին միայն Շայրն
 հոֆի ասպետին կեանքը վրդովողները : Ուրիշ ա
 ւելի ծանր պատճառ մը անոր ամենեւին հանգըս
 տութիւն չէր ձգեր :

Պատմելիք դէպքերնուս կատարուած ատենը
 յիմադուրկի այս մասը տարօրինակ յուզման մէջ
 էր ոչ թէ պատերազմի , այլ աւելի գեշ բանի մը ,
 այն է , խուճի մը աւազակներու պատճառաւ , որոց
 սիշատակը բոլոր երկրին մէջ հետքեր թողուցած
 է :

Ըստ խաւարային ընկերութիւնը իւր ամէն ար
 շաւանաց տեսարանը 13—14—Շարէլի , Սփորիհ-

դի : Բուրմոնտի եւ Սապըմպերկի մէջ տեղի ըն
 դարձակ քառակուսւոյն մէջ կը տարածէր : Եւսե
 շատ անգամ մինչեւ լիեծեան Վամբին տարածուե
 ցաւ : Բոլոր գեղերը , խրճիթները , այն երկրին
 չորս անկիւններուն մէջ գտնուած դիւղաքաղաքները
 իւր ձեռքն էին , եւ այն ամէն տեղերը սոսկում ու
 սարսափ ձգելով կը տիրէր : Չանիկայ բաղկացընող՝
 այն գիւղաքաղաքներուն , խրճիթներուն , գիւղե
 րուն բնակիչները զիրար ճանչելու համար նշանա
 բան մը եւ ծածկագիր նշանով մը դրոշմուած պղզ
 տիկ թուղթ մը ունէին : Հերեկը արտը կաշիառե
 ին , կամ գինետանց մէջ կը խմէին (ինչու որ ըս
 տակըն ամենեւին չ'էր պակսեր քովերէն) : Վի
 շերներն ալ թաւուտներու խորունկէն , այսինքն հա
 ւամրգիներու առանձնութիւններէն լսուած սուլի
 չի ձայնին նշանովը կը ժողովուէին , այն ատեն ա
 մէն տեղ սարսափ կը տիրէր , ագարակները կը սարս
 ուային , եկեղեցիներն անհանգստութեան մէջ կիյնայ
 ին , դղեակներն անձկութենէ կը դողային , ա
 մէն տեղ սարսափով ու ցած ձայնով իրարու կ'ը
 սէին :

— Եւս , ահա Նոխագները կու գան :

Եւ աւազակները ագարակներն աւարելով , դղ
 եակները կապտելով , եկեղեցիները կողոպտելով ,
 եւ այն՝ շատ անգամ հրդեհին լուսովը , միշտ զէն
 'ի ձեռին եւ երեսին ալ դիմակով կ'երթային :

Ըռաւտուն ամէնքն ալ անհետացած կ'ըլլային :
 Դարձեալ ամէն մէկը իւր օրուան աշխատութեանը
 կը պարապէր , մինչդեռ անոնց վառած հրդեհը կը չ
 լմըննար , եւ գողութիւններուն ու յափշտակու

թիւներուն զոհ եղողները ապրէին նէ ալ ինչքերնուն աւերածին վրայ կ'ոգրային :

Ըսեն փոքր, եւ շատ անգամ մի եւ նոյն դիշերուն մէջ յաճախած բազմաթիւ արշաւանքները ժողովրդեան մէջ տարօրինակ կարծիք մը ձգած էին : Այստեղն որ այն աւազակները մէկ վայրկեանի մէջ գաւառին մէկ ծայրէն միւս ծայրն երթալու կարողութիւն ունին, եւ թէ՛ դժոխոց հետ դրած մէկ դաշինքով սատանան իրենց հրամանին հընազանդեցուցեր էին, որ նոխադի կերպարանքի տակ զանոնք ուսը կ'առնէր կը թոցընէր : Ըսէն Խաչանունը տրուեցաւ անոնց :

Հաջողութեամբ կատարուած մէկ քանի առանձին աւարառութեանց տրուելու է այս գաղտնի ընկերութեան ծագումը : Բայց ետքը երբ Սիադեալ — Գաւառաց (Provinces — Unies) հասարակապետութեան ստոյգ վախեր տալու չափ նոխադներուն բազմութիւնը շատցաւ, անանկ լայնարձակ ծիւղեր եւ անանկ նորօրինակ ծրագիրներ ունենալուն կասկած եղաւ՝ որ դատաստանարանի ձեռք ձգել յաջողուցած աւազակները դատելու համար բազմադ դատաւորներուն ստացած եւ ստոյգ սեպած տեղեկութեանց ճշմարտութեանը վրայ պատմադրին կասկած կուգայ : Սինչեւ անգամ սա ալ կ'ըսուէր, որ Սեծն — Փրեդերիկոս Գերմանիոյ մէջ բնաւ արգելք մը չունենալու եւ Սիացեալ — Իաւառները կենալու համար ինքն իսկ այն սոսկալի աւերողները ծածուկ դործակալներու ձեռք կը հոգար : Այլ յաւելուին նաեւ որ միջամուխներուն լընդուներութիւնը տ'Ըլանպերի հնարած մէկ կեր-

պովը կ'ըլլար. այնչափ լաւ կարծիք ունէին փիլիսոփաներուն վրայ այն ատեն :

Տես ինչպէս կը կատարուէին այն ընդունելութիւնները :

Անտառի մը կամ հաւամրգեաց պինդ ներսը ծածկուած տաճարի մը մէջ մուտ եւ փոթորկալից գիշեր մը պզտիկ լապտեր մը կը վառէր :

Արկու կնքահայրները կ'առնուին այն միջամուխը անտառը կամ հաւամրգիներուն մէջ կը տանէին, ու տաճարը կը բացուէր, երեք անգամ չորս ոտքով անոր շուրջը կը դառնար, ետքը շատ մը բարկ (սէպէն) հեղուկ կ'ընելէն յետոյ կը դնակի վրայ երթալով ներս կը մանէր : Խորհրդաւոր զգեստներ հագած երկու աւազակներ բերնէն երդում կ'առնուին եւ դժոխային դաշինքը կը դնէին հետը : Այն ատեն առանցքի մը վրայ հաստատուած փայտեայ նոխադի մը վրայ կը հանէին զանիկայ : Կորամուտը նստելուն՝ կը սկսէին նոխադը դարձնել : Այլ դառնար, միշտ կը դառնար, դառնալէ չէր դադար :

Արդէն ըմպելին խնդին գլուխը դարկած ըլլալուն քանի գնաց գինովութիւնն աւելցաւ : Եւ ծածին վրայ կը ցատկըռուէր, քրախները երեսէն ջուրի պէս կը վազէին. կը կարծէր որ սատանայի վրայ հեծած օգէն կանցնէր : Այլ այսպէս երկար ժամանակ դառնար, հոգին բերանը եկած, անկարող եւ սաստիկ գլխու պտոյտ մը վատտկած խնդը վար կ'առնուին : Այլ Կոխադ էր եղեր, հրձիգ էր, գող էր, աւազակ էր, մարդասպան էր, ամէն ոճրագործութեանց կը մօտենար, սարսափման առար-

կայ մ'երգած էր, ատեն ինչ էակ մը : Ոսկոյ ծարաւն ըրեր էր այս ամէն բանը :

Եյս մանրամասն տեղեկութիւնները կրնան շատ պատմութիւններ բացատրել, որ տակաւին հմայողներուն եւ անոնց զիշերաժողովներուն վրայօք կը պտրտին :

Բայց նոխազներուն այսպէս սոսկում տարածած ատենը՝ արդարութիւնն ալ անգործ չէր կենար : Ընդհին հալածումները, Բօլտիզի երկրին մէջ տեղի ունեցան, եւ այս հալածումներն սկսուելուն ալ շուտ շուտ յառաջ գացին : Պօքսմոնի կալուածը, Սօնֆօրի գաւառապետութիւնը (ammanie), Սիւլիէի ըռոր երկիրը, ասոնք ամէն ալ անիւներով, կախաղաններով, փայտակոյտներով լեցուեցան : Էիլըն երկու կախաղան կանգնել տրուաւ : Էսպէրէի, Նենսպրէգի, Ուպաիի, Սուլի կալուածները, գրեթէ իւրաքանչիւր զիւր գոնէ մէկ հատմը տնկեց : Եւ որչափ տանջէին, որչափ կախէին, որչափ պատառոտէին, որչափ այրէին, այնչափ ալ նոխազները թուովնին ու յանդգնութիւնովնին ահլնկէց՝ եղան : Կարծես թէ ոճրագործութեան եւ օրէնքին մէջ վեճ մը յուզուած մէկը միւսին հետ կը մրցէր, որպէս թէ յաղթութեան երկուքներնէն որուն ընկներն իմանալու վրայ ըլլար գործը :

Եսիկայ ամբողջ ըսան տարի տեւեց :

Ինչպէս որ մէջ նոխազներուն քառն զբաղող զանազան դատարանաց սարսափելի արձանագրութիւնները մեր սիրտ ընելուն նման քննել ուզողը այնչափ ժամանակի մէջ օրէնքի ձեռք կորսուող

Թէ ոճրագործ թէ անմեղ խեղճերուն (վասն զի դատարանն երբեմն կը սխալէր), անհնարին թիւը տեսնելով կ'ափի կը մնայ : Պօքսմոնի դատարանին մէկ արձանագրոյն մէջ 1772 էն մինչեւ 1774 հարիւր չորս հատ կախուած եւ պատառոտուած համրեցինք :

Շայրընհօֆի բնակարանը ճիշտ այս աւաղակութեանց ժողովատեղոյն կենդրոնը կառուցուած էր :

Եւր մատրանապետը սրահը մտաւ :

— Իշխանը եռանդեամբ հարցուց. — Էայր, գէշ լուր է մեզի բերածդ :

— Եղէկի յոյս ունենալ դժուար է, պատասխանեց քահանայն : Ենցեալ զիշեր Պինկելրէտգի տունը կրակն առաւ :

Փոթորիկն այսպէս ետեւէ ետեւ կը զիզուի. այս զիշեր Պինկելրէտգ, երբ օր է Էինֆէլադ վեց օր է Վայընհակն :

Եւրն այս խօսքերն ըսելուն՝ աչքերը տխուրութեամբ գետին ծռեց :

() Ըրը բոլորովին երեկոյ եղած՝ մթութիւնը ամէն կողմէ երկինքը պատած էր : Պատանուհին պատուհանին բով յանկարծ աչքերը մեծ մը բացաւ եւ սոսկալի աղաղակ մ'արձակեց :

— Կրակ կայ, կրակ կայ :

Եւրն աթոռին վրայ ցատեց :

— Կրակ՝ ըսիր. որ կողմն է :

— Էէկընի կողմը. պատասխանեց Ս'աթիլը՝ սաստիկ տագնապաւ :

— Ինչ մը չէ, ըսաւ ծերը պաղութեամբ :

Եյս կսկծեցուցիչ խօսքերը պատանուհւոյն :

տերէն շիթ շիթ արտուր իջուցին : Այն աղիտաբեր տեսարանը եւ այն գաղափարը թէ գուցէ հոն ամենասիրելի գլուխ մը նոխազներուն անողորմ տապարացը զոհ ըլլայ՝ զանիկայ կը խեղդէին :

Հէկընի պզտիկ գընակը, որ Հայրենհօֆի դըղեկին արեւելեան կողմը կառուցուած էր, անանկ ընտանիք մը կը բնակէր որ ժառանգական քէն մը՝ նոյնպէս ժառանգական թըշնամութեամբ մը վարուելու պատճառ կըլլար Հայրենհօֆի գերդաստանին հետ : Գրացութիւնը, ժամանակը, գոգցես քովէ քով եղող երկու տանց անընդհատ կցորդութեան ՚ի հարկէ հաստատած հազարաւոր յարաբերութիւնները, ասոնց եւ ոչ մէկը զայս քէնը չի կրնալ վերցընելէն զատ, ընդ հակառակն տարուէ տարի աւելի կը սաստկանար :

Բայց եթէ այն երկու գընակին մէջ այս զայրազին երկպառակութիւնը մոռտ էր գտած, սակայն զանոնք միացընող գաղտնի եւ ծածուկ կապ մը կար : Հէկընեան Ալալտէր զՎաթիլտ կը սիրէր, թէպէտ եւ ոչ Հայրենհօֆի ծեր բերդատէրը Ալալտէրին փեսայ անունը տալ մտքէն կ'անցընէր, եւ ոչ ալ Հէկընի բնակարանին տէրը իւր տղուն օր մը Վաթիլտին կողակից անունը տալու գաղափարը կ'ուզէր ընդունել :

Երկու հարց ռիսկալութեան հակառակ, ոչ տղան եւ ոչ աղջիկը իրենց յոյսը չէին թողուր : Ալալտէրի գլխուն դալիք վտանգի մը վախն էր որ բնակարանին կողմանէ հրդեհին առնելը տեսած ատենը Հայրենհօֆի ժառանգուհւոյն աչքէն արտուր բերաւ :

— Ուրեմն ինչ ընելիքդ որոշած ես, ըսաւ մատնապետը՝ Հայրենհօֆի իշխանապետին դառնալով :

— Պատերս՝ առաջին յարձակում մը վանելու չափ դորութիւն ունին. պատասխանեց նա :

Եսպետն հազիւ այս խօսքերը լմընցուց, մէկ մ'ալ տանը ծառաներէն մէկը, Յոր, բողբոջին զարհուրեալ զիմօք սրահը մտաւ :

— Այդ գունատութիւնդ ինչ ըսել պիտի ըլլայ, Յոր. ըսաւ տէրը :

— Տէր իմ, գեղի մարդիկն հետերնիդ խօսիլ կ'ուզեն :

— Ո՞վ է գլուխնին :

— Հենսպրէքի թաղապետը (հակաւէ հեքսթըն) :

— Թո՛ղ տրուի որ ներս մտնեն :

Երբ Հենսպրէքի բնակիչները Հայրենհօֆի տիրոջն առջին ելան, թաղապետն ըսաւ :

— Եղե՛ւ տէր. այս վտանգաւոր ժամանակիս մէջ ծառայութիւննիս ձեզի մատուցանել կու գամք : Գուք մեզի համար միշտ մարդասէր եւ բարեսիրտ եղած էք, իրաւացի է որ մէք ալ ձեզի երախտագէտ ըլլամք :

Ծերոյն գէմքն այս խօսքերուն պայծառացաւ. իրեն օգնութեան հասնող քաջերուն վրայ՝ հին ծանօթի պէս անուննին տալով՝ արագ նայուածք մը ձգեց : Բայց սրահին ամենամութ անկիւններէն մէկը կէս մը պահուած կերպարանքի մը վրայ կանգնեցան աչքերը զարմանօք :

Եփեկայ ուժեղ եւ պնդակազմ երիտասարդ մ'էր, ճակատը արեւէն սեւցած, կարշնեղ բազուկները

կարծես թէ կարող էին ծառ մը արմատէն խելլու. եւ աչաց բիւերը նորա խորամանկութիւնն ու միանգամայն յանդգնութիւնը կ'արտայայտէին :

— Ե՛հ . Սարտինոս , գռնեց Շայրըն՝ Տօֆի տէրը . ինչպէս կըլլայ որ զքեզ այս բարեկամներու հետ հոս կը տեսնեմ :

— Սիւսը առանց ամենեւին զարմանք մը ցուցնելու պատասխանեց . Շայրըն՝ Տօֆի բերդակալ . ես բնաւ ուրիշ բան եղած չ'ունիմ , եթէ ոչ որ սիդ թշնամին . ինչու որ ես անանկ գիտեմ որ Եստուած ջրի , օդոյ եւ անտառներու մէջ ապրողներուն տէր չի դրաւ մէկը , եւ ինչպէս իշխանին , անանկ ալ սպասաւորին համար ստեղծեց դաշտին նապաստակը , երկինքին թռչունն ու գետին ձուկը : Գուրբ , տէր իմ , դուք այնպէս չէք մտածեր , եւ շատ անգամ դայն ձեր արդարութեամբն ինձի ցուցուցած էք , առանց երբէք հետս անգթութեամբ վարուելու , ինչպէս որ ընել հրաման կուտային որէնքներնիդ : Ուստի , ես ալ երախտապարտ եմ ձեզ , եւ ահա բազուկս ձերն է :

Շերը սիրտն յուզող խռովութիւնը զսպեց , եւ մէկալներուն դառնալով ըսաւ .

— Բարեկամք , երկու խնդիրք ունիմ ընելիք . մէկը աղջկանս փրկութիւնը , երկրորդը՝ այն որ երկինք օր մը զիս կարող ընէ ձեր հաւատարմութիւնը վարձատրելու : Օտոայութիւննիդ չեմ կըրնար ընդունիլ , որովհետեւ դուք ալ տուն , կին , տղաք ունիք : Երբ հոս ըլլալնիդ իմացուէր , տուներնիդ կ'այրէին , արտերնիդ կ'աղարտէին , ինչքերնիդ կ'աւերէին , զձեզ մօխի վրայ կը նստե-

ցընէին : Սարտինոս , դու կեցիք , դու կորսընցընելու բան չ'ունիս : Հիմայ իսկ զքեզ իմ առաջին որսապահս (ալ պէտէի) ըրի : Գուր այս պաշտօնդ լաւ կը կատարես , ինչու որ անտառներուս շաւիղներն աղէկ գիտցող քեզի պէս մէկը չի կայ , Գուր բարեկամք , տուներնիդ դացէք :

Եյս խօսքերն ըսելով ձեռքը թաղապետին եւ ընկերներուն երկնցուց , որոնք չուզելով ելան դացին , Հենսպրէք տանող շաւղին վարի կողմն հագիւ հասած էին , մէկ մ'ալ իմացան որ քովերնէն ձիաւոր մը կ'անցնի կոր . բայց գիշերուան մթոյն պատճառաւ չի կրցան լաւ մը ձանչել :

— Ո՞վ է այն . գռնեց թաղապետը :

— Բարեկամ է . պատասխանեց ձայն մը զոր նոյնպէս չի կրցին ձանչել :

Չիաւորն արդէն բարձրն ելած էր , եւ ձիուն ոտնաձայնը քանի որ Շայրըն՝ Տօֆի դռեկին կը մօտենար՝ կամաց կամաց կը կտրէր :

Քիչ ետքը թուրի մը կ'օթը բնակարանին դուռը սաստկութեամբ զարկաւ :

— Ո՞վ է ատանկ զարնողը . հարցուց Սարտինոս՝ տիրոջը որսի հրացանը ձեռքը :

— Շայրըն՝ Տօֆի իշխանին հետ խօսել ուզող բարեկամ մըն է . պատասխանեց ձայնը՝ զոր Հենսպրէքի բնակիչներն արդէն լսեցին :

Գուրը բացուեցաւ , եւ ձիաւորը ներս մտաւ : Սարտինոս հրացանը անծանօթին դարձընելով աւտոր ըսաւ .

— Սինչեւ լապտերին տակն եկու , եւ ինչ ուղիք ըսէ :

— Քեզի ըսի . տիրոջդ հետ խօսել :

— Ո՞վ ես դուն :

— Տէրդ կը գիտնայ :

Մարտինոս անծանօթին կերպարանքը ճանչելով գէնքը ծռեց :

— Ո՞հ . տէր իմ . գո՞ւր եք . մնմանց զարմանօր . ետեւէս եկէք :

Իշան դէպ 'ի սրահը գացին ուր Շայրընձօֆի տէրը , աղջիկն ու մատրանապետը կեցեր մարելու վրայ եղող հրդեհը եւ քչիկ քչիկ բոցին ոյժը կոտրիլը կը գիտէին :

— Կեցէք որ գալերնիդ իմացընեմ . ըսաւ Մարտինոս հետինին :

Չայս ըսելով՝ սրահին դուռը բացաւ եւ բարձր ձայնիւ զրուցեց .

— Վալտէր Հէկընեան տէ՛րս է :

— Վալտէ՛ր . ըսաւ Մաթիլտ չի զրուցուելու խռովութեամբ մը :

— Հէկընեան , ըսաւ ծեր բերդատէրը չի բացատրուելու ուժգնութեամբ մը :

Պատանին հաստատ քայլով դէպ 'ի ծերն յառաջացաւ : Եւ ըսաւ .

— Տէր իմ . ալ հիմայ ես թշնամւոյդ որդին չեմ : Հրդեհը զիս տունէս վռնտեց եւ երկրի վրայ որբ թողուց զիս : Հայրս մեռաւ . մայրս ալ մեռաւ . բոլոր ընտանիքս հատաւ : Ել պատսպարան մը չունիմ , եւ ձեր բնակարանին մէջ ինձի տեղ մը խնդրել եկայ :

— Երիտասարդ . հիւրընկալութիւնը տանս հին սովորութիւնն է , նա քուկդ է . բեզի հոն

պատսպարան մը կուտամ , որ վաղը թերեւս նոյն ժոկ մեր ձեռքէն ելնէ :

— Տէր իմ . եթէ սիրտս զօրաւոր է . սուրս ալ զօրաւոր է , ըսաւ երիտասարդն հաստատութեամբ :

Մէկ տեղ երեկոյեան հաց ուտել պիտի հըրաւիրէին ըզՎալտէր , երբ Մարտինոս նորէն երեւցաւ եւ Հէկընեանին վրայ կասկածոտ նայուածք մը ձգելով դէպ 'ի բերդատէրն յառաջացաւ :

— Մարտինոս . ի՞նչ է այն . հարցուց ծերը :

— Չեզի հաղորդելու բան մ'ունիմ . տէր իմ :

— Բարձրաձայն ըսէ : Եյս մարդն ասպնջականըս է . մեզի վերաբերածներուն ամէնքը կրնայ գիտնալ :

— Ուրեմն ահա . ըսաւ Մարտինոս : Ենտարակոյս պահապան հրեշտակս դուրս ելնել , եւ տան չորս կողմն եղածը մտիկ ընել թելագրեց զիս . ինչու որ հովհան—կորաստուն բնարահարը նշմարեցի դրանը քով , որ գինետուններն յաճախելէն ուրիշ բան չ'ունի , եւ ամէն մարդ վստահ է որ գիւղը որչափ հանդէս ըլլայ՝ վինը (վին) հոն գըտնուելու է : Չիս ճանչեց . որովհետեւ աւելի գինետանց՝ քան եկեղեցեաց մէջ իրարու հանդիպած եմք . ինձի հարցուց թէ կ'ուզե՞մ դիտակը լրտեսելու օգնել իրեն եւ զՇայրընձօֆ յանկարծակիի բերելով նոխաղներուն ձեռքը ձգելու հընարք պատրաստել :

— Չիս մկան պէս կափուլի (գաթան) մէջ չ'են բռներ . գոչեց ծերը : Հասակէս կորսնցուցած ոյժըս բարկութիւնը նորէն տուաւ ինձի : Բազկիւ

ծանրութիւնը, թէ թուրս սո՞ւր է, եւ թէ հըրա-
ցաններս աղէկ նշան կ'առնո՞ւն, կը գիտնան: Եւ
մարդը գնաց:

— Չէ. տէր իմ. առաջարկութիւնն ընդու-
նել ձեւացուցի, եւ աղուէսի պէս զանիկայ դա-
րանը բռնեցի:

— Իմայ, հիմայ, տանս ամենէն բարձր աշ-
տարակէն կախուի:

— Տէր իմ. չէ՞ք կարծեր որ աւելի խոհեմու-
թիւն ըլլայ ընկերներն ոտք չի հանելու համար
զանիկայ գետնափորներնէս մէկը նետելով շատա-
նալը: Գարձեալ երբ ուզեմք, կրնամք չուանը
փառաւորապէս վիյն անցընել...

— Իրաւունք ունիս. ըսաւ Շայրընհօֆի տէրը,
Եղած վիճակնուս մէջ գուցէ խոհեմութիւնը յան-
դըգնութենէն աղէկ է: Ուստի, ինձի լաւագոյն ե-
րեւցած ծամբան ահաւասիկ: Ս'արտինոս՝ լրտեսին
գիտաւորութիւնն ընդունել ձեւացընելով՝ հետը
դղեկէն կ'ելնէ, եւ գաղտուկ մը Գողգոթայի ան-
տաւը կը տանի զանիկայ, ըսելով անոր թէ այս գի-
շեր գունդ մը զինաւորք մեզի սօնութեան պիտի
հասնին: Եւ մէն մարդերնիս ալ զինաւորեալ եւ ձիով
լուսթեամբ մէկ մ'անտառին շուրջը կը դառնան,
որպէս զի աւազակներուն ալ հաւատալ տրուի որ
այն սօնութիւնը յիրաւի եղած է մեզի՝ եւ Սար-
տինոսի իւր ընկերին հետ կեցած տեղին մօտէն
անցնելով նորէն բնակարան կը մտնեն:

Խորամանկութիւնը շուտ մ'ի գործ դրուեցաւ,
եւ յաջողեցաւ ալ: Կէս գիշերուընէ առաջ աւա-
զակներուն մէջ գէշ համբաւ մը կը պտտէր:

— Շայրընհօֆին խուճի մը զօրք եկեր է:

— Չիաւորաց բազմութիւ խուճի մը, կրկնեց
Յովհանն—Կորասորուն. ամէնքն ալ յոտից ցզլուի
զինաւորեալ եւ գլուխին դառն փորձածք հանդիպ-
ցընելու պատրաստ:

— Քանի՞ հատ համբեցիր. ըսաւ գլխաւորը:

— Հատ մը. պատասխանեց քնարահարը: Սը-
թութիւնը չի թողուց որ ըստ բաւականին որոշեմ
զանոնք: Բայց լուսնին աղօտ լուսովը գէնքերնուն
փայլիլը տեսայ եւ ձիերնուն երկայն ծամբէ մ'ե-
կածի պէս խրխնջալը լսեցի:

Կորասորունին պատմութիւնն ու շարունակ հաս-
տատելնին՝ աւազակաց միտքը համոզեց որ երկայն
պաշարման մը դիմանալու կարող գունդ մը եկած
է Շայրընհօֆին:

Ս'իսայն աւազակապետը քնարահարին խօսքին
չէր վստահեր:

— Յովհանն. ըսաւ անոր. տեսար, լսեցիր,
միայն սրջափ ըլլալնին համբելու մոտցար: Գինով-
ցած աչքերդ հարկաւ թիւը երկպառակած, եռա-
պատկած, տանապատկած ըլլալու են: Ինչ եւ
կցէ. ուրիշ հնարքի մը ձեռք կը զարնեմք: Չորս
հօգին կ'երթան Շայրընհօֆէն օթեւան կը խնդ-
րեն. յիսուն հօգի, դուռն, Պետրոս—Սատանայ,
դուռն ալ քու ընկերներդ կ'առնուս, կ'երթար զա-
նանք ամէն յարձակումէ կը պահպանէք: Գողգո-
թայի անտառը կը կենար, եւ պատգամաւորացս ետ-
դառնալուն կը սպասէք:

Գլխաւորը չորս պատգամաւորն ընտրելով ընե-
ւիքնին հասկըցուց. Պետրոս—Սատանայն ալ մաք-

գիկը ժողովեց, եւ խումբը գղեկին ձամբան բռնեց։
— Բնակարանին շարժական կամուրջին հասնել-
նուն՝ դաշերնին իմաց տալու համար սուլիչը մէկ
մը փչեցին։ Մարտինոս՝ հրացանին բերանը որմա-
ծակն անցուց։

— Արակ ընելու է։ հարցուց տիրոջը։

Եւ առանց պատասխանին սպասելու նկտեց։
Գնտակը գնաց նոխազներուն զրկածներէն մէկին
ազանքին սուլեց։

— Մատնութիւն. պոռացին ամէնքը մէկ բե-
րան։

— Ե՛տ, Մ՛արտինոս. պոռաց բերդատէրը՝ զօր-
սապահը հրելով։

Ետքը պատգամաւորներուն դառնալով ըսաւ..

— Բ՛նկերք. սխալանք մըն է եղածը. Հիմայ
դուռը կը բացուի, եւ ազնուականի երգմամբ կը
խոստանամ որ ողջ առողջ դուրս կ'ելնէք անէս։

Հուտ մը շարժական կամուրջն իջաւ. դուռը
բացուելով՝ Երեսգուններուն զրկածները ներս մտան։

— Բ՛նչ կ'ուզէք. հարցուց բերդատէրը։

— Երկու բան. պատասխանեց անոնց մէկը։

— Ըռաջինը։

— Ը՛յն է՝ որ ձեռքի բոլոր զէնքերդ մեզի
յանձնես. պատասխանեց աւազակը։

— Երկրորդը։

— Ը՛յն է՝ որ գղեկիս մէջ պահուած բոլոր
ստակը ձեռքերնիս տաս։

— Գացէք ձեզի զրկողներուն քէք որ կրնան
նէ գան զէնքերն ու ստակն առնուն. պատասխա-
նեց Շայրընհօֆի տէրը։

Դուռը նորէն բացուեցաւ ու պատգամաւորնե-
րը դուրս ելան։ Երբ շարժական կամուրջը եր-
թալնէն ետքը նորէն վեր աօին, Մ՛արտինոս զարձ-
եալ որմածակին առաջն երթալով՝ լեցուցած հրա-
ցանը մէջը խօթեց, եւ հարցուց։

— Արակ ընելու է. աէր։

— Մ՛արտինոս. անոնք նապաստակ չեն։ Ը՛յն
մարդիկն ազնուականի պահպանութեանս ներքեւ
են։

Արագողը չուզելով այս պատուերին հնազան-
դեցաւ եւ հրացանը ետ քաշեց, որուն կայծահան
արդէն զընտակը զրկելու վրայ էր։

Բերդատիրոջ կացութիւնը հիմայ ակն յայտնի
կ'երևէր կոր. վտանգը մեծ էր, նաեւ ամէն բան
սաստիկ զիմադրութեան մը կարգադրելու պարա-
պեցան։ Աստաներն աղէկ հրացաններով ու լախ-
տերով զինուորուելով դրանք մօտ դուռեցան. բը-
նակարանին պատերն իրենց բարձրութեամբը պաշտ-
պանուած էին աւազակաց յարձակմանէն։ Ըսոնցմէ
ետքը նիւթողներն եւ զրկակէն մինչեւ Կէլին գե-
տոյն ելըը հանող գետնափորը բացին, որ եթէ
բնակարանը ձեռք անցներ, ապահով ապաստան մը
կը մատուցանէր։

Երկու ժամու չափ ետքը Շայրընհօֆի մօտե-
րը բազմութիւ աւազակներ խոնեցան։ Աւրիշ բան
չէր լսուեր. եթէ ոչ զինուց շառաչիւն, ամէն
կողմէ հարցընող եւ պատասխան առնող սոյլեր, մէկզմէկու հետ խօսակցող ձայներ եւ կարգէ կարգ
ընթացող պատուերներ։ Խմբին մեծ մասը շարժա-
կան կամուրջը ձեռք անցուցած էր։

— Յառաջ. դուաց յանկարծ աւազակապետը
Իւ աւազակներն առաջ քալեցին :

Բայց նոյն վայրկեանն մինչեւ այն ատեն իւր
լուսթեան մէջ ընկղմած գղեկին որմածակերէն
սոսկալի որոտում մը փրկաւ :

— Ըղէկ նշան առիր Ս' արտինոս, ըսաւ բեր-
դատէրը, երբ տեսաւ որ յարձակողաց գլխաւորը
կուրծքէն գնտակով մը զարնուած կը տատանէր :

Բազակն ինք իւր վրայ պոչոյտ մ'ըրաւ եւ
թուրը վեր բարձրացուց, ետքը իրեններուն մէջն
ընկաւ, եւ բիրտ ձայնով կը մոմար :

— Յառաջ :

Չարերը վայրկեան մը վարանեցան ու առաջ
երթալ չի համարձակեցան :

Երկրորդ որոտում մ'ալ որմածակերը լուսաւո-
րեց, եւ վեց հոգի պետերնուն գիակին քով գե-
տինն ընկան : — Ըյն ատեն խռովութիւնը շատ-
ցաւ : Բայց գրեթէ յանկարծ՝ զայրացեալ ամբոխէն
վրէժխնդրութեան աղաղակ մ'ելաւ :

— Հուռաւ. հուռաւ :

Եւ անհաւատալի կատաղութեամբ մը յատնծ
վազեցին : Նա սերտ եւ խիտ ամբոխ մ'էր, ուր դը-
ղեկէն թափած կարկտանման գնտակները իրենց
նպատակը կը գտնէին : Վոխաղներուն մէկ մասը
խրամն իջած՝ շարժական կամուրջին վրայ ելած էին
չուաններու օգնութեամբ, եւ զանիկայ վեր բըռ-
նող շղթաները խարտել կը ջանային : Վայրկեան
մ'ետքը կամուրջը շառաչմամբ վար իջաւ : Վուռը
սուրերուն բերաններէն փնտուելով ծղիւններուն
վրայ կը ճոնշէր : Ըմէն մէկ հարուած՝ կամարին

տակ գոռալով՝ իւր խորին թնդիւնը հրազինուց
ճայթմանն ու ամբոխին մէջ փոթորկի նման որո-
տացող հայհոյութեանց կը խառնէր : Վուռը փըր-
թելով ընկաւ եւ խուժանը ոռնալով խաւարչտին
կամարին տակ յարձակեցաւ :

Յանկարծ ահռելի շառաչիւն մը լսուեցաւ եւ
ընակարանին պատերը մինչեւ տակը սարսեցան :

Ըյս հազիւ վայրկեան մը տեւեց, յետոյ ա-
մէն բան դարձեալ թանձր խաւարով ծածկուեցաւ.
եւ ուրիշ բան չէր լսուեր, բայց միայն աղաղակ-
ներ, վիրաւորելոց եւ մեռելոց հեծութիւններ :

Քիչ ետքը Յաղթութիւն, Յաղթութիւն
ընդհանուր աղաղակը բոլոր հեծութիւններն ու պո-
ռալներն անհետացուց : Բազակները խրամատէն մըտ-
նելով եւ իրենցմէ բառասուներն վրայէն անցնելով,
զորոնք խորտակած էր դրանը տակ շինուած ականին
պայթիւնը, ներս յարձակեցան, եւ գղեկին բակը
նետուեցան. բայց ոչ անոնց պատասխանող հրացա-
նի հարուած կար, եւ ոչ ալ անոնց դէմ դնող
մարդ մը :

Պետրոս — Սատանայն, որ խմբին կառավարութիւ-
նը վրան առած էր, գոչեց. Ընկերներ, շուտ շուտ
յառաջ մ'երթաք : Ըմենէն առաջ, զդոյշ կենամք :
Որովհետեւ կը վախնար որ քալած տեղն ուրիշ
ալան մը փորուած ըլլալով՝ մարդոցը մէջ նոր կո-
տորած մը չ'ընէ :

— Եթէ վատ չէք, առանց երկիւղի յառաջ ե-
կէք. պատասխանեց ձայն մը, որ Հէկընեան Վալ-
տերին ձայնն ըլլալը շուտ մը կը ճանչցուէր :

— Յարձակեցէք, ըսաւ Պետրոս — Սատանայն

Ըսոր վրայ աւաղակները մեծ շրջանակ մը կաղ-
մեցին երիտասարդին չորս կողմը, որ սուրը ձեռքը՝
կեցած տեղւոյն սեմոցը վրայ կանգնած՝ մուտքն
արգելուէ կը ջանար:

Ըսն ատեն սոսկալի կռիւ մը սկսաւ նորէն:
Այլատերին կաշմբուռն բազուկները սոսկալի սու-
րը կը ձօժէին, որ կարծես թէ կը շատնար եւ իւր
շուրջը երկաթեայ անիւ մը կը ձեւացընէր:

Սակայն զինքը պաշարող շրջանակը ետեւէ եւ-
տեւ կը պղտիկնար եւ աւելի մօտէն կը օւղմէր զա-
նիկայ: Եկաւ այն վայրկեանը, յորում՝ այն մինա-
կուկ մարդուն յաղթեցին աւաղակները եւ ուրա-
խութեան գոռում մ'արձակեցին թէ

— Խնուեցաւ:

Գետինը զարկին, եւ տասը կացին, տասը
թուր վրան բարձրացած, տասն ալ հրացան դէպ
ի կուրծքը շիտկուած էին:

— Կեցէք. պողաց գլխաւորը, աւաղակներն
այն դին հրելով: Չի կրնար այդ մարդն իրեն
քաջ մեռնիլ:

— Շարժական կամրջէն վար թող կախուի.
ըսաւ Յովհան—Կորասրուն:

— Կէլինի մէջ նետուի. գրուցեց ուրիշ մը:

— Ես ադոնցմէ լաւը գիտեմ. ըսաւ Պետրոս—
Սատանայն: Ընոր ձին, եւ մեզի կամուրջն ելնե-
լու ծառայող առասաններէն մէկը բերուի:

Ըսն ատեն կալանաւորը բռնի ձիուն վրայ հեծ-
ցուցին, եւ իրենց պարտ համարեցան ոտուրներն
ու ձեռուրները կապելէ ետքը ուժով մը անոր
վրայ պնդելու:

Յետոյ սկսան խեղճ անասունը չուաններով
ծեծել. եւ երբ շատ մը զարկին, աւաղակապետը
գոչեց:

— Լիմայ ձգեցէք:

Չին թողուեցաւ, եւ ընդ թուփ եւ ընդ մա-
ցառ փայլակի պէս կը վազէր, իրեն թէ փոթորիկ
մը կը վարէր զանիկայ:

Չին ու հեծեալն անհետանալուն, դղեկին
մէջ բնտուտուքի ելան: Բոլոր դունները խորտակե-
ցին, ամէն կարասիք բացին, ամէն գաղտնի տեղե-
րը մտան:

Երբ ամէն բան աչքէ անցընելէ ետքը ոչ մարդ
ոչ ստակ եւ ոչ ինչ չի գտան, աւաղակներն իրենք
իրենց ըսին. Ընհասկանալի բան մ'է այդ:

— Ի՞նչպէս կրցած են փախչիլ ասկէ, հարցուց
գլխաւորը:

Մէջերնէն մէկն ըսաւ. — Երեւելեան պըղ-
տիկ շառարակին պատէն վար կախուած եւ մինչեւ
խրամն իջնող չուանէ սանդուղը մը տեսայ ես:

— Ուրեմն անկէ փախած են. պատասխանեց
Պետրոս:

— Դեպ ՚ի Ըմդենրէտդ. յաւելցուց Յովհան
— Կորասրուն:

Ետեւներնէն կը հասնիմք. շարունակեց Պե-
տրոս—Սատանայն:

Եւ բոլոր աւաղակները Ըմդենրէտդի ճամբան
բռնեցին: —

Գետնափորին կրակ տալու նշան տրուելէն ետ-
քը, որ ներս մտնելու դուռը փրցուց նետեց,
Շայրենհօֆի տէրն ու իրենները Կէլին գետոյն եւ

գերբը տանող ստորերկրեայ ճամբէն փախան : Այլ տէր չէր ուզած անոնց ետեւէն երթալ , որպէս զի անոնց ապաստանարանը պաշտպանէ : Լրեւելեան պզտիկ աշտարակէն չուանէ սանդուղք մը կախուած էր վար , որ կարծուէր թէ փախստականներն այն կողմէն փախած են : Իսկ Շայրըն՝ Տօֆի տէրն ու բոլոր իւր ընտանիքը Ս' արտինոսին իրենց առջեւէն տարած գոլի լապտերին լուսովը մութ գետնափորէն կը յառաջանային :

Ճամբուն վերջը թանձր թաւուտ մը հասնելուն , Ս' արտինոս լապտերը ծածկեց , եւ ամէնքն ալ երկնից տփոյն աստղերը կը տեսնէին : Հեռուէն 'Արխաղներուն աղմուկը կը լսուէր որ կը հեռանար եւ գիշերուան մէջ դէպ 'ի Լմստենրէտգիւղը , փախստականներուն դացած ճամբուն հակառակ ուղղութեամբ , երթալով կը մարէր :

Իայց հազիւ թէ բերդատէրն ոտքը գետնափորէն դուրս դրաւ , մէկ մ'ալ սարսափով ետ ետ քաշուեցաւ , եւ Ս' Թիլտ ճիշ մ'արձակեց : Ս' ացառներուն մէջ ձայն մը կար , որ՝ որոտմանէ խըրտած եւ սանձակոտոր ձիու մը վրայ նստողի ձայնին կը նմանէր , եւ քանի կ'երթար յստակ կ'որոշուէր : Ոստեր կը կոտրէր , տերեւներու խշրտոցներ եւ խեղդուկ խրխիւններ կը լսուէին : 'Այն վայրկենին , ծանր բան մ'աղջըկան ոտքը նետուեցաւ :

— Հէկընեան Վալտէր . գոչեց Ս' Թիլտ :

Իրօք ալ նա ինքն էր , որոյ մարմինը թէպէտ զինքը ձիուն կապող շուանները կէս մը կտրտած էին , բայց ինք ողջ առողջ էր : Շայրըն՝ Տօֆի Ժա-

ռանգուհւոյն այտիցը վրայ ուրախութեան արտուր մ'ընկաւ , եւ ամէնքն ալ զՎալտէր ձիուն վրայ պնդող կապերը քակելու ձեռք զարկին :

— Ի՞նչպէս ադանկ եղաւ . հարցուց ծերը , զարմանքէն խելքը վրան գալուն պէս :

— Լիկկայ վերջէն կըսեմ , պատասխանեց պատանին : 'Ախ եւ սառն նայիմք որ աղահոյ տեղ մը նետուիմք : Լյս տեղուանքը հուլիպրէգի ջաղացպանը կը ծանչեմ , որուն քով կըրնամք ձի գտնել , եւ դէպ 'ի Այալ շիտկուիլ , անկէ ալ Ս' Էօնըն անցնիլ :

Լյս ըսաւ , եւ առանց քիչ մը շունչ առնելու անոնց առաջն անցաւ :

Հիւր գեղը ձախերնին ձգած՝ նեղ կապանէ մը դէպ 'ի Սուրբ—Պետրոսի ցանգակատունը կ'իջնէին : Տակաւին նոր լերանցամէջը մտած էին , մէկ մ'ալ Ս' արտինոս , որ իբր լոյսը բռնող ամենուն առաջէն կ'երթար , յանկարծ կանգնեցաւ եւ ցած ձայնիւ ըսաւ . — Կեցէք :

Իոլորն ալ կանգ առին , որովհետեւ գիտէին որ որդոգոյն ինչպէս վարժ էր վայրի անասնոց այն լինական աղբմանը որով վտանգը կը հոտուրտան ' հովերուն լեզուն կը հասկընան , անտառի տերեւներուն շրիւնէն՝ նոյն ձայնը պատճառողին բարեկամ կամ թշնամի ըլլալը կ'իմանան :

Եւ ձեռքներուն ուստի գալը որսապահն աղէկ մը հասկընալէն ետքը՝ հրացանը կռնակը կախեց եւ նոյն զառիվայրէն վեր ելնել պատրաստուեցաւ : Ըսանց եւ ոչ բան մը տեղէն խախտելու , առանց տունկէ մը խշրտոց հանելու , առանց թը-

փոյ մը ճիւղ կոտորելու՝ կատուի թեթեւաշարժու-
թեամբ բարձրաւանդակին գագաթն հասաւ եւ չորս
կողմը նայելով մեծ ուշադրութեամբ ականջ կը
դնէր :

Նոյն աղմուկն ինչ ըլլալը շուտ մը հասկը-
ցաւ . վասն զի նշմարեց քիչ մը հեռուն այն չարա-
գուշակ պզտիկ դամբարը , որ Նոխազներուն մէջ
նոր մէկը մտած ժամանակը լոյս ունենալու հա-
մար կը վառէին , այն ալ մուրձ գիշերները միայն :
Փախտականներուն բերնէն սարսափման աղաղակ
մը կ'ելնէր , եթէ անոնց ըսէր . — Նոխազուց
տաճարին մօտ եմք :

Սակայն կեցած տեղէն վար ծռելով զգուշու-
թեամբ քալելու նշան ըրաւ անոնց , եւ կամաց
մը զրուցեց .

— Ետաջ գացէք , բայց ոտքի ձայն մի հա-
նէք . շատ վտանգաւոր տեղ մըն եմք հոս :

Խուսմը լուռ մնաւ կապանէն վար իջաւ : Ուս-
դի տները ձախերնին ձգեցին , եւ կէս ժամ մը
քալելէ ետքը Պօքմօն մտան :

— Փառք Մստուծոյ . ահա ազատեցանք . գոչեց
Շայրըն հօֆի տէրը :

Նոյն միջոցին , Վարտինոս՝ մացառներուն եւ
բարձր խոտերուն մէջերէն սահելով մինչեւ տաճա-
րին դուռը դացած ըլլալով՝ տեսաւ որ մարդ մը
մէջերնին առնելու ժամանակի խորհուրդները կը
կատարէին ներսը : Սեղանին առջին կանգնած կե-
ցեր էր Մարահամ՝ Վաթան հոշակաւոր հրեայն ,
որ այնչափ սարսափելի անուն ձգեց նոյն գնդին
պատմութեանը մէջ : Միտ մարդուն հագածն էր

շուրջադի պէս ոսկեծամուկ բան մը , եւ խեղճ
կովարած մը կ'երգուընցընէր , զոր փայտեայ նոխա-
զէն նոր վար իջուցած էին :

— Մտուած կ'ուրանաս . կը հարցընէր հըր-
եայն :

— Հա . պատասխանեց գիւղացին գինովի ձայ-
նով մը :

— Կոյսն ու սուրբերն ալ . . .

— Հա . Կոյսն ու սուրբերն ալ :

— Կը հաճիս հոգիդ սատանային տալու , որպէս
զի անոր փոխարէն երկրի ինչքերը , ոսկի , հարս-
տութիւններ եւ ուրիշ տեղի ինքնիրենդ երթալու
կարողութիւն տայ քեզի :

— Հա :

— Լաւ . յանուն դժոխոց հոգիդ այս պայ-
մանաւ կ'ընդունիմ . ըսաւ Վաթան : Եւ հիմայ
դու մենէ ես : Եւ ինչպէս թուղթն որով եղբայրներն
զքեզ պիտի ձանչեն :

Նտքը , խորհրդական նշանով մը դրոշմուած
թուղթ մը ձեռքը դնելէն յետոյ՝ հրեայն եղբայ-
րական գրկախառնութիւնն ըրաւ եւ կրկնեց .

— Միտ երեկոյ :

— Պիտի չ'ըլլայ . ըսաւ Վարտինոս ինքն ի-
րեն :

Եւ հրացանին բերանը ետին պահուած մա-
ցառի մը ճիւղերուն մէջ տեղէն անցընելով՝ Վա-
թանին նշան առաւ , որ դէպ ի ընկերը ծռած՝
ընդունելութեան համբոյրը կուտար անոր : Նոյն
վայրկեանին Կատակը գնաց նորամտին գլուխը ջախ-
ջախելէն ետքը հրէին ալ աջ թեւը մտաւ :

Սոսկալի աղաղակ մըն է տաճարին մէջ գոռաց :

— Մատնութիւն . մատնութիւն :

Ղոր նոխազը սեղանին աստիճաններուն վրայ գլտորեցաւ , վայրկեան մը գալարուեցաւ , ու հոգին փչեց : Հրեայն արիւնազանգ թեւը վեր վերացուց , եւ մեռեալը ցուցընելով մնացած երկու ընկերներուն ըսաւ .

— Ի՛շխարք . իմ ու այս մարդուն վրէժն առէք :

Ղորա լայնաբերան հրացանին առին եւ տաճարէն դուրս ելան . ղէներնին ալ այն կողմը շիտկեցին ուր որոգողին ըրած կրակը տեսան : Երկու գնտակ մէկէն չչեցին :

— Չի կրցար . գոչեց Մարտինոս , որ իւր կըրկնահարուած հրացանը նորէն լեցուցեր ու իւր հաճառակորդներուն հասցընելու չափ հեռուն կեցեր էր : Սէկ մը նետեց , մարդոցմէն մէկն ընկաւ . ձրկրորդը նետեց , միւսն ալ : Ըլ միայն հրեայն էար : Բայց «Կաթան» անտառաց թաւուտներուն մէջերէն փախաւ եւ գիշերուան վերջին մթութեան մէջ անհետացաւ :

Մարտինոս արշալուսոյն հետ Պօքմօն մտաւ , եւ եղածներուն վրայ թաղապետին տեղեկութիւն տուաւ : Բրդարութիւնն հզօր գումարտակով մը ընդունելութեան տաճարը գնաց եւ միայն դիւրը գտաւ հոն , զորոնք դահիճը՝ վատանուն կախաղանին տակ նախատանօք թաղեց : «Կաթան ալ տասն ու հինգ օր ետքը բռնուելով , 1772 ի սեպտեմբերի 24 ին Հիբի մէջ Կրէտի հաւամրդեաց վրայ կախուեցաւ :

Թեպէտ դատաւորը խստութիւն 'ի գործ կը դնէին , Ս' իացեալ—Գաւառաց ազնուականներն ու հզօր տէրերը բազմաթիւ ազդադիրեր կը հանէին , եւ Լիէժի իշխան—եպիսկոպոսունք աչքերնին չորս էին բացած , սակայն նոխազները բոլորովին ջնջել անհնար եղաւ :

Սէկ քանի ժամանակակից մատենագիրը այդ խըմբին սկզբնաւորութիւնը 1736 ին կը գնեն . որով , խորհրդարանաց Լարիզու մէջ հաստատուած ժամանակը՝ նոյն խումբն ալ կոչու ժողովրդեան մը մէջ կազմուելու վրայ եղած կ'ըլլայ , զոր հազիւ 1779 ին նուաճել կարողացան : Ե՛ւն ջոկատը շատ մը գլխաւորներ ունեցաւ , որոց մէջ կերեւին մանաւանդ Սօլտիւգի երկրէն Գ . . . ի անուանի վիրարոյժը , Լըբահամ՝ «Կաթան հրեայն , Հէրման Լ . . . եւ Ենտօն Պ . . . , մականուանեալըն Սօքս , «Կաեւ մատրանապետ մ'ալ ունէր որ ամէն ոճիր կը բարոգէր . անունն էր Լեոքոլտ Լ . . . . «Կորամուտներուն ընդունելութիւնը սովորաբար կատարուած մատուոներն էին Սիթարտի մօտ՝ Սուրբ—Սարգուհի անուանեալը , Սօլտիւգի մօտ՝ Սուրբ—Լեոնարդոսինը , եւ ուրիշ Ս'էօգի մօտ Ուրմօնի շուրջը կառուցեալ մատուռ մը : Սինչեւ հիմայ , բոլոր այս տեղերէն կը վախնան շրջակայ գիւղացիք , որոնք նոխազուց պատմութեանը մէջ ձմեռուան երկայն իրկուներնը անցընելու նիւթ կը գտնեն :

Սաթիլտ Շայրընհօֆեան եւ Վալտէր Հէկընեան ամուսնանալով՝ բազմաթիւ զաւակաց տէր եղան :

Չենէ ո՛վ որ նոխագուց խմբին պատմութեանը վրայ աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ ուզէ, կրնայ կարդալ ժամանակակից գիրք մը 1779 ին Սէսդրիհէ հրատարակուած եւ տեղւոյ անունն ու թուական չունեցող, որոյ հետաքրքրական անունն է Oorsprong, Oorzaeke bewys, եւ այլն: «Ծագումն, պատճառք, փորձ եւ գիւտ դիշերային գողոց եւ աւաղակաց ամբարիշտ եւ դաւաճան խմբի մը՝ որ Սէօզ գետոյն այն գիւի երկիրները եւ սահմանակից գաւառները կը գտնուի: Հանդերձ սպանելոց եւ փախստականաց ստոյգ ցուցակով մը, ՚ի Ս. Բ. Ժ. Սլէյնատա:»

— Ուրիշ շատ դաղտնի ընկերութիւններ ալ եղած են. ըսաւ կոչնական մը: Նմանօրինակ եւ աւելի հին ընկերութեան մը վրայ խօսիմ հիմայ ես:

Գ Լ ՈՒ Խ Ի Ն Ն Ե Ր ՈՐ Դ

ԳԱՂՏՆԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՀՈՍՄԱՅԵՑԻՍ

Գաղտնիքի մը չափ ծանր բան չի կայ:

ԼԱ ՖՕՆԴԵՆ

«Գաղտնիքի մը չափ ծանր բան չի կայ»: Բայց եւ այնպէս ամենեւին չի յայտնուած ընկերութիւններ կան, ըսելով սկսաւ կոչնականը, որ Վամպրէէն կանոնիկոս մըն էր: Արկածայ դիմակով մարդու վրայ երբէք կատարեալ ստուգութիւն չ'ունեցուիր անտարակոյս: Արեւէ բոլորովին պիտի չը յայտնուի մեզ որմնադրական ընկերութեանց խորագրութիւնները, երբ Բարիգու Պուշըրի—Սէն—Դ'Օնօրէ փողոցին խորհրդարաններնուն մէջ Տիսուսեանց այլանդակ հալածումը, եւ յետոյ՝ ծածուկ ձեռք այնչափ ապահովութեամբ յառաջ տարուած գաղղիական յեղափոխութիւնը նիւթեցին:

Սակայն դաղտնիքը հիններն ունէին: Խօսի եւ Տրոփոնիոսի խորհուրդները միայն հարեւանցի մը զիտեմք: Հիմայ նոյն իսկ Տիսուս—Լիվիոսէն յառաջ բերեմ ձեզի՝ դաղտնի ընկերութիւնները նըկարագրող պատմութիւններէն մէկը: Հոռմէական ծերակուտին մէջ շատ սաստիկ խորհրդապահութիւն կար:

« Գաղտնեաց վրայօր , կ'ըսէ Պօսիւ է խօսք 'ի՛
 ,, վէպս ազգաց գրքին Պետութեանց վրայ գրածին
 ,, Զ գլխոյն մէջ , Տիտոս —] ի վիտս երեւելի օրինակ
 ,, մը կու տայ մեզ : Մինչդեռ Պերսէոսի հետ ըլ-
 ,, լալիք պատերազմը կը խորհէին , սոյն իշխանին
 ,, թշնամի Լւմենէս Պերգամայ թագաւորը Հռովմ
 ,, եկաւ՝ անոր դէմ ծերակուտին հետ նիդակակ-
 ,, ցելու համար : Ըմբողջ ժողովականաց առջին ա-
 ,, ռաջարկութիւններ ըրաւ , եւ գործը՝ երեք հա-
 ,, ռիւր հոգւոյ քուէիւ որոշուեցաւ : Ո՞վ կը հաւա-
 ,, տար որ գաղտնիքը պահուի , եւ միայն պատե-
 ,, րազմին վերջանալէն՝ չորս տարի՝ ետքը խորհըր-
 ,, դակցութիւնը յայտնուի : Բայց ամենէն զարմանա-
 ,, լին սա է որ Պերսէոս՝ զԼւմենէս լրտեսելու հա-
 ,, մար Հռովմ դեսպաններ ունէր : Յուշաստանի
 ,, եւ Լսիոյ բոլոր այն քաղաքները , որոնք սոյն
 ,, կռուոյն բռնուելէն կը վախնային , դեսպաններ-
 ,, նին ղրկած էին , եւ ամէնը մէկէն ասանկ հե-
 ,, տեւութիւն ունեցող գործ մը իմանալ կը ջանային :
 ,, Սակայն այսչափ ճարպիկ բանագնացներու մէջ
 ,, ալ ծերակուտին միտքն անթափանց մնաց : Գաղտ-
 ,, նիքը պահել տալու համար ոչ տանջանաց հար-
 ,, կաւորութիւն ունեցան իրեք , ոչ ալ դժնդակ
 ,, չարչարանաց սպառնալեօք օտարաց հետ հաղոր-
 ,, դակցութիւնն արգելելու : Ինչու որ գաղտնիքն
 ,, ինքնին ծածուկ պահուիլ կը պատուիրէր : »

Ըրդ , ըստ որում մարդս աւելի եռանդուն է
 չարի քան բարւոյ մէջ , դատապարտելի բաներու
 մէջ գաղտնիքն առաւել զարմանալի կերպով պահ-
 ուեցաւ խորհրդաւոր ընկերութիւններէն , որոնք

հին ժամանակները Լորտ Սօնդէյկի գործը գերա-
 զանցած են :

Ս'եր թուականէն հարիւր ութսուն եւ վեց
 տարի առաջ , Սպ . Պոստումիոսի եւ Կ . Ս'արկիոս
 Փիլիպպոսի բղելիութեան ատենը Հռովմ պար-
 զամիտ անձանց համար սքանչանալու եւ ապշելու
 բան մը պատահեցաւ : Երբ երկու հիւպատոսք կը
 պատրաստուէին բանակն երթալու , ծերակուտին
 մէկ վճիռը մէկ քանի ապօրինաւոր ընկերութիւն-
 ներու քրննութիւնն յանձնելով ասոնց՝ Հռովմ
 մնացին , եւ ահա այն ընկերութեանց վրայօր քա-
 նի մը մանրամասն տեղեկութիւններ :

Ստորին աստիճանէ յոյն մը , որ այն ժամանակի
 ամենէն լուսաւորեալ յունական ազգին տրուած
 միտքն ու մարմինը կրթելու յարմար արուեստնե-
 րէն եւ ոչ մէկը զիտէր , Հռոմ հաստատուեցաւ :
 Ստորին աստուածութեան մը թափառական քրմա-
 պետն էր նա . նաեւ ըղձութիւն ալ կ'ընէր : Ի-
 րենց կրօնքը խոստովանող , եւ աստուածներն ու
 անոնց կարողութիւնը քարոզելով՝ հրապարակաւ
 անապաշտական դեղեր ծախողներէն աւելի խորհըր-
 դաւոր ըլլալուն , ծածկաբար եւ զիշերուան մը-
 թուն կը կատարէր իւր կրօնական արարողութիւն-
 ները : Եշակերտներն առջի բերան բխէ էին . բայց
 կամաց կամաց այր եւ կին խառնիխուռն ընդունեց :
 Յետոյ , իւր ժողովներուն մարդիկն աւելի եւս
 շատցնելու համար՝ զինւոյ եւ շուայտութեան խայ-
 ծերն ալ յաւելցուց արարողութիւններուն : Երբ
 զինւոյն շոգիները , զիշերուան մթութիւնը , ըն-
 կերութեան մէջի երկու սեռէ եւ ամէն հասակէ
 անձանց խառնուրդը պարկեշտութեան ամէն ըզ-

գացում անհետացընէր, աշակերտներն անխտիր ամենէն ամօթալից անառակութեանց կուտային զիրենք, քանի որ իւրաքանչիւրն հոն ձեռքին տակ կը գտնէր ամենէն աւելի ինչ որ ակորժակին յարմար կար: Այս գինարբուքներուն պատճառած գէշութիւնները միայն աղտեղի անկարգութիւնները չէին. հապա անկէ կ'ելնէին նաեւ սուտ վկայութիւններ, կեղծ նամակներ, խարդախ մուրհակներ ու կտակներ, զրպարտիչ քսութիւններ, եւ աւելի եւս, անանկ գաղտնի դեղատուութիւններ եւ ըսպանութիւններ, որ շատ անգամ հետք մը անգամ գտնել չի կրնալնէն զատ՝ մեռած մարմիններն իսկ չէին կրնար ձեռք բերել որ թաղեն: Յանդուգն ոճրագործութիւնը խորամանկութիւն, եւ յաճախ եւս բռնութիւն ՚ի գործ կը դնէր: Ռոհսերուն աղաղակները՝ գիշերական ժողովոյն գողում գողացումներովը եւ թմբուկներուն ու ծնծղաներուն սաստիկ ձայներովը կը խեղդուէին:

Ետրուրիա ծագում առած այս անագործունութիւնները հռովմ ալ մտան իրրեւ տարափոխիկ հիւանդութիւն մը: Վաղաքին ընդարձակութիւնը, որուն չափ ուրիշ մեծ եւ մարդաշատ մը չի կար, առջի բերան այս չարեաց ծանրութիւնը ծածկելով՝ ատենակալաց աչքէն պահեց. բայց Պոստուլմիոս բղբշլը զանոնք վերջապէս իմացաւ հետեւեալ կերպիւ: Պ. Երուտիոս՝ ասպետի մը զաւակ էր. հայրը մեռած ըլլալով՝ իւր Ղուրդնիա մօրը եւ Տ. Սեմպրոնիոս հռուտիլոս խորթ հօրը խընամոցը տակ մեծցաւ: Այս մարդը որբոյն ինչքն անանկ մատակարարած էր՝ որ չի կրնալով գործու-

ղութեանն հաշիւը տալ, մեծապէս կը փափաքէր. կամ պատանիէն ազատիլ, կամ ուր եւ իցէ կերպիւ զանիկայ իւր ձեռաց տակն ունենալ: Աղէկ հնարք՝ միայն գաղտնի ընկերութեան, որուն վրայ է խօսքերնիս եւ զոր Խաբոսեանք կ'անուանեն, մէջ մտնելը գտաւ: Հայրը զԵրուտիոս բերել տալով զրուցեց թէ հիւանդութեանն ատեն ուխտ ըրած է առողջանալուն պէս զանիկայ Խաբոսի խորհուրդներուն տեղեկացընելու, եւ աստուածոց պաշտպանութեամբ զանիկայ բժշկուած տեսնելով՝ կ'ուզէ ուխտը կատարել. ուստի զրուցուած ժուժկալութիւնները տասն օրուան չափ ընելու է որ տասներորդ օրն երեկոյեան հացն ուտելէն եւ մաքուր ջրոյ մէջ լուացուէն յետոյ՝ նուիրատեղին տանի զինքը:

Երուտիոս՝ եթէ այս բանին վրայօք իւր Խպալա Փէկէնիա տիրուհւոյն խօսած չ'ըլլար՝ մօրը կամացն անշուշտ կը հպատակէր: Սոյն օրիորդը իմանալուն պէս որ զանիկայ այն ընկերութեան մէջ խոթել կ'ուզեն, բողբոջի խռովեալ՝ գօչեց. — Եստուածք չ'ընեն. աւելի լաւ է քեզի կնանքըդ կորսնցընել՝ քան թէ ինձի իմացուցածդ ընեն: Այդ բանը քեզի խրատ տուողներն ամէն չարեաց արժանի են:

Խպալայի այս կերպ զրուցուածքէն ու վրան տեսած սարսափէն երիտասարդը զարմանալով՝ ըսաւ որ մօրն հրամանաւն ու խորթ հօրը հաճութեամբ ըննէ՝ այս ընկերութիւնը մտնելու պատրաստուիլը: — Եթէ այդպէս է, զրուցեց երիտասարդուհին ուժգնութեամբ, հայրդ վրայէն դեղ նետել

կ'ուզէ կոր : Եւրուտիոս առաւել եւս զարմացած , զխապալա կը ստիպէր որ միտքը բացատրէ : 'Աս ալ՝ լռելու երդում՝ բրած գաղտնիքները յայտնելուն համար դատուածներն երգուընցընելէն ետքը որ թողութիւն տան , խոստովանեցաւ թէ՛ գերութեանը ժամանակ՝ այն խորհրդոց կատարուելուն ներկայ դատուած էր տիրուհւոյն հետ մէկտեղ , եւ թէ՛ ազատուելէն 'ի վեր զինքն անկէ հեռու բըռնելու հոգ տարած է . վասն զի այն տեղ ապակաշուածեանց դպրոց մ'է եղեր : Ամենէն սարսափելի բաներն յայտնեց անոր . յետոյ , զանիկայ երգուընցուց որ՝ եթէ խորխորատն ընկնել չ'ուզեր՝ խօսքն ինչ եւ իցէ կերպիւ ետ առնէ :

Տուն դառնալուն , երբ հանդիսին պատրաստուելու համար ինչ ընելիքները կը պատուիրէր մայրըն Եւրուտիոսի , նա զրուցեց որ ընկերութեան մէջ չի մտներ . հայրն ալ բովերնին էր : Պուրունիա , որ այս մարդուն իշխանութեանը տակն էր , գոչեց թէ տղան ոչ մայրը կը յարգէ , ոչ հայրը , ոչ ալ աստուածները : Հայրն ալ սաստիկ յանդիմանեց զանիկայ , եւ չորս գերեաց հրամայեց որ դուրս ընեն :

Պատանին՝ Եւրուտիա հորքոջ տունը գնաց , եւ աչքէ ընկնելուն պատճառն անոր իմացուց : 'Աս ալ խրատ տուաւ անոր՝ որ երթայ գործը Պոստուլմիոս բղեշխն պատմէ : Երիտասարդը խօսքը մտիկ ըրաւ , բայց բղեշխը խնդրեց որ երեք օրէն դարձեալ երթայ : Այս միջոցիս , Պոստուլմիոս իւր խորթ մօրէն , որ մեծարոյ մէկն էր , տեղեկութիւն ուղեց թէ՛ Աւենտինեան լեռը բնակող Եւրուտիա ա-

նուն տիկնոջ վրայ վստահութիւն կրնայ ունեցուիլ : Երբ Սուլպիկիա պատասխանեց որ վաղեմի սովորութիւնները սաստիկ պահող կին մը ըլլալ զիտէ զանիկայ , բղեշխն աղաչեց որ նոյն կնոջ ետեւէն մարդ զրկէ բերել տայ , որովհետեւ ինք հետը խօսելիք ունի : Եւրուտիա Սուլպիկիայի տունը գնաց : Քիչ ետքը հիւպատոսն ալ իբր պատահամալ վրայ գալով՝ խօսքը Եւրուտիոս եղբորորդւոյն վրայ դարձընել տուաւ : Պատուական կինը արտուր թափեց , եւ եղբորորդւոյն վիճակն ողբաց , որ ինչքէն զրկուելով եւ այն անձանց կողպուտ տալով՝ որոնք զանիկայ պահպանելու էին , հիմայ հօրը տնէն վերնտուելուն համար իւր տունը քաշուած է , որովհետեւ պարկեշտ պատանին չէ ուզեր ահաբեկի անուանին ելած խորհրդոց մէջ մտնել :

Այն ատեն բղեշխն իմանալով որ Եւրուտիոս շիտակն ըսեր է իրեն , մօրուին աղաչեց որ Խապալան ալ տուն բերել տայ . նա ալ ազատութիւնը գտած՝ Աւենտինեան լեռը կը բնակէր , ուր ամէն մարդ զանիկայ կը ձանչէր : Խապալա՝ ետեւէն մարդ գալուն՝ խոսովեցաւ , որովհետեւ չ'էր գիտեր թէ այնպէս ազնուազգի տիկին մը զինքն ինչո՞ւ կը կանչէ . սակայն եւ այնպէս ելաւ Սուլպիկիայ տունը գնաց : Բայց քիչ մնաց պիտի մարէր , երբ նուիրական գաւթին մէջ բղեշխը տեսաւ հանդերձ իւր մարդերովը : Պոստուլմիոս առաւ զանիկայ տանն ամենէն հեռաւոր տեղը տարաւ . հոն միայն խորթ մօրը ներկայութեանը վստահացուց զանիկայ որ եթէ ճշմարիտն ըսէ՝ վախնալու բան

ամենեւին չ'ուենեար. եւ ասոր գրաւ՝ Սուլպիկիայ խօսքը տուաւ. այն կ'նոջ՝ որ այնչափ մեծագոյն էր եւ արժանահաւատ: Այլ պահանջէր որ Սիմիլայի նուիրական անտառին մէջ Բաքոսեան ժողովն եղածներն յայտնէ:

Իսպալա այս խօսքերը լսելուն բոլոր մարմնովն այնպէս սկսաւ դողալ որ երկար ատեն բերանը չի կրցաւ բանալ: Երբ խելքը վրան եկաւ, պատմեց որ պիկոյ երիտասարդութեանն ատեն իւր տիրուհւոյն հետ՝ որուն գերին էր, նոյն ընկերութեան մէջ մուտ գտաւ. բայց հոն ըրածնին քանի մը տարիէ հետէ ազատութեանը մէջ մոռցեր է:

Իդեշին սկսաւ օրիորդը գովել որ նոյն ընկերութեան մէջ մտած ըլլալն համարձակ խոստովանեցաւ. բայց յետոյ մնացածն ալ զրուցելու ստիպեց զանիկայ: Որովհետեւ անոր ըսածն ըսկէ աւելի բան չ'եմ գիտեր էր, անոր ըսաւ որ ապահով ճամբան ամէն բան խոստովանելն է. եւ թէ՛ կրնայ խտութիւն կրելու ակն ունենալ, եթէ ըսածն ուրիշի մը վկայութեամբ սուտ ելնէ: Եւ այնպէս կ'ըսէր, որովհետեւ պատանի մը, որ մանրամասն տեղեկութիւնները սոյն իսկ այս օրիորդէն ըսած էր, զանոնք յայտնած էր արդէն:

Իսպալա տեսնելով որ Երուտիոս գաղտնիքն հրապարկածանօթ է ըրեր, Սուլպիկիայ ոտքն ընկնելով կ'երգուընցընէր՝ որ զերիտասարդը Բաքոսի խորհուրդներէն հեռացընելու համար թեթեւութեամբ եղած ինքնահնար պատմութեան մը կարեւորութիւն չի տայ:

Պոստովիոս այս խօսքերը լսելուն զարացաւ. — Տակաւին ծաղրել կը նայիս. ըսաւ. եւ խորին յարգանաց արժանի տիկնոջ մը տուն եւ նոյն իսկ բոլորին առաջն ըլլալը մոռցար:

Նոյն ատեն Սուլպիկիա սարսափած պատանուհին վեր վերցուց, եւ սիրտ տուաւ: Երուտիոսի, որուն ըրած հարկաւոր ծառայութիւնն այնպէս գէշ կը վարձատրէր, չարութեանը վրայ ինքն իրեն տրտնջելէն ետքը զրուցեց որ աստուածոց բարկութենէն կը վախնայ, որոց գաղտնիքը պիտի յայտնէ. եւ առաւել եւս միջամուտներուն վրէժխնդրութենէն կ'երկնէի, որոնք մատնութեանն համար զինքը կը պատժեն եւ ձեռքովն կը պատառոտեն: Ուստի Սուլպիկիային ու հիւպատոսին աղաչեց որ զինքն Խաւրիայէ գուրս տեղ մը ջրկեն, ուր ապահով կեանք մը վարել կարենայ: Եւ ամենեւին չի վախնալ պատուիրեց Պոստովիոս, եւ վստահ ըրաւ զանիկայ որ նոյն իսկ Հռոմայ մէջ ապահով կ'ըլլայ:

Եւ նոյն ատեն Իսպալա նոյն խորհուրդներուն ծագմանէն սկսելով ըսաւ. — Խորհրդոց կատարուած նուիրատեղին առաջ միայն կանանց բաց էր, եւ մարդ երբէք ներս պիտի չ'առնուէր: Տարուան մէջ միայն երբք որոշեալ օր կար ընդունելութեան համար, եւ ցերեկները կ'ընէին: Ընդունուած տիկնայք ալ ամէն մէկը կարգաւ քրմապետութեան կը հասնէր: Բայց կապուածի Պակուլլա Ենիա իւր քրմապետութեանն

ատեն ամէն բան փոխած էր, եւ կ'ըսէր թէ՝
աստուածոց մէկ թելադրութեամբն այնպէս ը-
րաւ: 'Նախ եւ առաջ, իւր Ս'ինիոս եւ Երեննիոս
անուն' կերբինիոս մականուանեալ տղայքն ներս
ընդունելով՝ նուիրատեղին մարդոց էր բացած.
ետքը սահմանեց որ արարողութիւնները ոչ թէ
ցերեկը, այլ գիշերը կատարուին. վերջապէս,
ընդունելութեան յատկացած օրերը, որ տարին
երեք էր, անոր որոշմամբը ամիսն հինգի ելաւ:
Եւ յետհետեւ չի գործադրուած ժանտագործու-
թիւն, անագործեղութիւն, գաղտնի եղեռնագոր-
ծութիւն չ'էր մնար, եւ ով որ պատուիրուած
ոճիւնները կամ հրամայուած գարշութիւնները
չ'ուզէր կատարել՝ զոհի պէս կը սպաննէին: Յան-
ցանք ամենեւին չի ծանչելը միջամուտներուն
համար կրօնական կատարելութեան վերջին աս-
տիճանն էր: Ս'արդիկ կերպ մը խելացնորու-
թեամբ մոլի գողշակներ կը ձեւանային. կանայք,
բաքոսեան զգեստներ հագած, ձեռուընին բոր-
բորած ջահերով Տիրեր գետը կը վազէին եւ ջը-
րոյն մէջ կը խոթէին. եւ որովհետեւ ծծմբէ
եւ չմարած կիրէ բաղադրուած էին, ջրոյն մէջ
չէին մարեր: Պահուած ձօճանոցի մը խաղ կար,
որ մէջ տեղէ վերցընել ուղածնին կ'անհե-
տացընէր եւ այնպէս խոթին գետնափօրներ կը
գլտորէր՝ ուր ընկնողներն ալ ելնելիք չ'ունե-
ին: Եւ ետքը կ'ըսէին որ աստուածները վեր ա-
սին զանոնք: Եւրդմամբ միանալ կամ եղեռնա-

գործութեանց մասնակցիլ չ'ուզողները զօհ կ'ըլ-
լային: Ս'իջամուտներուն թիւն այնչափ շատ էր՝
որ Հռոմայ մէջ արդէն երկրորդ ժողովուրդ մը
կը կացուցանէր. հոն բարձրաստիճան մարդիկ ու
կանայք կային: Եւրկու տարիէ 'ի վեր վերջնական
որոշում եղած էր որ քսան տարեկանէ վեր մէ-
կը չ'ընդունուի. մօլորութեան եւ ապականու-
թեան ամենէն աւելի՝ ենթակայ տարիքը կ'ու-
զէին:

Երբ երիտասարդահին այս յայտնութիւննե-
րը լմնցուց, նորէն Սուլպիկիայի ոտքն ընկնե-
լով երգուընցուց որ զինքն Հռոմէն հեռացը-
նէ: Հիւպատոսն ալ աղաչեց նոյն տիկնոջ որ
զանիկայ տունն առնէ. նա ալ հաճեցաւ: Իսպա-
լայի կահ կարասին շուտ մը հոն կրուեցաւ, եւ
գերիները բերել տուին: Իսկ Եւրուսիոս՝ հիւ-
պատոսին մէկ պաշտպանելոյն տունը քաշուելու
հրաման առաւ:

Եւն ատեն Պոստումիոս բանը ծերակուտին
խմացուց: Երբ ամէն բան կարգաւ պատմեց, ա-
տենակալները սարսափ մը զգացին: Կը վախնա-
յին որ չըլլայ թէ այն միաբանութիւններուն,
ընկերութիւններուն, գիշերային ժողովներուն
տակը ծածուկ որոգայթ մը ըլլայ. ամէնքն ալ
իրենցմէ մէկն յանցաւոր գտնելէ կը դողային:
Իայց եւ այնպէս, այս կարեւոր բանն իմանալու
համար 'ի գործ գրած գովելի ժրութեանն ու
վարդետութեանն համար բղբելիին շնորհակա-

ըլլալ պարտ համարեցան : Յետոյ հիւպատոսներուն պատուիրեցին որ բաքոսեաններուն եւ գաղտնի ժողովոց վրայ աղէկ խուզարկութիւններ ընեն , Եբուտիոսի եւ Փեկէնիայի ապահովութեանըն հսկեն , նոր տեղեկութիւններ առնուն , եւ Հռովմ ու բոլոր շրջակայ տեղուանքը դիշերային ժողովոց գլխաւորները՝ թէ՛ այր եւ թէ՛ կին՝ բռնել տան , եւ քաղաքին ու բովանգակ Խտալիոյ մէջ ամէն միջամտւածներու արգելք դնեն՝ որ նոյն խորհուրդները կատարելու կամ ուրիշ նոյնպիսի արարողութեան մը համար ամենեւին ժողով չի կազմեն :

Հիւպատոսները պահակաւոր շինուածապետներուն հրամայեցին որ նոյն պաշտօնին սպասաւորները բնտուեն , բռնել տան եւ վար դնեն , որպէս զի հարցաւորձի առնուին . ժողովրդեան շինուածապետներն ալ կը հսկէին որ գաղտնի զոհ մը չ'ըլլայ , Գլխաւոր երրորդապետները քաղաքին այլեւայլ թաղերուն մէջ պահանջներ դրին , եւ ամէն գիշերային ժողով արգելեցին : Զրգեհից առաջն առնելու համար ալ , որոցմէ ամէն բանէ վախնալնուն պատճառաւ կ'երկնէին , անոնց հնգերորդապետներ յաւելցընելով՝ շինուածոց պահպանութեան հսկել յանձնեցին :

Ըստ զգուշութիւններէն ետքը հիւպատոսները ժողովուրդը կանչեցին եւ հրապարակախօսութեան ելան : Պոստումիոս՝ սովորական աղօթ-

քը կ'ապիտոլի աստուածոց ուղղելէն յետոյ ասանկ խօսեցաւ .

— Հռովմայեցիք . բնաւ պարագայի մը այսչափ վայելուչ եւ հարկաւոր չ'եղաւ ձեր նիստն այս հանդիսաւոր աղօթքովը բանալու , որ կը ղեկուցանէ մեզ թէ հայրենեաց աստուածները , ձեր նախնեաց աստուածներն են միայն ձեր յարգանացն արժանի , եւ ոչ թէ այն օտար աստուածները՝ որոց աղտեղի պաշտամունքը իրենց երկրպագուները մտաց կատաղի եռանդեամբ մը կը լեցընէ , եւ ամէն տեսակ ոճրագործութեանց մէջ կը ձգէ : Հիմայ ես ոչ յայտնելիքս դիտեմ , ոչ ալ չ'այտնելիքս . իբր անհոգ՝ յանդիմանութեան ենթակայ ըլլալէ կը վախնամ , եթէ իրողութեանց մէկ մասը ձենէ ծածկեմ . իսկ երբ ամէն բան յայտնեմ ձեզ , կ'երկնչիմ որ մէջերնիդ չափազանց աքսափ մը կը ձգեմ : Ինչ որ ալ կարենամ ըսել , գիտցէք որ խօսքերս չը պիտի կրնան բոլորովին հասկըցընել ձեզ այն եղևոնագործութեանց դժնդակութիւնը՝ զորոնք պիտի պատմեմ : Սակայն կը նայիմ որ այնչափ մը յայտնեմ որ զգոյշ քննաք :

Հասարակութեան մէջ պտրտած համբաւն իմացուցած ըլլալու է ձեզ որ երկար ժամանակէ հետէ բաքոսեան ընկերութիւններ կան բոլոր Խտալիոյ մէջ , եւ այսօրուան օրս Հռովմայ շատ թաղերուն մէջ ալ մուտ գտած է : Շնծալեալուն ձայնը եւ գիշերը հանած բոլոր քաղաքը

գողացընող գողութիւնն զանոնք ձեռի բաւական
ճանչցուցած են . բայց այս խորհրդոց գաղանիքը
չ'էք գիտեր : Ս'էկ քանին այնպէս կը համարե-
ին որ աստուածները պատուելու մէկ կերպ մըն
է . ոմանք ալ կ'ըսէին թէ հրամայուած խաղեր
եւ տօներ են . եւ ամէն մարդ այնպէս կը կար-
ծէ որ այս գաղտնի ընկերութիւնը քիչ անդամ
ունի : Բայց եթէ ըսեմ ձեզ որ հազարաւոր հե-
տեւողներ կայ , կը սոսկաք . բայց փութամ Իւ-
մացընել ձեզ որ նոյն ընկերութեանց անդամնե-
րըն ինչ տեսակ անձինք են : Օ՛անոնք բաղկա-
ցընող մեծ մասն անուանի . . . կիներ են . նոցա
հետ կնատ մարդիկ , խելածափ մոլիներ՝ որոց
վրայ՝ քնատութիւնը , գինին , նուագարանաց աղ-
մուկն ու գիշերական աղաղակները կերպ մը խե-
լադարութիւն կը բերէին : Եւս բաներուն ծած-
կապէս մեր կործանումը նիւթող դաւակցութիւ-
նը դեռ ոյժ չունի . բայց պիտի ունենայ , քանի
որ նոյն ընկերութեան մտնող մարդ կայ ամէն
օր : Ձեր նախնիքը միայն հանդիսաւոր պարագա-
ներու ժողովուրդ ուղած է , եւ այն ժամանակ
Յանիկուլեան գաղաթը պարզուած դրօշ մը ժո-
ղովուրդը կը կոչէ , կամ երբ ցեղապետներն ի-
րենք ժողովուրդը կանչեն , եւ կամ աստեակալ
մը ցերեկը ճառ խօսելու համար զանիկայ ժող-
ովէ . եւ միշտ մտածած են որ՝ ուր որ բազմու-
թիւնը խիտ է , իւր հեղինակութիւնը օրէնքնե-
րէն աւանդ գլխաւոր մը գտնուելու է հոն : Ու

րիմն ինչ դատաստան ընելու էք այս ժողովնե-
րուն վրայ որ գիշեր կը կազմուին , եւ որոյ խոր-
հըրդաւոր խառնակութիւնը այնչափ ամօթալի
գաղանիքներ կը պահէ :

Ղաւեւ , եթէ միայն կնատելու եւ թուլնա-
լու ըլլային . . . եթէ ձեռքերնին ոճրագործու-
թիւնէ , եւ սրտերնին դաւակցութենէ ազատ ըլ-
լար . . . Բայց հասարակապետութիւնը երբէք այս-
պիսի մեծ եւ այնչափ մարդոց ու շահուց փա-
սող խոց մը ունեցած չ'էր : Եւս վերջին ժա-
մանակներուս մէջ որչափ որ խաբէութիւններ
ու եղեռնագործութիւններ տեսանք՝ այն ոճրա-
գործ չարաժողովներուն բարձին տակէն ելած է :
Եւ այս դաւակցութիւնները տակաւին չկրցան ա-
նոնց պարտը կած սպանութիւնները յայտնել : Հա-
սարակապետութիւնն ընկճելու չափ զօրութիւն
չ'ունենալով՝ մինչեւ ցարդ առանձին եղեռնա-
գործութիւն է ըրածնին . բայց դէշութիւնը կ'ա-
ծի ու կը տարածի . արդէն իսկ բովանդակ հա-
սարակապետութեան կը սպառնայ : Եթէ զգոյշ
չի կենաք , ո՛ հռոմայեցիք , այս ժողովքին՝ որ ա-
րեգական դիմացը կազմեցինք , եւ որ հիւպատո-
սի մը հրաւիրանօքն եղաւ , ասոր չափ բազմա-
մարդ գիշերական ժողով մը կը յաջորդէ : Հե-
տամուտներուն ամէն մէկը իրեն մինակ ըլլա-
լուն եւ ձեզ միացեալ տեսնելուն համար ձենէ
կը վախնայ չլմայ . բայց իրարմէ զատուելուդ
պէս իրենց ապահովութեանն՝ որով եւ մեր կո-

ըրստեանը համար նորէն կը ժողովուին . եւ այն ատեն դուք մէկմէկէ հեռացած ըլլալով անոնց-մէ կը վախնաք :

Ուստի, չ'ըլլայ որ բարոսեան ժողովքները ջնջելնիս ու ցրուելնիս տեսած ժամանակնիդ սը-նոտի վախերով խռովիք : ԴՆելիքներնուս ամէնքն ալ աստուածոց կամացն համաձայն կ'ըլլայ, ուրոնք իրենց անուանն այնպէս չարութիւններով ու անառակութեամբ պղծուած տեսներուս զայ-րացած՝ նոյն իսկ իրենք այս գարշութեանց վրայի մթութիւնը փարատեցին եւ յայտնի ըրին : Ա՛յ թէ անոնց անպատիժ մնալուն համար յայտնե-ցին, այլ որպէս զի օրինաց խտուութեանը մատ-նուին : Եւրակոյտը մեզի յանձնեց որ ամէն կերպով այս ահուելի անկարգութիւններն իմացը-նեմք, զոր ահա կը կատարեմք : Եւ ձեզի կը մը-նայ լսածնիդ ընել . այն է, վտանգներուն ա-ռաջն առնուլ եւ կարգ մը դնել այն շփոթու-թեան՝ զոր չարագործներուն որոգայթները կըր-նան պատճառել :

Յետոյ՝ հիւպատոսները ծերակուտին վճիռ-ները կարգացին, եւ վարձք խոստացան բոլոր այն անձանց՝ որոնք նոյն ընդարձակ դաւակցութեանն անդամներէն մէկը կամ իրենց տանին կամ ի-մացընեն :

Սաեւ հրովարտակ մը հանեցին որ անոնց ոչ քան մը ծախուի եւ ոչ բան մը անոնցմէ ծախու առնուի, որպէս զի այսպէսով փախչելու եւ

պաշուելու ստիպուին . վերջապէս եւ ոչ մէկ կէրպիւ չը պիտի օգնուէր անոնց :

Ժողովքը ցրուելուն Հռովմայ եւ բովան-դակ Խաւիլոյ մէջ մեծ շշուկ մը տարածուեցաւ, ամէն տեղ սարսափ մը տիրեց : Պոստումիոսի ա-տենաբանութիւնն ըրած օրուան գիշերն իսկ՝ յանցաւորաց շատերը փախչելու ժամանակնին բռնուեցան պահապաններէն՝ զորոք երրորդա-պետները դնելուս քով դրած էին, եւ նոյն պաշտօնակալաց ձեռքն անցան : Ուրիշ շատեր ալ յայտնուեցան, եւ մէկ քանի արք եւ կանայք ի-րենք զիրենք սպաննեցին :

Ինչ ատենէն տեսան որ միջամուտներուն թիւը՝ թէ այր եւ թէ նին՝ եօթն հազարէն ա-ւելի կ'ելնէր : Ստուգուեցաւ որ ընկերութեան գլխաւորներն էին Ս . եւ Կ . Լաինիոս, եր-կուքն ալ Հռովմայ ստորին ժողովուրդէն : Լ . Ռպիտէրնիոս՝ Փաղիսկեանց երկրէն, եւ Սինիոս Կէրրինիոս՝ Կամպանիայէն : Լ. յա մարդիկը բոլոր եղեռնագործութեանց թելադիր, եւ միանգամայն նոր պաշտօնին մեծ քրմապետներն էին : Շուտ ձեռք բերելու համար զանոնք՝ միջոցներու դի-մեցին : Հիւպատոսներուն առջին ներկայացուել-նուն ամէն բան խոստովանեցան, եւ վճիռնին ալ շատ չ'ուշացաւ :

Դնոնք՝ որ միայն ընկերակից ըլլալուն, եւ ամէն ոճրագործութեանց ու շռայլութեանց մէջ մտնելու յանձնառութիւնը պարունակող խօսքը

քրմապետէն ետքը կրկնելնուն համոզուած՝ բայց սովորական անգթութիւններէն եւ ոչ մէկը գործած էին, բանտարկութեան դատապարտուեցան. իսկ անոնք՝ որ վատաբարոյութեամբ կամ սպանութեամբ, սուտ վկայութեամբ, խարդախ ըստորագրութեամբ, կեղծ կտակներով, կամ ուրիշ խաբէրայ գործերով յանցաւոր եղած էին, մահուամբ կը պատժուէին:

Սպանուած միջամուտներուն թիւը բանտարկեալներունէն խիստ շատ էր. այս երկու կարգին մէջ երկու սեռէ ալ անձինք կային: Պատապարտեալ կանայքը մերձադրներնուն կամխընամակալներնուն յանձնուեցան, որպէս զի պատիժին անոնք տան: Իսկ որովհետեւ այդ դատապարտեալներն առանձին տանջելու արտօնութիւն ունեցող չի կար՝ հրապարակաւ կը կատարէին ընելիքնին:

Բայց այս դատաստաններէն ետքը, Հռովմայ եւ Խաւիոյ մէջ բաքոսեանց վերաբերեալ բանեւորուն ամէնն ալ, ի բաց առեալ Ռաբոսի այն խորաններն ու արձանները՝ որոնք քիչ մը հնութիւն ունէին, ջնջել տուին բոլորները: Ի վերջոյ, ծերակուտին մէկ վճիռը անկէ ետքը բաքոսեան տօներն արգելելով՝ կը յաւելոյր. Եւրբ մէկն հարկաւ այս տեսակ գաղտնի գործի մը ստիպուած ըլլայ, պէտք է պրետորին իմացընէ. անիկայ ծերակուտին կը հաղորդէ: Եթէ ծերակոյտն արեւուազն հարիւր անգամոցն հաճութեամբը

հրաման տայ, կրնայ նոյն խորհուրդները կատարել՝ միայն թէ հինգ հանդիսականէ աւելի չկենայ, հասարակաց քսակ բան չ'ըլլայ, եւ մէկն ալ զօհագործ կամ քրմապետ չի ձեւանայ հոն:

Քիչ ետքը, Սպ. Պատուարիոս խնդիր հանեց թէ ինչ վարձք պիտի տրուի Պ. Եւրուտիոսի եւ Խապլա Փեկենիայ, որոց ըսածներէն յայտնուեցան բաքոսեանց անագորունութիւնները: Կաեւ տեղեկագիր մը տուաւ ծերակուտին, որուն վրայ նա ալ վճռեց. «Թէ՛ դրամապետներն անոնց հարիւր հազարական փող տան արքունի պանձէն. թէ՛ բոլորը տրիբուններն յորդորէ, որպէս ի՞նչ օգուտ առաջ Պ. Եւրուտիոսի համար աւագ պաշտօնատարութիւն եւ զինուորական ծառայութեան ազատութիւն խնդրեն ժողովրդէն. թէ՛ Փեկենիա Խապլա ազատ ըլլայ բոլոր ինչքն ըստ կամաց տնօրինելու, ուղած ընտանեացն հետ ազգականութեան մտնելու, իրեն խնամակալ մ'ընտրելու, եւ ազատագրի մէկու մը հետ կարգընելու՝ առանց առած ամուսնւոյն ինչքն ու յարգը պակսեցընելու վտանգի. վերջապէս, պաշտօնակալ հիւպատոսներն ու պրետորները, եւ իրենցմէ ետքը յաջորդներնին, հոգ տանին այս կիսն ամէն թշնամանքէ պատսպարեն եւ անոր ապահովութեանը ջանան. ծերակոյտն ուղեց եւ իրաւացի գտաւ որ այսպէս ըլլայ:»

Եւս վճիռը ժողովրդեան կամացն յանձնուելով՝ ի գործ դրուեցաւ: Եւս գաղտնիքներէն

խմացընող ուրիշ մարդոց վարձքն ալ հրամանն տրուեցաւ բղեղիններուն որ տան :

Ահա բաքոսեանց այս մեծ գործոյն պատմութիւնը . * այս ալ նոխազներունին պէս մեզի ուրիշ բանալի մըն է մէկ քանի գաղտնի ընկերութեանց համար , որոնք հերետիկոսութեանց միջին գարեբուն մէջ երեւան ելան , մանաւանդ Ալբիգեանց աղանդոյն ատենը . կ'ուզեմ հասկըցընել այն խաւարամած ընկերակցութիւնները՝ որոց նոյնպէս գիշերն ու առանձին գործած բաւական ծանօթ անվայել շուայտութիւններուն անուն դրուած էր՝ գիշերալին խումբ կախարդաց : Այս սրիկաներն հալածող դատաւորները անցեալ դարուն մէջ եւ ներկայիս սկիզբը իբր մոլեկրօն դատաստարտուեցան այն փրկաւորաներէն՝ որոց այս քննորոյն վրայ ունեցած տեղեկութիւնը՝ միւս բոլոր գիտցածնուն կը նմանէր :

* Փրկաւորաներուն կարգէն ծանր մատենագիր մը այս գաղտնի ընկերակցութիւնն ուղղափառ կրօնից մէկ քանի բաներուն նմանեցընել ուղեւոր՝ չի յուսացած մէկ բանին պատահեցաւ . այսինքն եւ ոչ մէկը կրցաւ մտաց ճշդութն հասկընալ :

Պ Լ ՈՒ Խ Տ Ա Ս Ն Ե Ր ՈՐ Պ

ՖԷՄԷԻ ԱՏԵԱՆԸ . (ԴԱՂՏՆԻ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՐԱՆ) .

Արդարութիւն չի կեցած տեղն է որ բռնութիւնը դատաւոր կը հանդիսանայ :

ԱՄԸԼՈ ՏԸ ԼԱ ՀՈՒՍԷՅ

ս ալ , ըսաւ Փրանմասունութեան համառօտ պատմութիւնն ընող կոչնականը , ուրիշ մէկ գաղտնի՝ բայց աւելի հետաքրքրական եւ դժընդակ հաստատութեան մը , այսինքն՝ ազատ—դատաւորաց վրայ խօսիմ հիմայ , որոց խորհրդաւոր դատաստաններուն արձագանգը բոլոր միջին դարուն մէջ ձայն տուաւ եւ մեծ վեհութեամբ մը իբր թէ թեւատարած կը կենայ : Պերմանիոյ եւ Նախկին Պաղղիոյ վրայ : Այս դատաստանարանին ամէն տեղ ներկայ ու պատրաստ ատենին հիմնարկութիւնը՝ նպատակն ու գործերը մինչեւ ցարդ խիստ անկատար եւ սխալ դիտուած ըլլալով՝ կարելի է որ մեր նոյն ատեանը նկատելու կերպը զարմանք բերէ . բայց շատ խուզարկութիւններէ ետքն հաղիւ համոզուեցանք ճշմարտութիւնը գրտած ըլլալնուս . եւ կարծեմք թէ մեր այս կերպը նոր լոյս մը պիտի տայ անցեալ դարուց պատ-

մուծեանց՝ որք պէտք են ձեռքէ անցնին եւ սըր-
բադրուին ոչ թէ խօսելէ զատ բան չը գիտցող
մարդոց սնտոի տեսութիւններովը, այլ ամէն
հոգմէ ուշադրութեան արժանի եղելութեանց բա-
րակ քննութեամբը:

Գաղտնի դատաստանարան անունը բանը կը
հասկըցընէ. Պէմէի ատեան՝ մութ կ'իյնայ.
Սաքսոներէնի Ֆէֆէ բառն է արմատը, որ կը նը-
շանակէ դատաւարացող, եւ ոչ թէ Ֆէֆէ բառը,
ինչպէս որ գիտուն զրօցուածներն ըսին: Ննաւ
դատաստանական ատեան մը այսպէս թշնամանալից
կամ անճոռնի հօշում մը վրան առած չ'ունի:

Պատմութիւնը, այն թշուառ եւ չարաչար
կիրառութեան առնուած մուսայն, որ երեք դա-
րէ ՚ի վեր ուղղափառութեան վրայ յարձակած
զրպարտութիւններն անտարբեր կը ծածկէ իւր
վերարկուաւը, քիչ գոհացուցիչ տեղեկութիւն-
ներ պահած է մեզ Վէսդֆալիոյ գաղտնի դա-
տաստանարաններուն վրայ, վասն զի զանիկայ
բաղկացընող ազատ—դատաւորները սոսկալի երդ-
մամբ մը բացարձակ լուութիւն կ'ուխտէին, վասն
զի այն սարսափելի դատաստանարանին անունը
հազիւ թէ մէկը բերանն առնուլ կը համարձա-
կէր, վասն զի մատենագիրներն հիմակուան պէս
գործը հարեւանցի մը դիտելով կը շատնային:

Լայպնիցի հրատարակած Պրուսսիոյ պատմա-
գիրներուն հաւաքածոյին Ղ հատորոյն 624 եւ
ճեսը գրուած է որ մեծն Կարոլոս 779ին արիւն-

կըզակ՝ եւ հուղկահար անսանձ սաքսոններուն,
որոնք մարդկային զոհերով կը պատուէին չաստ-
ուածներնին, տառներորդ անգամ յաղթելով՝
Լէոն Պ պապին (երբ տակաւին գահ չէր եւ-
լած) դեսպան մը զրկեց եւ խնդրեց թէ ինչ ը-
նէ այն ապստամբներուն՝ զորս չէր կրնար զսպել,
բայց եւ չէր ուզեր ընաջինջ ընել: Սրբազան
հայրը խնդիրը լսելուն՝ առանց բառ մ'ըսելու
եւաւ պարտէզը գնաց, եւ մորենիներ ու մուշ-
խոտեր ժողովելով՝ փայտէ շինած կախաղանէն վար
կախեց: Գեսպանը վերադարձին՝ տեսածը մեծին
Վարդլոսի պատմեց. թագաւորը, քանզի տակա-
ւին կայսր չէր, հարաւակողման կռապաշտները
քրիստոնեայ ըլլալու ստիպելու համար գաղտնի
դատաստանարանը հաստատեց:

Բոլոր պատմագիրք այս աղաւաղ պատմութիւնը
կրկնեցին: Շուտ մը, կը յաւելուն ասոնք, բու-
վանդակ Վերմանիա՝ շոգմագներով, լրտեսներով
եւ դահիճներով լեցուեցաւ: Բոլոր ոճրագործ-
ները, եւ ամենափոքր յանցանքներն անգամ,
հասնաբանայ պատուիրանքէն եւ Լշկերեցւոյ օ-
րէքներէն երբ մէկը շեղէր, կրօնքն ըստ ար-
ժանեաց չի յարգէր, պահքն աւերէր, հայհոյու-
թիւններ ընէր, ասոնց ամէնուն վրայ ալ իշ-
նութիւն կը բանեցընէր գաղտնի դատաստանա-
րանը, իւր հեղինակութիւնը Պետութեան ամէն
հրամաններուն վրայ կ'ազդէր. ընտրողը, իշ-
կանը, եպիսկոպոսներն իսկ անոր հպատակեցան:

եւ այս իրաւասութենէն՝ միայն Պապին կամ Վայսեր ձեռօքը կրնային ազատիլ, այն ալ՝ քանի մը պարագաներու մէջ:

Ըսոնց ամէնքն ալ ձիշդ չեն,

Բայց եւ այնպէս, կ'ըսեն, երեքտասաներորդ դարէն ի վեր՝ Ֆէմէի ատեանն ալ եկեղեցականաց եւ կանանց ետեւէն չէր ընկներ:

Սա ստոյգ է որ շատ մը դարեր Ֆէմէի ատեանը Հռենոսի ափանցը վրայ դատաւորական քարձր իշխանութիւն ունեցաւ: Ըհա մէկ քանի անհաւառակելի կեցած մանրամասն տեղեկութիւններ:

Ըգատ — դատաւորները, ինչպէս որ դադտնի դատաստանարանի անդամակիցներն ընդհանրապէս կ'ըսուէին, հասարակօրէն չէին ծանցուեր: Չարագործները դատելու համար մասնաւոր սովորութիւններ եւ ծածուկ կելպեր ունէին. Ենէաս Սիլվիոս կ'ըսէ թէ, մէջերնէն երբէք մէկը գտնուած չէ որ դադտնիքը վախով կամ կաշառակրծութեամբ երեւան հանէ: Քաւառները պըտըտելով՝ եղեռնագործներուն անունը գրի կ'առնէին, եւ ետքը աներեւոյթ դատաստանարանին կը մատնէին, ուր դատապարտուելով՝ անուննին մեռելոց գրքի մը մէջ կ'անցուէր. աւմենէն կրտսերներն ալ վճիռը պէտք էին գործադրել:

Բոլոր անդամակցաց խօսքը մէկ էր. մինչեւ անգամ եթէ զիրար ամենեւին տեսած չ'ըլլա-

յին, մէկգլմէկ ճանչելու այնպէս միջոց մ'ունէին՝ որ մեզի անհասկանալի է: Ըյս միջոցն էր սաքսօներէն նշանարաններ գործածել. ինչպէս են՝ շափ, շապ, կաս, կաս, եւ մէկ քանի ուրիշ բաներ՝ որոնք միայն կարծիք յայտնելու կը ծառայեցընէին հաւանականարար: Ըմկեղատ, դադտնիքն անանկ խտիւ կը պահուէր՝ որ նոյն իսկ կայսրը, կ'ըսէ Սէզեր, չէր գիտեր թէ Ֆէմէի դատաստանարանն ինչու յանցաւոր մը կը մեռցընէր:

Հասարակօրէն, երբ Ֆէմէի ատեանն ամբաստանեալ մը յայտնէր՝ բոլոր ազատ — դատաւորաց պատուէր կար զանիկայ գտնելու: Եւ անոր հանդիպողը պէտք էր զանիկայ մեռցընէր: Իսկ թէ որ այս դահձի պաշտօնը կատարելու անբաւական գտնուէր, ընկերակիցքն անոր օգնութեան հասնելու էին՝ ըրած ուխտերնուն համեմատ:

Ըյդ ատեանը շատ անգամ դատաստանական ձեւերը մէկ կողմ՝ ձգելով՝ ամբաստանեալ մը անց ատեան հանելու՝ լսելու եւ համոզելու բան մը կորոշէր անոր դէմ: Բայց մեծ պատճառ մ'ըլլալու էր որ այսպէս գործ տեսնէին, ինչպէս, երբ աշխարհս հզօր հրէշի մը ձեռքէն փրկելը հարկաւոր գտնէին, եւայլն: Թէպէտ ամբաստանեալը օովորաբար միայն անգամ մը ատեան կ'ընէր, բայց երբեմն մինչեւ չորս անգամ կանչուելով՝ գտնուելիք քառուղին ալ կ'իմանար: Ըմբաստանեալը կոչելու գործը որոց որ

յանձնուած էր նէ՝ հրաւերին թուելով տանը՝ գրանը վրայ փակցընելու համար գիշերուան մը թոյն յարմար ժամանակ կը բնտուէին։ Այս սովորակը պինդ վերը յանցաւորին անունը՝ կ'ունենար մեծ գրերով գրուած, յետոյ անոր ձգնաբիտ կամ կարծեալ եղեւնագործութեանց տեսակը, ետքէն սա բառերը. «Սեբ, Յաւիտեանականին գաղտնի վրէժխնդիրները, ոճրագործութեանց անողոր գատաւորները, անմեղութեան պաշտպանները, ասկէ մինչեւ երեք օր Աստուծոյ առեանը կը կոչեմք զքեզ. եկու տեսնուէ։»

Կանչուած անձը չորս ճամբու ծայր միացընող քառուղի մը կ'երթար նշանակուածին համեմատ. ազատ—գատաւոր մ'ալ երեսը դիմակ անցուցած եւ վրան սեւ վերարկու մ'առած՝ բընտըռած յանցաւորին անունը տալով կամաց կամաց կը մօտենար։ Առութեամբ զանիկայ կ'առնէր կը տանէր, եւ գլխուն վրայ հաստ լաթ մը կը ձգէր, որպէս զի գացած ճամբան չի սովորի։ Վճիռները միշտ կէս գիշերուն կը տրուէին։ Չի կար այնպէս տեղ մը, որ գաղտնի դատաստանարանին նիստ կազմելու յարմար չի գար. միայն թէ ծածուկ եւ ամէն վտանգէ ապահով ըլլար։ Տեղերնին շատ անգամ գետնափոր մըն էր։ Ամբաստանեալը վար կ'իջնէր, երեսը կը բանային, եւ այն ատեն կը տեսնէր այն դատաւորները. «որոնք ամէն տեղ էին եւ բնաւ տեղ մը չէին, եւ որոց բազուկը ամենուրեք կը

«տարածուէր՝ Յաւիտեանականին ներկայութեանը «նման։»

Այս բոլոր դատաւորները դիմադաւոր էին, եւ ջահերու լուսոյն մէջ նշանացի բան կը հասկըցընէին իրարու։ Այբւ ամբաստանեալը անձին պաշտպանութեան համար խօսէր, եւ հանդիսաւոր դատաստանին ժամըն ալ եկած ըլլար, զանգակ մը կը զարնէին. բոցափայլ լոյս մըն է ժողովը կը լուսաւորէր, եւ ամբաստանեալը շատ մը սեւազգեստ դատաւորներէ բաղկացեալ բոլորակաձեւ շրջանի մը մէջ կը գտնէր զինքը։ Դոնբատ տը Լանկէնն ալ դատապարտող ատեանը երեք հարիւր ազատ—գատաւոր կը պարունակէր. եւ օր մը՝ երբ Լուքսեմպուրկեան անէն Սիւրիսմոնդ կայսրը գաղտնի դատաստանարանին նախագահ էր, հազար գատաւոր կար չորս կողմը։

Ատուգեալ ոճրագործները եւ աւազակութիւնըն իրենց բան գործընողները չէին կանչուեր, ինչպէս որ ըսինք. վասն զի յանցաւորը՝ ֆեմի ատենին ուշադրութիւնը դրաւած ըլլալն հասկընալուն պէս՝ նոյն անաղերս դատաւորներուն պաշտօններէն փախչել կը փութար. կարմիր երկրէն ընդ միշտ կը հեռանար։ (Վէսթֆալիոյ այս անունը կուտային աներեւոյթները, որոց մեծ նիստերուն եւ իրաւասութեանը կեդրոնատեղին էր)։

Գաղտնի դատաստանարանին վճիռները գործադրելու պաշտօն ունեցող դատաւորներն երբ

ամբաստանեալը գտնէին ու բռնէին՝ ուսնելոյ ու
լորած ու հիւսած ոստերէ չուան մը շինելով՝
մեծ պողոտային վրայ հանդիպած առաջին ծառեր-
նէն վար կը կանխէին խեղճը: Լսե՛ք դատաւորնե-
րը զանիկայ դաշուենով մեռցընել պատուիրէին,
մարմինը ծառի կոճեղ մը կը կապէին եւ վէրքին
մէջ կը թողէին դաշոյնը՝ որուն կոթին կպցուած
կ'ըլլար վճիռը, որպէս զի մարդասպանութիւն
կամ ոճրագործութիւն չի հասկըցուի, այլ ազատ
— դատաւորաց մէկ արդար վրէժխնդրութիւնը:

Եւս դատաստանարանին վճիռներուն դէմ
մէկը չ'էր կրնար բան մ'առաւելել. պէտք էր
շուտ մը զանոնք կատարեալ հնազանդութեամբ
կատարել: Եւ իւրաքանչիւր դատաւոր անդրժե-
լի երգամա՛ք զինքը պարտաւորած էր իմացած բո-
լոր յանցաւորներն միշտ յայտնելու, մինչեւ
անգամ եթէ հայրը կամ մայրը, եղբայրը կամ
քոյրը, բարեկամը կամ ազգականն ըլլար: «Կեա-
ռութեամբ էր ամենէն աւելի սիրածն սպաննել»
երբ այնպէս պատուէր ընդունէր: «Պրունովիքցի
Գուլիէլմոս դըսին, որ այս ատենին անգամա-
կից եղած էր, սա խօսքը մէջ կը բերուի: «Սը-
լէսփիքի Եգուի դուքոն երբ զիս տեսնէ, կ'ը-
սէր օր մը տխրութեամբ, հարկաւ պէտք է որ
կանխել տամ. ապա թէ ոչ՝ եղբայրակիցներս զիս
կը կանխեն:»

«Նոյն ցեղէն պրունովիքցի Փրեդերիկոս դուք-
ոսը, որ փոքր ինչ ատեն կայսրութեան ալ բարձ-

րացաւ, աներեւոյթներէն դատապարտուելով՝
չորս կողմը պահապաններ առած անանկ տեղ
կերթար: Բայց օր մը, երբ կարեւոր գործ մը ի-
րենիններէն քանի մը քայլ հեռանալ ստիպեց
զանիկայ, թիկնապահներուն գլխաւորը տեսնե-
լով որ կ'ուշանայ՝ անոր գացած պզտիկ անտառը
գնաց, եւ վճռագիրը դաշուենէն կանխուած, ինքն
ալ սպաննուած գտաւ. եղեռնագործն ալ տեսաւ
որ ծանր ծանր ետ կը դառնար, բայց ետեւէն
ընկնել չի համարձակեցաւ:

Եւս բանը 1400 թուականին եղաւ, երբ
Պերմանիոյ մէջ հարիւր հազար ազատ—դատա-
ւոր կենալով՝ ատենինին այնչափ ուժ գտած էր՝
որ ամէն իշխան իւր թէ պարտաւոր էր անոր ըն-
կերակցութեան մանելու: Ինչպէս որ ըսինք,
Սիգիսմունտ երբեմն նախագահութիւն կ'ընէր հոն:
Լուքսեմպուրկեան տան պէս Կտրոլոս Գ կայսրն
ալ իւր զօրութեան մէկ մասը նոյն ազատ—դա-
տաւորաց կռնակէն գտաւ: Ենոնք չ'ըլլային նե-
գարչելին Սենկեսլաւս իւր աստիճանէն ձգուե-
լիք չ'ուներ: Բայց անշուշտ իրաւունք չ'ունին
այն պատմագիրները՝ որոնք անոնցմէ կը համա-
րին հանդուգն Կտրոլոսին սպաննուելը:

Ե՛հա բոլոր պատմէաց գրածին հետեւելով՝
Ֆեմէի հին ատենին վրայ ինչ որ կրնար դա-
ղափար մը տալ՝ կարճառօտ մը մէջ բերինք: Բա-
տայգ կ'երեւի որ այդ ընկերութիւնը մեծին Կա-
րթոլսի գործն է, բայց ո՛չ թէ վախճընելով նե-

դեղու, այլ ընդ հակառակն՝ զօրաւորին առաջ տկարը պաշտպանելու համար, որով ապաստանարան մը հաստատած եղաւ։ Ա՛յն իմաց կը տրուէր, եւ կրօնականի կամ քաղաքականի մէջ յանցաւոր մէկուն համար լացորոշ օրէնք մը կար՝ որով այն սահմանները մէկ մ'ալ ոտք չի կոխելով կրնար մահուանէ ազատիլ։

Ըսով, երբ ազատ—դատաւորը տկարներն ու անմեղները պաշտպանելու յանձնառութիւններուն հաւատարիմ կեցան՝ իշտ միայն հզօր մարդոց սոսկում էին։ Իւր հպատակները ջարդող կամ կողոպտող աւատատէր մը իսկոյն ազատ—դատաւորաց դաշոյնը կը զգար։ Ընդհանրաւ ռճրագործութեան շաւղին առաջ կանդ կ'առնէր, վասն զի գիտէր որ եթէ անկէ անցնի՝ Յաւիտեանականին գաղտնի վրէժխնդիրներուն դաւաճանարը դիմացը կ'ենէ։ Ինքնակալներն ալ այդ երկիւղէն ազատ չ'ըլլալով՝ ամէն բռնաւորական գործ ահով դողով կը մերժէին։ Սա եւս դիտել պէտք է, որ գաղտնի դատաւորաց ձեռքը տարածուած տեղեր աւատային անօրէնութիւններն աւելի քիչ կ'ըլլային։ Ընդդէմ միջին դարու պատմութեան սոսկալի կերպարանք մը տուող արինահնէ անցքերը չ'են գտնուիր Ուէնի գետափունքը։ Իադիիոյ հարաւակողման տիրող իշխանաց բռնութիւնը՝ Փեմէի ատենին հըսկած երկիրներն աւելի անդօր էր։ Ըսն տեղաւորաց գաւառական ժողովներ կազմուեցան եւ

վաճառականութիւնն հաստատուեցաւ, վասն զի ժողովուրդը պաշտպանող, եւ մեծ ճամբաներուն վրայ գործ տեսնող ազնիւ աւազակներուն օձիքը ձեռք անցընող ծածուկ զօրութիւն մը կար։

Խարաքոս ժամանակաց, այլանդակ երեւակաւ յուժիւնները դրդելու համար հարկաւ այդ ուժը խորհրդաւոր եւ սոսկալի ըլլալու էր։ Պատերազմատէր սեպուհ մը թէպէտ պզտիկ բանակ մը արհամարհէր, բայց ազատ—դատաւորաց անունը միայն գոյնը նետել կուտար, ինչու որ գիտէր վճիռներէն դիւրաւ չ'ազատուիլը։

Շին վէպերուն մէջ՝ Վիէթի երկրէն աւատաւոր սեպուհի մը, որ քարասիրտ բռնաւոր մ'էր եւ զմարդիկ իրեն խաղալիկ կը համարէր, տխուր պատմութիւնը կը կարգացուի։ Բռած բարեպաշտ եւ բարեբարոյ կողակցին՝ իւր ծերունի հայրը քովը ունենալու հրամանն առնելուն միակ միութարութիւնը ձգած էր։ Չմեռ երեկոյ մը գինովցած՝ խելքին փչեցին, եւ առանց պատճառը գիտցուելու կնոջը բարկացաւ, եւ այնպէս բորբոքեցաւ որ կանգնելով տապարը կը ձօձէր զանիկայ մեռցընելու համար։ Եղկելոյն հայրը օրբեքի դատերը պաշտպանութեան դիմելով՝ սեպուհին կատաղութեանն ինք զոհ եղաւ։ Յետոյ՝ արեան հեղեղն անշուշտ գաղանն հանդարտեցընելով՝ հայրը թաղելու հոգը սրտաբեկ կնոջը ձգեց, գնաց պառկեցաւ, եւ հետեւեալ առաւօտ կանուխ ելաւ յարձակումները շարունակելու։

Երկու օր ետքը երբ արեւուն մարը մտածատենը բնակարան կը մտնէր՝ ազատ— դատաւորաց մէկ հրաւերը տեսաւ զրանը վրայ։ Եւ վասն զի երկիւղ ըստեա՞ծ բանն անոր համար չ'էր, քառուղին չ'երթալիք չ'ըրաւ։ Ընկէ հաքն ալ վրան լուր մը չ'առնուեցաւ։ սակայն երեք օր ետքը անտառին ծառերուն մէկէն կախուած էր՝ վճիռն ալ ձիտը, որուն վրայ ո՛չ թէ միայն վերջին ոճիրը, այլ եւ առջի ըրածներն ալ նշանակուած էին։

Երբեմն կ'ըլլար որ ազատ— դատաւոր մը գաղտնի դատաստանարանէն դատապարտուած բարեկամներէն մէկը հանդիպելուն՝ գլխուն գալիք փորձանքը կ'իմացընէր, ըսելով. — Ուրիշ տեղ ալ հոս տեղիներն պէս աղէկ հաց կը գտնուի։ Բայց այն ատեն եղբայրակիցները՝ զանիկայ միւս յանցաւորներէն եօթն ոտք աւելի բարձրը կախել ստիպուած էին ըրած երգումներէն։ Միշտ բանն այն էր որ այդ արդարութեան ձեռքէն մարդ չի կարողանայ պրծիլ։ Մտածել գիտցող մարդոց միակ սանձն էր պապին բանադրանքը. Ֆէմէի դատաստանարանն ալ կոպիտ մարդոց միակ սարսափն էր։

Նոգեստաններորդ դարուն վերջը, երբ լոյսը շողալ սկսելով փոքր ինչ քաղաքակրթութիւն եւ արդարութիւն բերաւ, ազատ— դատաւորներուն ալ պէտք չի մնաց. օրէնքները զօրութիւն կը զգենուին։ Դատաստանարանը, որուն հարիւր

հազար դատաւորները վտանգաւոր ըլլալ կարեւորն էր համար ինքնակալաց կասկած կ'ուսույին, ուշագորութիւններն գրաւեց, եւ ջնջել ուզեցին։ Գլուխ հանողը մինակ Մաքսիմիլիանոս Կայսրն եղաւ, որ 1511ին մէջ տեղէ բոլորովին վերցուց։ Կարոլոս— Կոլինտոս, վերինին թռն ու յաջորդը, կը ջանար որ նոյն ատենը նորէն ուժ չի գտնէ. ուստի մինակ քանի մը տկար հետքերը մնացին։

Սակայն կարծող կայ որ ասկէ քիչ ատեն առաջ տահաւին այդ ազատ— դատաւորներէն կար, որոնք լուսաւորեալք անուն առած էին վրանին, եւ թէ զ'Պոգէպու սպաննող Սանտը, օրինակի աղագաւ, նոյն ընկերութենէն էր։ Սուլլէրի Ռայմոնթեքին մէջ՝ Ֆէմէի ատենին օրինագիրքը Վէսդֆալիոյ վաղեմի դիւանատունները գտնուելով տպուած է։ Ըհա խորագիրը.

« Օրէնք եւ կանոնք սուրբ դադոնի դատաստանարանին ազատազգի դատաւորաց Վէսդֆալիոյ, որոնք կազմուեցան 772 տարւոյն՝ հանգուցեալ մեծին Կարոլոսի խնամօքը, եւ այս կանոնները 1404ին Հալդերտոս կայսրը սըրբազարեւով՝ լուսաւորելոց դատաստանարանին դատելու մասին պէտք եղած փոփոխութիւններն ու յաւելուածներն ընելէն ետքը՝ կրկին վաւերացոյց։ »

Ըստ օրինագրոց առաջին թղթոյն վրայ ազդ մը կար, որ մարդոց կ'իմացընէր թէ չ'ըլլայ ո՞ր

անխոհեմութեամբ զիրքը կարգան, ապա թէ ոչ
պղատ—դատաւորաց դաշոյնը զիրենք կը պատ-
ժէ...

Դ Լ ՈՒՆ Մ Ե Տ Ա Ս Ա Ն Ե Ր ՈՐ Դ

ԿԱՏԱԿԵՐԳԱԿ ՖՐԱՆՄԱՍՕՆ

Ա խորհրդի. — Եղբայր Սըլմե.
Ի՞նչ կ'ընես. գաղտնիքները կը
յայտնես կոր:

Բ խորհրդի. — Ի՞նչ կ'ըլլայ ե-
ղեր. մե՞ծ բան մըն են գաղտնիք-
ներդ:

Գ խորհրդի. — Ատանկ անձոռ-
նի գաղտնիքներ իմ քովս չա՛տ:
Փրանմասնութիւնն ի՞նչ է որ.
աղնուպետներուն ու փաստաբան-
ներուն մէկ հնարքը, անոնց եռա-
ծայր ժապաւէններովն ու սրճանե-
րովը: Մարդկութեան իրաւունքներն
ձեռք բերած եւ Գերագոյն—Խա-
կին գոյութիւնն ընդունած գաղ-
ղիացւոց համար այդ անանկ խեն-
դութիւն մըն է՝ որ բարեկենդանին
ալ չ'ըլլար: Միայն դաւաճանե-
րուն բանին կողմայ:

ՅԵՂԱՓՈՒԱԿԱՆ ԻՇՈՒԹԻՒՆԲ

ԱՆՅԵԼ Ժամանակաց ծանրակշիռ բաները
թողումք. ըսաւ Ժողովրդապետը. դառնամք նո-

րէն արդի աղատ—որմնադրութեան: Չեղի պատ-
մութիւն մը ընեմ, որ թէպէտ բրաւսիացի աւ-
պետներն չափ փիլիսոփայական չ'է ալ նէ՝ անոր
չափ հետաքրքրական է:

Ս արտիլիոյ մէջ լաւ ճանչցուած եւ քառա-
սուն տարի հոն աղէկ դերասանութիւն ըրած
Սօրէլ կատակերգակը՝ Բնկերհաշտութեան եւ
Պետութեան ատեն նոյն քաղաքի տղոց մէկ խա-
ղալին էր, վասն զի կարմիր գուլպայ կը հագ-
նէր ոտքը եւ թաթոնի զգեստներով փողոցները
պտըտել կ'ենէր: Բնմը շատ անգամ խաղալու
դեր մը կ'ունենար. ուրիշ տեղ ծանրութիւն կը
ցուցընէր: Բնէկ մարդուկ մը համարուած էր:
Սովորաբար՝ թատրոնին մօտ խոհարարի մը կեր-
թար հաց ուտելու: Թէպէտ միշտ մինակ հացի
կը նստէր ինք, բայց ամէն ատեն երկու անձե-
ւոց կը դնէին ըստ կանոնի. մէկը իրեն եւ միւ-
սը Բնէկերաց մէջ ծարարապետին համար:

Սեղանին քով երթալուն պէս՝ աներեւոյթ
հացակիցը կը բարեւէր. ապուր կը հրամցընէր
նախ անոր, ապա իրեն: Այլը պնակին մէջինը լը-
մընցընէր՝ կամացուկ մը տիեզերաց մեծ ծարտա-
րապետինը կ'առնէր, եւ լուրջ դիմօք վայն ալ կը
կըլնէր: Վինւոյ առաջին բաժակը մեծ ծարտա-
րապետին կը հրամցընէր, երկրորդը ինք կը պար-
պէր՝ անոր կենդանութիւն մաղթելով, յետոյ
ճաշի կը սկսէր. բոլոր ուտելիքները երկու հա-
ւասար մաս կ'ընէր. ամենեւին առաջ ինք չ'էր

ուտեր, բայց իրենք լմնցնելէն ետքը հացակը-
ցինն ալ միշտ ինք կը լախէր: Շաշը աւարտե-
լուն իւր բաժակը պարապ ըլլալուն համար՝ տիե-
զերաց ճարտարապետին հրամցուածը պարկեշտու-
թեամբ կ'առնէր, եւ խմելուն պէս կ'ենէր կ'եր-
թար:

Մօրէլ թէ մինակ ըլլար եւ թէ քովն ուրիշ
հաց ուտողներ ունենար, բնաւ հոգը չ'էր:
Հատ անգամ օտարականներուն զուարճութեան
պատճառ կ'ըլլար, որոնք նստած կը գիտէին բո-
լոր այն շնորհապարտ եւ քաղաքավարական նը-
ւեքները՝ զորս կ'ընէր պնակի մը, որուն առաջն
երբէք մէկը չէր նստած: Լսոր խենթ ըլլալն
հարցընողներուն՝ խոհարարը կը պատասխանէր.
— խենթ չ'է, ֆրանմասոն է:

Երբ 1799ին որմնադրութիւնը Գաղղիոյ մէջ
նորեւելու միտում՝ Մը կար, ընկերութեան համար
բաւական դժնդակ արկած մը եկած էր Մօրէ-
լի գլխուն: Խեղճը՝ ֆրանմասոններուն վերնա-
լուն կուտար սարսափման պատճառը եւ յեղա-
փոխութեան ամենէն մեծ յանցանքը: Գոյնը նե-
տելով կը խօսէր չեմ գիտեր որ մատենագիրն
յանդգնութեանը վրայ, որով՝ Աշտ — Որմնադրաց
կատակերութեանը մէջ խորհրդարանները տե-
սարանին վրայ ներկայացուցեր է: Ընկերութեան
կրկին հաստատուիլը կը փափաքէր. վասն զի շատ
բարձր աստիճանի մը հասած էր հոն. մեծ — քըր-
մապետ կամ սկովտիացի գերագոյն որմնադիր էր:

որ որմնադրաց նուիրապետութեան իննեւտասնե-
րորդ աստիճանն է:

Մեծ ցաւով կը յիշէր այն օրերուն անցնի-
լը, երբ խորհրդարանին մէջ տասն եւ ութ աս-
տիճանէ բարձր ըլլալու փառքն ունէր:

Վաւեւ այն բարեկարգութիւնն սկսելուն պէս
ինքն ալ իւր առաջին պաշտօնն տպահովելու եւ-
լաւ: Բայց եղած երկարատեւ խռովութիւններէն
ետքը եօնն եւ աւելի տարիէ 'ի վեր պարզ որմնա-
դիրները զիրար գտնելու դժուարութիւն որ ու-
նէին արդէն, ըսել է որ շատ Գաղղի հետէ աս-
պետ եղողներուն ալ անհնար էր այդ: Ինչպէս
ըլլար որ Մարսիլիոյ մէջ մեծ քրմապետաց խոր-
հրդարան մը բանար: Երկու ամիս խուզարկե-
լէն ետքը հազիւ չորս ընկերակից գտաւ. բայց
կատարեալ խորհրդարան մը կազմելու համար
տասն եւ երկու հատ պէտք էր: Վժպատեհ խաղ
մը խաղացին անոր:

Ընոր շիօթութիւնը գիտցող եւ մէկ քանին
ալ թէպէտ երբեմն երրորդ աստիճանի որմնագիր՝
բայց այն ատեն նոյն ընկերութիւնը ծաղրող
խնդկատակներ գացին զանկայ գտան եւ լրբու-
թեամբ ըսին որ 93 էն առաջ մեծ — քրմապետի
պատիւ ունէին, եւ այս ըսածներուն իբրապացոյց
րերին քանի մը գաղտնիքներ՝ զորս անոնցմէ
մէկը մեծ խռովութեան ատենը յայտնած էր:
Խոնդրեցին որ նոր խորհրդարան մը հաստատէ.
եւ նախագահութիւնն ալ անոր յանձնեցին:

Մ'օրէլ՝ այս ընթացքէն ու իրեն եղած պատուէն, եւ մեծ—քրմապետաց խորհրդարաններուն նախագահին յատուկ եղած եւամբ՝ անուան փառքէն գոռոզանալով՝ ընդունեց. եւ որովհետեւ արարողութիւնները նշանակող գիրքն ունէր, զոր ծխարան կանուանեն Փրանսասոսները, գործի ըսկըսաւ, տաճարը պատրաստել, ու զգեստներ շինել տուաւ, որով իրեք ամիսէն խորհրդարանը բացին։ Յատուկ պատրաստութիւններն եւ հետաքրքրութիւններնէն խիստ համբերատար եղած նոր եղբարց կրթութիւնը նորոգելու համար այսչափ ժամանակ պէտք եղաւ։

Տեսածներնին՝ ակնկալածներնուն պէս չըլլալուն համար էր անտարակոյս որ ատեննին ու ըստակնին մեղքըցող եղաւ մէջերնէն, եւ, ինչպէս պիտի տեսնուի, դժկամակութիւններ ալ երեւան ելան։ Բայց կօրգաւ յառաջ երթամք։

Սեպտեմբեր ամսոյ մէջ ուրբաթ օր մը բացուեցաւ խորհրդարանը, որ կապուտերանի ձեւնոյն վրայ ոսկեգոյն աստղեր ի սիւրճի ցանուած ընդարձակ սրահ մըն էր։ Լոյսմեծն Մ'օրէլ, ձերմակ անգուսէ շրջազգեստ մը հագած, ճակատն ալ տասն երկու ձեռագործ աստղերով զարդարուած կապոյտ թաւիչէ ժապաւէն մը, ձեռքն ալ մաւիան՝ կապտագոյն ակնոս մը նստաւ, որուն վրայ նոյնպէս կապոյտ ամպհովանի մը կար։

Ղլխոյն վրայ կախուած թափանցիկ * մը կար՝

* Թափանցիկ լինիք այն՝ ղոռած թղթոյն, ու

վրան տէլդան նկարուած։ Եյս՝ եռաստեղն ամենամեծ զամպարով մը լուսաւորուած թափանցիկը տաճարին միակ լոյսն էր, ըստ որում ծխարանն ուրիշ լուսոյ հրաման չէր տար։ Խոլոր եղբարք սպիտակ շրջազգեստներ հագած էին. ամենն ալ եռամեծին ժապաւէնին նմանն ունէին ճակատնին. բայց նա միայն ունէր մականը։ Եւսեւ ամենքն ալ լարն ունէին՝ աջ ուսէն դէպ ՚ի ձախ ազդը առ ՚ի շեղ դրուած. ասիկայ ծիրանաներկ եւ ձերմակ եզրերով լայն ժապաւէն մ'էր, որուն առջեւի կողմը Եւթմ՝ ետին ալ ( ) փրկ բանուած, եւ միջոցնին տասն երկու ոսկեգոյն աստղով զատուած էր։ Լարին ծայրը կախուած էր որմնադրաց ֆուսը ըսածը, որ ոսկեգոծ երկար քառակուսի բան մըն էր, եւ մէկ կողմը յուսարէն քերականին առաջին տառը ու միւս կողմը վերջինը կար։

Խորհրդարանին կանոնին համեմատ, արեւմշտան կողմը եռամեծին դէմը նստած միայն մէկ տեսուչ մը կար, որ ծայրը ոսկեգոյն աստղով գաւազան մը կը բռնէր ձեռքը։

Խորհրդարանը նկար մը կը տեսնուէր, որուն պատկեր կըսեն։ Լսօր ներկայացուցածն էր քառակուսի քաղաք մը, որ իբր թէ երկինքէն

ըուն վրայ երբեմն նկարներ քաշած կ'ըլլան, եւ ուրախութեան ժամանակ գիշերները ետին չըրադներ գնելով՝ վրան նկարուածները կը նկատեն։

ամպերուն վրայ իջնելով՝ եռագլուխ օձ մը ջախջախել կ'ուզէր։ (ձը խաւաքարտէ ձեւացուցած էին։ Այդ քառակուսի քաղաքը տասն երկու դուռ ունէր, ամէն մէկ կողմը երեքական հաս. մէջ տեղը ծառ մը կը տեսնուէր վրան տասն երկու տեսակ պտղով։ Պատկերին առաջը վեց ոտնաչափ բարձրութեամբ եւ թատրոնի համար նկարուածի նման լաթով մը ծածկուած փայտաշէն լեռ մը կար։

Եղբայրները տաճարներնուն պատկառելի տեսք մը ունենալուն վրայ զարմանքին յայտնելէն ետքը, եռամեծը մականովն տասն երկու անգամ զարկաւ. եւ մինչդեռ ամէն մարդ նստած էր՝ ըսաւ. — հաւատարիմ եւ ճշմարիտ եղբարք (մեծ — քրմապետ որմնադրաց հետ այսպէս կը խօսուէր)՝ ժամը քանի՞ է։

Պատասխանեցին. — Սահմանուած ժամն է։

— Հաւատարիմ եւ ճշմարիտ եղբարք. շարունակեց Սօրէլ. ամէն բան Ալֆա, Օմէղա եւ Եմանուէլ է։ — Ըշխատի՞նք։

Ըսոր վրայ տեսուչ եղբայրն ալ ձեռքի աստղազարդ գաւազանովը տասն երկու անգամ զարնելով ըսաւ. — Հաւատարիմ եւ ճշմարիտ եղբարք. մեծ քրմապետաց խորհրդարանը բացուեցաւ. դովեցէք։

Հանդիսականաց իւրաքանչիւրը երեք անգամ քոչեց. Ըլէլուիւ։

Սրբազան եւ անպատեհ իրաց այս խառնուրդն

հասկընալու համար ամբողջ նստոյն ներկայ գրտնըւելու է. Սօրէլ բոլոր իւր գիտութիւնն ու ճարտարութիւնն հոն 'ի հանդէս հանեց։

Ստածած էր որ հանդիսականաց ամէնքն ալ աղէկ վարդապետութեանց ճամբան բերելու լաւագոյն միջոցը կրթութիւնները մէկ մը քաջալարժեղութեամբ հարցընելով կրկնել տալն է։ Ասկայ ծեր նաւապետ մ'էր, որուն պարտուպատշաճ ծանուութեամբ հետեւեալ հարցումներն ուղղեց.

— Ո՞վ ես դուն։

— Ս'եծ քրմապետ, կամ մեծագոյն սկովտիացի, որուն չգիտցածը չի կայ։

— Ո՞ր տեղ ընդունուեցար։

— Ըյսպէս տեղ մը, ուր լոյս ըլլալու համար ոչ արեգական եւ ոչ ալ լուսնի պէտք կայ։

— Խօսքդ բացատրէ։

— Ինչպէս որ մեծագոյն սկովտիացւոյն խորհրդարանը դուրսէն լոյս ամենեւին չառնէր, այնպէս ալ հաւատարիմ եւ ճշմարիտ եղբայրը խորհրդարան ընդունուելու համար ոչ հարուստ եւ ոչ ալ ազնուազգի ըլլալ հարկ է. միայն թէ որմնագրութեան վրայ ունեցած սէրը եւ առեղբարսն անձնանուիրութիւնը ցուցնեն։

— Խորհրդարանին պատկերն ի՞նչ է։

— Ամէն մէկ կողմը երեքական դանով քառակուսի քաղաք մը. մէջ տեղը տասն երկու տեսակ պտուղ տուող ծառ մը կայ։ Այդ ամպերուն վրայի քաղաքը ուրիշ կործանած քաղաքի մը վը-

բայ կախուած է, ուրկէ եռագլխի օձ մը կ'ելնէ:

— Խօսքդ բացատրէ:

— Վառակուտի քաղաքը Վերագոյն — Սկովտիացի անունը կրող նոր որմնադրութիւնը կը նշանակէ. հնոյն տեղը, որ կործանած է, այս բունեց, եւ շղթայակապ եռագլխի օձը պիտի ջախջախէ:

— Հին որմնադրութիւնն ի՞նչպէս աւերեցաւ, քանի որ կապերն անխզելի էին:

— Դամանակին այդ այդպէս վճռուած էր, ինչպէս որ սուրբն Յովհաննէս կը զրուցէ, զոր կատարեալ խորհրդարան կազմող առաջին որմնադիր կը ճանչեմք:

— Սուրբ Յովհաննէս ո՞ւր կ'ըսէ այդ:

— Յայտնութեանը մէջ Վաբելոնի եւ, երկնաշին Լըուսաղէմի վրայ խօսած ատեն:

Ի՞նչոր այս մանրապատում տեղեկութեանց մէջը միտ դիր՝ միայն մէկ դատաւճիռ մը եւ քանի մը վաւերական գրութիւններ ճշգրտութեամբ մէջ բերելով կը շատանամք:

— Քաղաքին կեդրոնի տասն երկու տեսակ պտուղ տուող ծառն ի՞նչ կը նշանակէ. շարունակեց Սօրէլ:

— Կենաց ծառն է այն. եւ հոն կեցած է իմացընելու համար որ գերագոյն սկովտիացի խորհրդարանը մեծ — քրմապետաց, հաւատարիմ եւ ճշմարիտ եղբարց մէջ կը գտնուի աշխարհին կե-

նաց քաղցրութիւնները: Տասն երկու տեսակ պտուղները կը նշանակեն որ պէտք է ամէն ամիս նիստ կազմեմք՝ գիտցածնիս իրարու հաղորդելու եւ զմեզ թշնամիներեւոյս գէժ պաշտպանելու համար:

— Արկնային Լըուսաղէմն ի՞նչ ընդարձակութիւն եւ շրջապատը քանի՞ դուռ պիտի ունենայ:

— Մէկ մէկ կողմը պատկերին մէջինին պէս երեք դուռ պիտի կենայ. քաղաքին բոլոր տարածութիւնը տասն երկու հազար ասպարէզ պիտի ըլլայ: Տասն երկու գունները կը ցուցընեն որ աշխարհի ամէն մասերէն հոն պիտի մտնուի:

— Հոն ի՞նչպէս կը հասնուի:

— Նեղ եւ տաժանելի ճամբաներէ երթալով եւ անոնց մուտքն արդելով թշնամեաց հետ կըլուռելով:

— Ինչո՞ւ կը կրես այդ ժապաւէնը:

— Վասն զի մէկն առանց անոր չի կրնար ըստփոխացի մեծագոյն խորհրդարանները մտնել, եւ պէտք է զայն ունենալ երկնային Լըուսաղէմն ընդունուելու համար, ինչպէս որ սուրբն Յովհաննէս հասկերցուցած է:

— Դապաւէնիդ վրայի տասն երկու աստղերն ի՞նչ կը նշանակեն:

— Լըուսաղէմի տասն երկու դուռները պահպանող տասն երկու հրեշտակները կը ներկայացընեն:

— Կապոյտ դպնէն ինչ հասկընալու է:

— Քաղցրութիւն, որ հաւատարիմ եւ ճշմարիտ եղբարց բաժինն ըլլալ պէտք է:

— Քանի՞ տարեկան ես:

— Ը՛ք չեմ համրեր:

— Ընդունդ ի՞նչ է:

— Հաւատարիմ եւ ճշմարիտ եղբայր:

Ը՛յս պատասխանէն ետքը քիչ մը լռութիւն տիրեց, զոր եռամեծն ընդմիջելով յաւելցուց.

— Ը՛յս լսածդ կրթութիւն մըն է: Երկար-
ժամանակեայ աքսորանաց պատճառաւ եղբարց այս
մոռցած սովորութիւնները մտքերնին բերելու
համար որ կաշխատիմ՝ քեզ ալ ընկերակցութեան
կ'առնեմ:

Պատրաստող եղբայր, շարունակեց Սօրէլ
եղբայրակցաց մէկուն դառնալով. գնա՛՜ առ սա
հետամուտը որ վարդախաչի աստիճանէն է: Գո՛ւ
ալ, վարժ եղբայր, ըսաւ ուրիշ մեծ քրմապետի
մը. ժողովուէ:

Պատրաստող եղբայրը քովի սենեակներէն մէ-
կը մտաւ, ուր կը կենար հետամուտը վարդախա-
չի շուրջաւը վրան, եւ զանիկայ տաճարին
դուռը տանելով տասն ու մէկ անգամ զարկաւ:
Խօսր եղբարք Սօրէլին աղէկ խնդրին մտադիր
ու երախտապարտ էին:

— Վարդախաչի ասպետի սեփական կերպովը
զարկին, ըսաւ վարժ եղբայրը՝ որ տասն ու մէկ
հարուածն համրեր էր:

— Եւ այժմ ո՛վ է այդպէս զարնողը, ըսաւ ե-

ռամեծը. եւ հարցու թէ ինչ կ'ուզեն:

— Պատրաստող եղբայր, ըսաւ այն ատեն վարժ
եղբայրը. ինչո՞ւ կը զարնես այդպէս: Հետինդ
ո՛վ է, եւ ինչ կ'ուզէ:

— Կը զարնեմ, պատասխանեց պատրաստող
եղբայրը, որպէս զի եռամեծին ներկայացընեմ
վարդախաչ ասպետ մը, որ նոր առաքինութիւն-
ներ վաստըկելու համար քերադոյն սկովտիացւոյ
աստիճանը ընդունուիլ կը փափարի:

— Եթէ այդպէս է՝ թող ներս մտցուի որ փոր-
ձըի:

Ըպա հետամուտը, մեհնադրոշմ տառերով
այլանդակուած վարդախաչի շուրջաւը վրան,
ներս առնուելուն պէս՝ եռամեծն հարցուց.

— Եղբայր իմ. ուստի կուգաս:

— Հրէաստանէն:

— Ո՞ր քաղաքէն անցար:

— Եւաղարեթէն:

— Ո՞վ առաջնորդեց քեզի:

— Քափայէլ:

— Ո՞ր ցեղէն ես:

— Օւգայի:

— Քանապարհորդութեանցդ մէջ ի՞նչ սով-
րեցար:

— Հաւատալ, յուսալ, սիրել:

— Եղբայր իմ. փաղաքուշ անձանց նենդաւոր
ողորանացը մի հաւատար. աշխարհիս մէջ կա-
տարեալ երջանկութիւն մի յուսար. ընդունայն

առարկաները մի սիրեր: Այլ սիրէ մեր արարողութիւնները, մատնիչները ատէ ու հետերնին մի տեսնուիր: Այլ խոստանամ:

—Այլ խոստանամ եւ կ'երդնում:

—Երկնային Երուսաղէմն երթալու փափաքդ յայտնեցիր. բայց գիտես, միայն մէկ ծամբայ մը կայ հոն հանոգ. խելացի առաջնորդ մը օգտակար է քեզի, եթէ արժանեացդ փնտսել չ'ըլլար: Յաջողելու փառքը միայն անձինդ պարտական եղիր. եւ աչքիդ աղէկ երեւցած ծամբան ընտրէ:

Գաւառատող եղբայրը, որ վարագուրին ետին անցած էր, բարձր ձայնով զրուցեց:

—Վշտատակին հասնիլ կ'ուզէ նէ լեռն 'ի վեր թող մադլցէ:

Փայտաշէն լերանը վեց ոտք բարձր գագաթն ելնելու համար երկու ծամբայ կար. մէկը ծաղկագեղ եւ միւսը խորտուրտ:

Գաւառութեանը պէտք էր որ վարդախաչը ծաղկազուարճ ծամբան բռնէ. ինչպէս որ ըրաւ թէ: Ինք վեց քայլ առնելուն՝ ասիպուեցաւ կանգնիլ, վասն զի լեռը եռամեծին զիմացը վերէն վար շիւի շխաակ կտրուած էր:

—Ինչո՞ւ առաջ չես երթար. եղբայր իմ. ըսաւ Սօրէլ:

—Ի՛նչ անհնար է:

Լռամեծն երեք անգամ դարկաւ ու գոչեց.

—Աւատարիմ հսկող. օգնութեան հասիրոս Խնքնահաւանին որ ծաղկագեղ ծամբան է մտած

եւ ցուցուր թէ ինչպէս կատարելութեան կը հասնուի:

Վանչուած եղբայրն առաջնոյն ընդդիմահայեաց կողմի դժուար ծամբան ելնելով շուտ մը՝ հետամրտին ձեռքերէն բռնեց, ետ ետ ընելով վար իջեցուց ու տեղը տարաւ:

—Ընխոհեմ եղբայր. ըսաւ Սօրէլ. երկնային Երուսաղէմն հասնելու համար դիւրին եւ ծաղկազեղ ծամբայ մը մտար. բայց գէպ 'ի ահռելի անդունդ մը կ'երթայիր կոր, եւ կորուստդ անվրէպ էր՝ եթէ վեհանքն մէկը օգնութեան չի հասնէր: Այդ պատուական առաջնորդը քեզի ազատեց առլեւի ծամբաներէն, եւ վերահաս վըտանդներէն պահպանեց: Բայց ամէն դժուարութիւն անցուցած ըլլալ չի կարծես. հզօր թշնամի մը ծամբան դէմդ կ'ելնէ, որուն հարուածոց տակը շատեր հոգինին փչեցին: Տես. աչքիդ առաջը քեզ կը սպասէ որ լափէ: Արած գոհարդ առջին բռնէ՝ որպէս զի քովս հասնիս:

Այն ատեն եռագլուիս օձը, որ թատրոնէն առնուած մեքենայ մըն էր, սկսաւ պոչը ծանր երերցընել. կրցածին չափ բարձր կը սուլէր. եւ այդ ձայնը հանդըն էր չուանով մը եռամեծին ոտքը կապուած սուլիչ մը, գերեզմանին պէս կը գործածէր. խաւարարտեայ երեք գլուխներն ալ շարժեց. և ետամուտը վարդախաչի գոհարը ցուցուց, գազանը շուտ մը անշարժ կեցաւ. եւ պատրաստող եղբայրը նորէն երեւե-

լով՝ օձին վրայ կոխել տուաւ նոր եղբորը :

— Կատարելութեան հասար. գոչեց Սօրէլ .
Թշնամիդ ընկձեցիր, որուն երեք գլուխները զատ
զատ թոյներ կը հեղուն : Հաւիտենականին առա-
ջըն ինկիր, որ յաղթութիւնը քեզի տուաւ :

Հետամուտը երեք անգամ ծնրադրեց . եւ ե-
ռամեծը խօսքն առաւ ու կը շարունակէր .

— Եղբայր իմ. ահա աչքիդ առաջը կը տես-
նես բնակել ուզած երկնային (շրուսադէմիդ յա-
տակագիծը : Որ կուգայ որ կ'ընդունուիս : Պի-
տէ ընդարձակ տարածութիւնը . աշխարհի ամէն
մարդոց համար բաց է : Ս'էջ տեղի ծառն այն-
չափ տեսակ պտուղ կը բերէ որչափ որ քաղաքը
մուտք ունի . եւ այդ՝ հասկըցընելու համար որ
իւրաքանչիւրը քմացն յարմար եկածը կը գտնէ
հոն : Սօտեցիր . եղբայր իմ. եւ քեզի շնորհ-
ուած գերագոյն աստիճանն ստացիր :

Օտնց ըրինք ըսել թէ նախագահին առաջը
ամէն խորհրդարանի մէջ եղածին նման եռան-
կիւն խորան մը կար երեք աստիճան բարձր տախ-
տակամածի մը վրայ : Պատրաստող եղբայրն ըն-
դունուած եղբայրն առաւ խորանին քով տարաւ,
եւ աջ ծուները երրորդ աստիճանին վրայ ու աջ
ձեռքը Յայտնութեան ԻԸ գլխոյն վրայ դնել
տուաւ . բոլոր եղբարք մօտ գացած էին : Եռա-
մեծը ձախ ձեռքը նորամտին տարածած ձեռքին
վրայ դնելով՝ Թուրը բռնող աջովը բոլոր ներ-
կայ անդամոց Թուրերուն հետ անոր գլխոյն վը-

րայ տեսակ մը որորոց ձեւացուց : Եյս է որմ
նադրաց կոմար պողպատեայ անուանածը :

Եյդ կացութեան մէջ նոր եղբայրը պա եր-
գուամն ըրաւ .

— Եյս, Պետրոս Սկէվոլա . . . , իմ ա-
զատ կամօքս եւ ինքնակայութեան մեծ ճարտարա-
պետին փեղեբաց եւ հոս Ժողովուած հաւատա-
րիմ ու ճշմարիտ եղբարց այս նուիրական գրքին
վրայ կ'երդնում՝ ստորնագոյն աստիճանի որմնադ-
րերէն . եւ օտարներէն գերագոյն սկովտիացեոց
գաղտնիքը խստիւ ծածկել : յանն առնելով նորմիաց
պարտաւորութեանց բերած բոլոր պարտքերը :

« Կը խոստանամ՝ բարեկամացս վրայ ոչ ազ-
նըւազգութիւն ոչ ալ աստիճան բնտուել, զմար-
դիկ միայն որմնադրութեան, որ քաղաքական եւ
բարոյական կենաց կատարումն է, սիրող ըլլան
նէ յարգել, ճշմարիտ որմնագիրները պաշտպա-
նել ընդունել եւ ուղել, վերջապէս, օր մը երկ-
նային Երուսաղէմը բնակելու արժանի ցուցընել
զիս : Եմեւ, » :

Բոլոր հանդիսականք ըսին երեք անգամ Ե-
մեւ : Հետոյ եռամեծը մինակ ինք նորամուտին
գլխոյն վրայ բռնելով Թուրը՝ զանիկայ մեծ—բըր-
մապետ ըրաւ . կ'ըսէր .

« Երգումդ կ'ընդունիմ . եւ համոզուելով
որ կը բռնես՝ զքեզ երկնային Երուսաղէմի գերա-
գոյն սկովտիացի կը ճանչեմ եւ կ'անուանեմ, » :

Եյս խօսքերէն ետքը մեծարդոյ Սօրէլ Թու-

բը նոր եղբոր դիտյն վրայ դնելով՝ մականովը նոյն թրոյն տասն երկու անգամ զարկաւ . ետքը զենքը վար դրաւ , ընդունուած եղբայրը գրկեց , խաչավարդի շուրջառը հանել տուաւ , աստիճանին զարդերովը զարդարուած շրջազետ մը հագցուց , յետոյ նշանները բառերն ու շօշափուսները սովորեցուց , որք են . աստիճանին նշանը՝ աջ ձեռքը դադաթնահայեաց դիրքով դէպ 'ի երկինք վերցընել , զոր իբրեւ թէ կը ցուցընէր թոյնն ու ցուցամատովը՝ մինչ միւս երեք մատներն ծռած կ'ըլլային . ձանչելունը՝ աջ թեւը հորիզոնական ձեւով բռնել , մատներն այն դրից մէջ ունենալով՝ ուր կ'ըլլային աստիճանի նշանին մէջ . շօշափմանը՝ աջ ձեռքերնին փոփոխակի ձակատնին տանելով կ'ըլլար , ու մէկը կ'ըսէր Ալէլուիա , միւսը՝ Վովէ Տէրը . ասոնք սրբազան բառերն են . յետոյ , մէկը կ'ըսէր Ամինուէլ , միւսը Աստուած օգնէ քեզի . երկուքն 'ի միասին՝ Քմեն . ասոնք ալ անցման բառերն են : Առամեծն յաւելցընելէն ետքը թէ մեծ — քրմապետաց կամ գերագոյն սկովտիացւոց տարիք հարցընելուն պատասխանն է Ալ Նիհաճի , ամբողջարձաւ , եղբարց ամէնն ալ իրենց նստարանը . նորամուտն ալ նստեցուցին , եւ եռամեծն երեք հարուածէ ետքը հարցուց . — Դամը քանի՞ է :

Այրի՜ եղբայրը պատասխանեց .

— Դամը հասած է :

— Ելֆա եւ օմէղա . զրուցեց Սօրէլ . ուրա-

խանամը , եղբարք իմ :

Հասն երկու հեղ զարկաւ . հսկող եղբայրն ալ նոյնը կրկնեց , եւ ելնելով ըսաւ .

— Հաւատարիմ եւ ճշմարիտ եղբարք . մեծ — քրմապետաց խորհրդարանը գացուեցաւ :

Ըսոր վրայ խորհրդակիցք ճաշելու գացին . բոլոր որմնագրական ժաղովի վերջն հարկաւ ծամելեաց աշխատութիւնը կ'ըլլայ :

Սօրէլ յաղթական եւ վեհ կերպ մ'ուներ . եւ այդ արգելք մը չ'եղաւ որ այն գծուծ հագուստովը նոյն երեկոյին դեր մը չի (տաղայ) :

Իայց ամիսէ մը ուրախութիւնը մեծ ցաւի փոխուեցաւ : Քիչ մը թեթեւամտութեամբ իւր խորհրդարանն ընդունած ծաղրածուններուն չորսը որմնագիր ալ չէին : Բայնք՝ ընկերակից ըլլալու համար ըրած ծախքերնին հանել յուսալով՝ տեսարակ մը հրատարակեցին , որ շուտ մը ծախուեցաւ . պարունակածն էր՝ աչքերնուն առջին կատարուած դաղտնիքները : Տեսարակին անունն էր . — Եփսոս մը մեծ քրմապետաց խորհրդարանը՝ ընդ նախագահութեամբ Սօրէլի , եռամեծ , գերագոյն սկովտիացի եւ գուսանական արուեստաւոր եղբոր . ամէնքն ալ այսպէս առաւ տառ : Գարիլու Սեծ — Երեւելքը , որ կը նորոգուէր , բոլոր որմնագրաց պատուէր զրկեց որ այն տեսարակը վերցընեն . խեղճ Սօրէլին որ եւ իցէ խորհրդարանի մէջ նախագահութիւն ընելն արգելեց . Սարսիլիոյ մէջ մեծ — քրմապետաց խոր-

հըրդարանը նիստ կազմելը տասը տարի բողոքողին վերցուց։ Հասկըցուցին գրածախին որ որմնադիրներուն հետ խաղալ չ'ըլլար։ Եւ նա չի համարձակեցաւ տեսարակին երկրորդ տպագրութիւն մը տալ, այնպէս որ հիմայ շատ հազուադէպ եղած է։ Այս բանը մեք դատաւձուոյ կարգ դրինք առանց ամենեւին բացատրութիւն մը տալու, եւ այդ քրմապետաց արժէքն որոշելը ձեռի թողուցինք։

Իսկ Ս'օրէլ այդ պատահարէն կէս մը ցնորեցաւ։ Իրրեւ ասոր ազացոյց կը պատմուի որ անկէց 'ի վեր քանի որ զանիկայ ծաղրէին՝ տուն երթար նէ իւր կերակուրը շանը կուտար ու անորը ինք կ'ուտէր։ Այն խաղացած մէկ դերին համար դժգոհութիւն ունենալով՝ շունն իւր անկողինը կը պառկեցընէր ու ինք՝ անարժան մէկու մը պէս՝ վարը կը պառկէր։ Ասեւ իբր ստոյգ կը զըրուցեն որ այս երկու բարեկամաց մէջ քաղաքաւարական կռիւներ ալ տեղի կ'ունենային յաճախ, եւ այն ատեն շունը բոլոր ոյժը կը թափէր ինքն ալ վարը տիրողը քով պառկելու համար։

Օր մը զՍ'օրէլ խիստ ծերութեան համար թատրոնէն ձամբել ուզեցին, բայց քառասուն տարիէ 'ի վեր դերասանութեամբն զժողովուրդն այնպէս վարժեցուցած էր զինքը տեսնելու, որ շատը՝ անոր դերասանաց խմբին մէջ գտնուիլը պահանջեցին։ Աստի թատրոնին տեսուչը այդ

խնդիրն ընող երիտասարդաց աչքը եւս առաւել մտնելու համար ծանոյց Ս'օրէլի որ զինքը ոչ թէ միայն կ'ընդունին, այլ եւ մինչեւ յայնժամ առած 2,100 Փրանք թոշակն ալ հարկւր լուծի կ'ընեն։

Խեղճը միշտ 2,100 Փրանքին սովորած ըլլալով՝ ըրածնին իրեն գէշ կուգար. անոր համար ուզեց որ առած ստակին մէջ ամենեւին փոփոխութիւն չի խոթեն, վասն զի ըստ այնմ գործերը կարգադրելու եւ հաշիւը շտկելու սովորած ըլլալուն՝ այն հասակին մէջ ալ չէր կրնար նոր հաշիւներ ընելու գլուխ դնել։ Եւ դարձեալ իրեն նոյն ասան ու մէկ հարկէ ֆրանք տալերնին կը խնդրէր։ Այսպէս կը հասկըցընէր միտքը։ Արով հետեւ չ'էին կրնար ըմբռնել տալ անոր որ տալիք հարկւր լուծիներն երեք հարկւր Փրանք աւելի կը պարունակէ, ուստի այն ասան ու մէկ հարկէ ֆրանք չ'աւելցուցին։ զոր մինչեւ մեռած ատեն, այսինքն՝ մինչեւ վերանորոգութեան սկիզբը կ'առնէր։ Այստեղ—որմնադրաց այս մտաւորական զօրութիւնը կը շարունակէ ամէն օր ճաշած ատեն բաժակ բաժակի զարնելներն ու քաղաքավարական զրուցութեան ընելը—տիեզերաց մեծ ճարտարապետին։

շիտկուելով . դու եղար պատճառ կնոջմէս խիստ
խօսքեր լսելուս , որ եւ ազատ—որմնադրաց լսեն—
թուծիւնները ձգել տուաւ ինձի : Դու տակա-
ւին փրանմասո՞ն ես :

— Ըմենելին չեմ . պատասխանեց Սարգէն ,
Ես իմ հրաժարականս քու տուած օրդ տուի :

— Եստ աղէկ ըրիր . ըսաւ խանութպանը ,
խելացի եւ գործը գիտցող մարդ ես եղեր : Ոչմա-
րիտ . շատ այլանդակ բան էր : Չեր երկիրն ալ ֆը-
րանմասոններ կան : Թեկէտ չեմ գիտեր ո՞ր երկ-
րէն ըլլալդ , բայց հարկաւ մէկ երկրէ մըն ես :

— Դուրնէցի եմ : Մեր կողմերն ալ կան
ֆրանմասոններ , եւ այս տեղիներուն ըրած կապ-
կուծիւնները կ'ընեն . անշուս բաներ են՝ կ'ը-
սեն : Բայց միշտ կըբերն հետ հակառակ ըլլալը
չէ՞ մի որ աղօտ բան մը կը ձգէ :

— Եղօտ չէ . մոլթ մոլթ : Հապա այն գիւ-
ղացւոց ներշնչած կասկածի՞ն ինչ կ'ըսես .
հապա պարզ մարդոց առաջ ունեցած գէշ վար-
կութիւն . ընդհանրապէս առանց կրակի մուխ չ'ըլ-
լար : Քիչ ատեն կայ կոնէս—օ—կոն—կէօն .
կնոջս երկիրը , գացի . առաջ իմ երկիրս ,
կոնփուս , գացած էի . տեսայ որ ամէն տեղ
շինականք ֆրանմասոնները հըմայողներու տեղ
դրած են : Իսկ ես , որ ալ անոնցմէ չեմ , չի
պարծեցայ թէ ես ալ երբեմն այն չարաժողովէն
էի : Կը խորհիմ որ ծուռ աչքով նայուիլն ա-
ղէկ չէ :

— Ո՛ր երկիրն ալ ճիշդ մի եւ նոյն կար-
ծիքներն ունին . զրուցեց Սարգէն . եւ ետքի ժա-
մանակներս ասոր վրայօք նորօրինակ ալ բան մը
անցաւ :

— Ի՛շ . սուիկայ պատմէիր :

— Դուրնէի շրջականերէն չարասիրտ գեղացի
մը , ինչպէս որ ամէն երկրի մէջ գժադդաբար
մէկ քանի հատ կը գտնուի , ստակի կողմէ նե-
ղը մտած ըլլալով , նզովից արմատին մէկը զը-
րուցեց անոր որ եթէ ֆրանմասոն ըլլայ՝ շուտ մը
կը հարստայ : Բայց , յաւելցուց . հոգիդ վը-
տանգի մէջ կը գնես : Կեղացին գիտէր ֆրան-
մասոններուն սատանայի հետ հաղորդակցութեան
մէջ ըլլալ կարծուելին , սակայն անտարակոյս
խորհելով որ հոգին քիչ մը ետքը կը հոգայ՝
ցուցուած հարստութեան ձամբան փորձել որո-
շեց :

Դուրնէ եկաւ , եւ լուռ մուռ կը պտըտէր
որմնադրաց նիստ կազմած շէնքին առաջները՝ նա-
խանձաւ նայուածք նետելով վրան : Յետոյ մօտ
գինետուն մը մտաւ , եւ դարեջրոյ բաժակը պտը-
պելով կը հարցընէր գինեպանին թէ այն բնա-
կարանին մէջ ինչ կ'ընեն :

— Ըստ—որմնադրութիւն կ'ընեն հոն . պա-
տասխանեց խելաւորակը . եւ սոսկալի բաներ
կ'ըլլան հոն հարկաւ . վասն զի ամէն հեղ նիստ
կազմելուն եթէ երեսուն հոգի մտնեն՝ միայն
քսան եւ ինն գուրս կ'ընեն :

— Ի՞նչ. հարցուց գեղացին խռովելով:

— Հա՛, պատասխանեց գինեպանը խորամանկութեամբ ձայնը ցածքընելով. ամէն ժողովներունն՝ մէկը կը սպաննեն: Տես ահա կը մըռնեն. համբէ:

Գեղացին քսան ու չորս հոգի համրեց, եւ բան մը չ'ըսաւ անոնք ներս մտան ալ նէ. ըսկըսաւ խորունկ խորունկ մտմտալ:

Քառորդ մը ետքը գինի մըն ալ ուզեց, եւ ըսաւ. — Հոն շատ կը կենան:

Խորհրդարանին վրայ կը խօսէր:

Գինեպանը մարդուն քթէն բռնած ըլլալուն զուարճանալով՝ պատասխանեց. — Եւսօր ալէնը չի կենալուն համար ժամ մը միայն կը կենան:

Հինական սպասել միտքը դրաւ, ու նորէն խոր լուռութեան մէջ ընկզմեցաւ:

Որմնագիրը ելնել սկսելուն պէս՝ աչքերը բացած սկսաւ համրել, եւ քսան երեքէն ետքը դուռը գոցուելուն պէս (վասն զի հսկողն ներսը կը մնար ամէն բան կարգի դնելու համար),

— Իրաւ իրաւ մէկ հատը մեռցուցեր են. ըսաւ: Բայց ագիէ ի՞նչ շահ կայ:

— Փորձ մըն է. կ'ըսեն որ այն բանը գործադրողը մեծագումար ստակ կը ստանայ:

Գեղացին գժարեց ու ելաւ: Խորագէտ էր. ուրիշ դուռ մը զարկաւ որմնադրաց զխաւորնէրէն մէկուն տունն հարցուց, եւ շուտով զանիկայ տեսնել գնաց: Քառաւ, եւ ըսաւ.

— Պարոն. ձենէ ըլլալ կը փափաքիմ. որովհետեւ ստակի կարօտ, ուստի եւ ամէն բանի պատրաստ եմ: Ար պատկեն թէ ամէն մէկ նիստերնուդ մէկ հոգի մը կը սպաննէք եղեր. ագիէ՛ ալ ետ չեմ քաշուիր, եթէ վաստակ կայ:

Խօսակցութեան այս տեսակ սկզբնաւորութեան մը վրայ որմնադիրը քիչ մը զարմացաւ. եւ եզրայրներն ալ զուարճացընել ուզելով՝ գեղացւոյն ըսաւ.

— Եւրաթ օրը ժողովք ունիմք. արեւուեմարը մտնելու ատենն եկու զիս տես. այն ատեն կրնամ ըսել թէ կրնամ ընդունուիլ թէ ոչ: Բայց առ այժմ գրէ սա տեղ քու եւ գիղիգ անունը:

Էւ որմնադրական մեհենադրոշմներով լեցուած նամակի մը վերի կողմը ցուցուց: Հինականը գրել չը գիտնալով բերնով զրուցեց առանն ու տեղը:

Որմնագիրը հաճեցան զուարճանալ այն անձով որ շարաթ օրը ճիշդ սահմանեալ ժամուն եկաւ. խորհրդարան տարուեցաւ. աչքերը կապած՝ ներս առին, յետոյ տաճարին մէջ տեղը կեցուցին, ուր միայն գեղաքաղաքացիներ ու ծրագներ տեսնելով զարմացաւ. ինչու որ անակնկալ բաներ տեսնել կը յուսար: Հարցուցին թէ որմնագիրը ըլլալ կ'ուզէ՞. պատասխանեց. հա՛. թէ հոգին ծախելու կը զիջանի՞. պատասխանեց թէ՛ միայն տասը տարուան համար. թէ մարդ կը մեռցընէ՞, այդ գինէն կախումն ունի պատասխանեց:

Այն ատեն հարցուցին թէ որչափ ստակ կը պահանջէ:

— Ինձի վեց հազար ֆրանք պէտք է. պատասխանեց նա:

— Պիտի չի կրնամք համաձայնիլ. ըսաւ որմնագիր մը: Իւրաքանչիւր սպանման համար մեր երեք հարզար ֆրանք կուտամք:

Այս խօսքերն ըսուած ատեն՝ եղբօր մէկն ալ այն դին ոսկիներ կը խօսեցընէր զգեղացին. առաւել եւս գրգռելու համար:

— Ազոնք ալ իշուածին են. ընդհատեց Պ. Կընօ:

— Անանկ է նէ երկու հոգի կը սպաննեմ ըսաւ նորընծայն: Աս վեց հազար ֆրանքի կատուածին ունիմ:

Որմնագիրք զանիկայ իրրեւ կատարի մէկը նըկատել սկսան: Խմբուցին եւ գինովցուցին, առանց անկէ ընդդիմութիւն մը կրելու: Յետոյ, կառք մը գրին՝ փորձել պատճառելով, եւ առին տունը տարին: Հետեւեալ առաւօտուն կառավարութեան իմաց տրուեցաւ, որ ամբարտաւան գեղացւոյն ազդ ըրաւ որ խելքը տուն կանչէ. որովհետեւ աչքերնին վրան է:

Ազէկ զատ բան մ'եղած չի կայ: — Բայց, խոստովանելու ես որ շատ ազէկ բան մը չէ այնպէս ընկերութենէ մը ըլլալը՝ որ այն կատարւոյն ունեցածին պէս կարծիքներու տեղի կուտայ:

— Բայց, պարոն, եթէ մեր քեզ ընդունած ատենը միայն խորհրդարան մտար՝ քիչ բան գիտնալու ես: Այլարդպետութիւնները գիտնալ պէտք է: () Րինակի աղագաւ. ահա՝ Աստուծոյ պատուիրանացը ներհակ՝ մէկ քանի խորհրդարանաց պատուէրները:

Ինչ որ կուգէս նէ այն պաշտէ:

Բոլորովին այդ քու ձեռքդ է:

Որմնագրական երգումդ չաւրեաւ:

Այլոց համար միշտ ազատ ես:

Կիրակի օրը այն ըրէ:

Ինչ որ կամացըդ հաճոյ է:

Տառայէ Մեծ - Արեւելքին:

Յայնժամ չի կայ փտանք քո կեանքին:

Ապանութիւն կոխ թող մի տար:

Որմնագրաց մէջ՝ եղբարարար:

Տրփանացդ մէջ զգրւալով:

Գայթակգութիւն ալընայտնի:

Անիրաւ բան եղբարդ մ'ըներ:

Նոցա չարիք մի՛ հասցընելու:

Անխելքութեամբ գուրս չի հանես

Բնաւ մէկ բան մը գաղտնիքներնես

Ուրիշի սէր չի զոգովես :

Մանաւանդ երբ ժողովքըն ես :

Մի՛ նախանձիր եղբարց բարեայն :

Նայէ ըլլաւ գուր բարեմայն :

Եւ ուրախ եմ, շարունակեց ծխովաճառը, որ այդ բանաստեղծութեանը չես ակնործիր: Վա-
նա այնպէս բաներ անցաւ որ գոգնոցաւոր չ'ըլ-
ջալուս վրայ ունեցած ուրախութիւնս կը կրկնա-
պատկեն: 1815էն 'ի վեր խառնակութիւն մտաւ
եղբարց մէջ. խորհրդարանաց շատը գաւաճանու-
թեանց բոյն դարձաւ. մէկ քսնին ալ հրամայե-
աւ գաղտնի ընկերութիւններ կազմելնին ձգե-
լով՝ արգելեալ գաղտնի ընկերութեանց փոխուե-
ցան: Կան ալ որ վէճեր եղան:

— Ի՞նչ ըսել է այդ բառը. հարցունք ժաբ-
մէն:

— Ըլլազգի բառ է, եւ գարպօնարիներուն
խորհրդարանը կը նշանակէ: Հոն աւելի գէշ է.
գաւ նիւթելու համար կը ժողովուն միայն. եւ
ես շատ որմնագիրներ կը ծանչեմ, որոնք երգին
ըսածին պէս ապուշ ըլլալով գարպօնարիներուն
կարգը մտան, ուր եթէ ոճիւրներ չի գործեն՝

յանցանքն իրենց չ'ըլլար. վասն զի պէտք է որ
մեծերնուն բացարձակապէս եւ կուրորէն հնա-
ղանդին:

Վերուի մեզի այս տեղ՝ 1815 էն 'ի վեր
գաղտնի ընկերութեանց քաղաքական դարձուած-
քին վրայ արտավէպ մը շինելու: Կասկածի տե-
ղի չի տալու համար մեք մենէ բան մը չ'ըսե-
լով՝ նախ եւ առաջ Պ. Հադօպրիանին խօսքը
մէջ բերեմք:

« Պաշտօնարանը հաստատուելնուս պէս, կ'ը-
սէ անուանի մատենագիրը, Վերանորոգութեան
տեւականութեանն ու Պաղղիոյ մեծութեանը
ջանալ որոշեցինք, վասն զի այնպէս պաշտօնի մը
վրայ էինք որ կրնայինք ըրած գործերնուս ազ-
դուութիւն տալ:

« Գործերն ու գէպերը քննելով՝ քաջ վե-
րահասու եղանք միապետութիւնը շրջապատող
վտանգին: Մատնութեան փորձերը խիստ շատ-
ցած էին:

« Գաղտնի ընկերութեանց Պաղղիոյ մէջ ըս-
կըսելն է Պօնաբարդի վերջին անկմանէն՝ 1815
էն 'ի վեր: Ոստիկանութիւնն իրարու ետեւէ-
գտաւ Սեւ Բնիստեղէ, 1816ի Հայրենասիրաց, Պօ-
նաբարդի անդիւրոս, Երեմիան Ըսեպոս, Եր-
անաստեղէ Կայրենասիրաց եւ Տեղեւան Բեր-
անաստեղէ:

Դեռ ընկերութիւնները* : Խաղեր, ճառեր, գրութիւններ, ծաղրող պատկերներ (ֆրիգադիւր), անասուած եւ փիլիսոփայ հեղինակաց ամբողջ գործոց տպագրութիւններ, բոլորն ալ թուանաւորուած տարերաց պէս այս քակտիչ ընկերութեանց մասն եղան : Ա՛րլլար որ կամօք մէջը կը մտնէին, կ'ըլլար ալ որ առանց գիտնալու մէջը կը գտնուէին : Բոլոր այս ընկերութիւնները զիրենք չի կրնալով հաստատել՝ կը ծաղրուէին . բայց ճշմարիտ էին : Չի հաւատացողները բոլորն ալ հասարակութեան առաջ արդարակրօմ եւ պետութեան բարեկամ անձինք կը սեպուէին . ընկերութեանց կուսակիցները այն հզօր կարողութիւնները կը ծաղրէին իրենք իրենց, եւ ընկերակիցքը իբրեւ ապուշ կը խաբէին :

* 1820 ին ելան նաեւ Ազատութեան ասպետաց ընկերութիւնը . Դո՛ւ Քեզ օգնէ, Երբեք Քեզ Ի՛նչ ընկերութիւնը, Ճշմարտաստաց, եւ յետոյ Ածխադործաց (գարպօնարիւմ) ընկերութիւնները : Վերանորոգութեան այս ընկերութեանց բոլոր անդամները աւանդապահ ըսուածներն էղան : Ժողովրդասիրաց, Մարդոյ իրաւանց, Եղանակաց եւ Գերդաստանաց ընկերութիւնները 1830 ին կազմուեցան . իսկ հասարակականաց, հաւասարաբաժին աշխատաւորաց եւ ուրիշ մեկ քանի ընկերութիւնք տասն տարի մը ետքը ելած կ'երեւին : Սէն—իմօնեանները ուն զրայ չեմք խօսիր . ասոնցը ծածուկ շէր :

« 1816 ին մեծ դաւաճանութիւններ նիւթուեցան Բարիզու, եւ Իզէրի, իսոյի եւ Սարմի բաժիններուն մէջ : Ըյս ժողովները Խալիոյ դարպօնարիւններուն խառնուելով, որոնք Սպանիոյ մէջ քօճառներու հանեցին, 1820 ին կատարելագործուեցան : Նաբոլի եւ Ռիեմոնդի մէջ եղած ապստամբութեամբ այս դարպօնարիւնները լաւ եւս ծանցցուեցան . որոց սկզբունքը թէպէտ առաջ միապետական էր Պօնաբարդէի լուծը մերժելու համար, բայց յետոյ կամաց կամաց Վաղղիոյ յակոբեաններուն սկզբանը փոխուեցաւ : Վերոգրեալ այլ եւ այլ ընկերութիւնները Բարիզու մէջ դարպօնարիւններուն խառնուեցան : Ըսոնք շրջանակ կամ ֆէրա ըսուած բաժիններու բաժնուած էին . մասնաւոր ու կեդրոնական եւ բարձր ֆէրաներ կային, եւ բարձրագոյն ֆէրա կամ վերատեսուչ յանձնաժողով մըն ալ կար : Սոնաւոր ֆէրան, այսինքն՝ ընկերակցութեան առաջին աստիճանն ընդունուելու համար՝ փորձուած դարպօնարի մը վկայութիւնը պէտք էր . օրինաւոր սեպել տալու համար տետրութեանը վրայ զանոնք հաւատարմացընելու էին, միայն թէ կիսովճար կամ արձակուած զօրական չ'ըլլան : Ըյն ատեն տետրութեան փորձերը եղած կը սեպուէին :

« Սոնաւոր ֆէրան քսանէն աւելի անգամ չէր ունենար, որք Բարի Լաֆաշէ կը մականուանէին : Հայտնուէին նէ օրէնքն ինչ կ'ըլլային :

Վրասն մասնաճյուղի ղեկավարները պատգամաւորները կեդրոնական ղեկի մը կը կաշկերէն . այս ալ բարձր ղեկի հետ յարաբերութեան մէջ կ'ըլլար պատգամաւորի մը ձեռքը, որն որ բարձրագոյն ղեկի համար վերատեսուէչ յանձնաժողովէն կ'իմանար ընկերը: Իւրաքանչիւր դարպասարի միայն իւր ղեկի մէջի անդամները կը ձանձէր: Ամէն դարպասարի, ըստ 55 յօդուածի կանոնադրութեանց, պէտք է ֆարմացուի ու լինեն ֆարմա-լիս, Կոնստանտին, Կոնստանտին ու Կոնստանտին: Կոնստանտին Կոնստանտին Կոնստանտին:

“ 307. 60. Հատուած Ե : Եթէ մէկը դար-
պօնարիութեան գաղտնիքը յայտնելով երդմաւ
զանց գտնուի՝ կը մեռցուի : , Քննութիւնը
ծածուկ կ’ըլլայ . զանիկայ սպաննելու համար
բարեւաբաններէն մէկը լիծակաւ կ’ընտրեն :

« Գարպոնարիսերն իրարու հետ միայն խօսե-
լով կը հաղորդակցէին. զիրենք իրարու կը յայտ-
նէին ուրիշ թղթերու յարմարող թղթի կտորու-
ռանքով: «Նշանաբաններ, եւ ձեռքով ու թեւով
ըլլալու նշաններ ալ ունէին. երբեմն մատերնին
ծամըռկելով գիրեր կը ձեւացընէին հինոս Քը-
րիստոս եւ Հայր Աստուած նշանակութեամբ,
երբեմն ալ յոյս եւ հաւատք բառերը կ'արտասանէ-
ին. ասոնք եւ սէր բառը խորհրդաւոր մեկնու-
թիւննին էր:

* Ֆրանմասուններուն պիղծ ըսածին գարպօ-
նարին երբ կուպաշտ կ'ըսեն օ

“Այս անաստուածները քրիստոնէից դրօշին տակ կը քալէին . երկրագնտիս բոլոր յեղափոխութիւնները՝ երկրիս փոխուելուն նշան տուող այս դրօշին տակ կուգան կը շարուին : Եւթագործութիւնը (գարպօնարիսմ) Խաւրիայէն ելլաւ , եւ Բէֆէրարիներուն անտառաց մէջ ողջունած տիրուհին ազատութեան նախագահ բազմեցաւ : Եւթագործները գերագոյն վէնդաին կուրօրէն հնագանգելն իբր թէ իրենց պարտ համարած էին . պէտք էր ունենային հրացան մը , սուին մը եւ քսան ու հինգ փամիուշտ . դաշոյն ունէին : Եւթարակաց արկեղ հինգ ֆրանք կուտային ընկերակցութեան մտնելու ատեն , եւ ամիսը ֆրանք մը : Վաղղիոյ մէջ վաթսուէն հազարէն աւելի էր լծուերին : Վերագոյն վէնդաին աներեւոյթ անդամներէն քանի մը հաաը կը կենային նուիրական տեղ մը , ուր մարդ չէր մտներ . անկէ մահուան կը խրկէին գուհիկ ածխագործները , խոտանալով միանգամայն որ վրանին ջերմ արտասուքներ կը հեղուէն եւ գերեզմաննին կը յաւճախեն :

« 1821 ին երեսուն եւ հինգ հոստակալք
ածխագործաց ընկերութիւններ յայտնեցին : Բա-
րիզու մէջ հարկւրաւոր վէճդա կար . Յալբու,
Ընկէն , Յալբուրէն , Ուշնիւրէն , Բէլթար ,
Վիւրթան , Բաբկիմի Շիւրթուրէն . ասոնց ա-
մէնն ալ նիստ կը կազմէին միին այրերու , խոր-
հորդաւոր սենեաքներու , անծանօթ շտեմարտն-

ներու մէջ զիշերական ժողովներու պէս: Այլըստամբութեանց համար տեսակ մը նոր զօրքեր կը ժողվէին ու բաց երկնքին տակ կը վճարէին ըստակնին. կալանաւորներն ալ բանտին մէջ նըպասաներ կ'ընդունէին: Ընկերակցեւոց գործոյն սկզբնաւորութիւնն եղաւ 1819 ի յունիսի խընովութիւնները եւ 1820 ի օգոստոսի 19 ին դաւակցութիւնը: 1820 ի դեկտեմբերին Տիւզէն-ժիէ գնդապետին փախուստը տեղի ունեցաւ. դաղղիացի գաղպօնարիներ ալ ճամբայ ընկան որպէս զի Ուլէ — Աւէրի եղբայրներնուն օգնութեան երթան. Ստորիտէն սպանիացեոց հետ եռագոյն դրօշակին տակ՝ Ղաղղիոյ սահմանները պիտի դային:

«Այս ժողովները (վէնդա), որոց հրապուրանքները՝ երիտասարդ նորամուտներուն դիւրագրգիռ երեւակայութիւնը բորբոքելու համար աղղայական էին, աշխարհի մեծ փափոխութիւն մը տալու չափ զօրութիւն ունէին իրենց ՚ի բնէ դադտուկ ըլլալովը: Այժմէ մէկ մը Պուրպօնեանց տկար թագին փակէին, կրնային ոչընչացընել: Բայց բարեբաղդաբար դաղղիացեոց բնաւորութիւնը ծածուկ խեղկատակութիւններու յարմար է. մեք չեմք կրնար գերմանացեոց պէս վաղեմի դղեկի մը աւերած պատերուն մէջ լուսինկայ լուսոյն ժողվուիլ. չեմք հաւաքուիլ Ապէնինեան անտառաց, եւ իտալացեոց պէս՝ Ագրիական ծովուն ալիքներովը թրջած այրերու մէջ՝

ապագայն երազելու: Սպանիացեոց պէս չեմք առանձնանար Սուրկիոյ Էսպասկին արմաւենեացը տակ՝ դաւադրութիւններնուս ու ակնկալութիւններնուս վրայ խորունկ խորունկ մտածելու:

«1820 ի դեկտեմբեր ամսէն մինչեւ 1821 ի մարտ 16ը եղածներն են ստակ յանձնելներ, զինուորական գործոց յանձնաժողով, զինամարզ, Պերդըն զօրապետին համար եղած խուզողութեանց ՚ի գերեւ ելնելը, Երեւանեան եւ հաւաքին նահանգները կ'աւերուին. Պէլֆօրի գործը կ'եւլնէ. զինուած զորականներն իջած ժամանակնին կը բռնուին. կը ցրուուին. Աֆաշէթ զօրապետը փոքր մի ժամանակ երեւելէն յետոյ կը փախի:

«Դոէնեի ալ նոյնպէս: Վիւնիէ տը Սոն-Թաուլօ եւ հին պահակերաց զօրապետ մը Պիւրենեան լեռանց կողմերէն նոր զինուոր կը ժողվեն. Սարսիլիա եւ Վուլոն ալ Ֆարիզու վրայ քալել կը պատրաստուին: Վալլէ կը բռնուի ու կը սպաննուի. վաթսուներեք կտոր պատռած դրութիւն մը ունէր վրան: Կոմիւրի մէջ ալ Տըլոն եւ Սիրժան մահուան կը դատապարտուին. Երեւելը ոտք կ'եւլնէ. յաջողութեան երաշխաւորն է հազարապետ մը, որ դաւառներ ու գեղեր կ'երթայ կը պտրտի եղեր: Վրասպուրի մէջ տասնապետներու եւ հարիւրապետներու մէջ խռովութիւն մը կը մտնէ: Օրախանաց 45^ր

կարգին մէջ վէնդա մը կը բացուի: Եյս կարգը յունվար 21 ին խարիզէն 1-ա թօշէլ երթալու կ'ըլլայ, եւ դատարգութիւնը ճամբան եւ 1-ա թօշէլի մէջ անգամ կը շարունակուի:

« Ուխտելոց անուան ցուցակի մը տակ կը կարդացուէր. « Երիւն ընդ արեան: », Ենուններուն վրայ ԴԱՇԱՅՆ եւ ՄԱՆ բառերը գըրուած էին. Օրորիս գլխատուածան հրապարակը տարին. ասոր ընկերները, որոնք շատ ատեն խարիզու վէնդաներն էին, անցած ճամբան կարգաւ լուռ ու տրտում կը շարունակէին: Ոչինչ տեղն անոր պատուական արիւնը կը լծաիէին, ոչինչ տեղը կ'ողբային. փառքը կը խոստանար անոր որ մինչեւ մեր սահմանները պիտի փայլի:

« Եւս խելճ բան է. ամէն կուսակցութիւն մեռնողներ ունեցած է այսօր, եւ գրեթէ ոչ մէկուն գերեզմանը մարդոց կատարեալ յարգանացը չէ հասած: Մէկը մեռցընել ուզուի նէ ընկերութիւնը կը մեռցընէ. փոխարինութիւնը բնական է: Ղաւակցութեան ժամանակն անցնելէն ետքը քիչ մը մոխիր կը մնայ. եւ որովհետեւ այն ընկերութեան մէջ բարեխառութիւն մը չեղաւ՝ կը ցաւի... »

« Կարշանժի պարոնին դադարի ընկերութեանց համար տուած տեղեկագրոյն մէջի եղբայրութիւնները ալ չեն կրնար ուրացուիլ. կը շարունակէ Եադօպրիան. դաւակցութիւնները, զորոնք հիմայ արծակ համարձակ կը զրուցեն

նէ կը պարծին ալ, չի կրնար առասպելաց կարգը սեպուիլ: Եյն ատեն վէնդաներու մէջ զըտնելուդ յարգելի պարգամաւորէ մը խմացած եմք որ Կարշանժի պարոնին տեղեկագիրն երեւելուն ընկերակիցը զանիկալ այնպէս ճիշդ գտան որ մատնիչը (հեղինակը) մահուան դատապարտեցին. իսկ այն անձը, որկէ գիտեմք այս մանրամասն բաները, վճռոյն գործադրութեանը դէմ դրաւ: Մէկը այնչափ պարզամիտ չէինք որ այլանդակ սովորութիւններն լսելով, կախաղանը տնկելնին ու մահառիթ մեքենայն շիակելնին տեսնելով ալ հաւատայինք այն բարեհոգի ընկերակցաց՝ երբ կը գոչէին. « Ղաւաճաններ մի. մի է դաւադրութիւ մտաբերողը... Չեղի վախ պատճառողը ըզբօսանաց համար պատրաստուած թատերական մըն է... »

Հիմայ ամենուն ընդունելի մատենագրի մը, Պ. Լուի Պլան՝ Տասնութայ պարփութեան հեղինակին, խօսքերը մէջ բերեմք:

« Երեք երիտասարդ պարոններ, Պազար, Պըլոդար եւ Պուշէ, 1821 մայիս 1 ին, կ'ըսէ, Գործ փողոցը տեղ մը կ'ընդունին մը առաջ նստած էին: Ընթացողից չարաժողովը ահա այն երեք անձանց մարդոց խելքէն եւ մայրաքաղաքին այն ամենէն յետին թաղերէն մէկին մէջ ծագում առաւ. այն ժողովը՝ որ քանի մը ամիս ետքը բոլոր Գաղղիս տարածեցաւ:

« 1820 յունիսի շփոթութեանց վերջն եւ

դաւ օգոստոս 19ի զինուորական դաւակցութիւնը, որուն առաջը շուտով առին: Ղաւաճանաց կրած հարուածը Ղշմարտութեան Բարեկամաց խորհրդարանն իմացուելով՝ գլխաւոր անդամները ցրուեցան. Դուպեր եւ Տիւփիէ պարոնները Իտալիա գացին. Աէպօլիս տակն ու վրայ էր: Ըյդ երկու երիտասարդ գաղղիացիները ծառայելու պատրաստ ըլլալին իմացուցին, եւ Ղէապոլսոյ տէրութեան խորհրդարանին հինգ անդամոց պաշտպանութեամբը կրցան կեանքերնին այն ձեռնարկութեան մէջ վտանգի դնելու պատիւն ստանալ: Բայտնի է այն յեղափոխութեան ինչպէս ծագիլը, եւ թէ աւստրիական բանակն ինչ տխրաւիթ արագութեամբ յօդս ցնդել տուաւ: Պոյ զօրապետին պայծառ նախագուշակութիւնները: Պ. Տիւփիէ Բարիզ եկած ատեն զգեստին տակ եռագոյն ժապաւէնը կը կրէր, որ իտալական ածխագործաց ընկերութեան մէջ ունեցած աստիճանին նշանն էր: Սինչեւ ցարդ Ղաղղիոյ մէջ այն չի գիտցուած գործոց վրայ մանրամասն տեղեկութիւններ առնելով Պ. Ֆրոդար իւր բարեկամէն՝ Ղշմարտասիրաց որմնագրական խորհրդարանին տնտեսական Ժողովոյն խօսեցաւ, եւ այն Ժողովը կազմող եօթն անդամները՝ գաղղիական ածխագործութիւնը հնարել որոշեցին, երբեք մի տալ տալով իրարու որ այն սարսափելի քաղաքները խստիւ պահեն:

« Ի իմերանի եւ Տիւփիէ պարոններուն յանձ-

նըւեցաւ այս վերջնոյս Իտալիա ըրած ճամբորդութեանն ետ դառնալուն հետը բերած կանոնացը թարգմանութիւնը, որոնք թէպէտ իտալացեաց բնակչութեանը շատ լաւ յարմարեցած, իսկ Ղաղղիոյ մէջ դաւադրաց համար օրէնքի տեղ բռնուելու անյարմար էին: Ըոն բացատրուած կարծիքը իրապէս կրօնական, մինչեւ անգամ այլաբանական էր. գարպօնարիներն Փրանսիայի տէրութեան իւր զինուորեալ մասը, իւր Քրիստոսի նախնաւ բանակ մը նկատուած էին միայն: Պէտք էր սրբագրուէր, եւ աւելի խելացի տրամադրութեան մը հիմունքը պատրաստելու համար Պիւլէ, Պաղար եւ Պլոդար պարոններն ընտրուեցան:

« Ընկերութեան բուն միտքը որոշ բան մը չ'էր. այն երեք պարոններուն սրբագրութեան իմաստը սուր վրայ կը կայանար.

« Ըստ որում զօրութիւնն իրաւունք չէ, եւ զի Պուրպօններն օտար են, ածխագործք կը հաւաքուին՝ որպէս զի զգաղղիացիներն իրենց ուզած տեսակ կառավարութիւնն ընտրելու ազատութիւնն զործադրելու կարող ընեն:

« Ըհա այս, առանց որոշելու, ազգային գերիշխանութիւնն հաստատել էր: Կերպը որչափ տարտամ ալ էր նէ՝ այլ եւ այլ ռիսկաւ զգացմանց լաւ կը պատասխանէր: Ուստի մեծ փութով, առանց ամպագայն յիշելու կամ փոքր ինչ խորհրդածելու, դաւադրութեան ձեռք պիտի գրնուէր՝ ի հաճութիւն կրիւր զգածելոց:

« Իսայց ածխագործութիւնը թէպէտ սկզբան՝ նկատմամբ տղայական խաղ մ'էր, սակայն իբրեւ կարգաւորութիւն՝ զօրաւոր եւ հրաշալի բան մ'եղաւ: Իսեղճ բան է մարդոց վիճակը. հնարքներու մէջ զօրութիւններն կ'երեւի, արդիւնքին մէջ տկարութիւններն: »

« Որոշուեցաւ որ քաղաքը (Վէնդա) անուն մեծ ընկերութեան քով՝ Կերքոնական խողովանումը ընկերութիւններ ալ կազմեն, որոց ձեռքին տակ պիտի գտնուէին հասնաւոր խողովներ: Ըմէն ընկերութեան անդամոց թիւը քսան ըլլալ որոշուեցաւ՝ Պատժական օրինագրոց ձեռքէն խուսափելու համար: Իսկ խողովն 'ի սկզբան՝ ածխագործութեան եօթն հիմնադիրներէն կազմուած էր, որոնք էին Պազար, Ֆլորար, Տիւշէ, Տիւժիէ, Պառիօլ, Ժուպէր եւ Լիմբերանի. յետոյ ինքնին յաւելցաւ: »

« Կերքոնական խողովները կազմելու համար հեռու ելաւ կերպը բռնեցին. քաղաքը խողովէն երկու անդամ ուրիշ երրորդ մը կ'առնուին քովերէն՝ առանց իրենց ինչ աստիճան ունենալը անոր ամացընելու, եւ կազմուելիք ժողովին նախաճառ կանուանէին զանիկայ, եւ իրենց ալ մէկը նոյն ժողովոյն պարագամարդ եւ միւսը համարարուող կը ձեւանար: Պարագամարդին պաշտօնը երկրորդական ընկերութեան հետ հաղորդակցութիւն ընել, եւ համարարուիւնը՝ ընկերութեան ընթացքը քննել ըլլալով, քաղաքը խողովն այս կերպիւ՝ կազմած իւ-

րաբանչիւր խողովներուն իբր ուղեղը կ'ըլլար, միանգամայն անոնց դադունեացն ու գործոցը տեղեակ:

« Մասնաւոր խողովները տնտեսական օտարաժանմունք էին, եւ նպատակ ունէին հեռացընել այն խառնուրդը՝ որ ածխագործութեան յառաջագիմութիւնը կրնար պատճառել քաղաքը խողովէն ու Կերքոնական խողովէն մէջ տեղի յարաբերութեանց նկատմամբ: Կաեւ, ինչպէս որ այս ետքինը մեծ ընկերութեանէն կը ծագէր, նոյնպէս ալ ստորիններն երկրորդականներէն կը ծագէին: Այս կապակցութեան մէջ առաձգական զօրութիւն մը կենալու էր որ խողովները քիչ ատենէն զարմանալի կերպիւ յանգալիս բազմացան: »

« Ոստիկանութեան ջանքերը բոլորովին 'ի դերու հանելու անհնարութիւնն աղէկ իմացուած էր. ուստի գոնէ անոր ուժը պակսեցընելու համար որոշուեցաւ որ խողովները միարան գործ տեսնեն՝ առանց մէկզմէկ ձանձուլու, եւ այնպէս մը որ ոստիկանութիւնը միայն քաղաքը մտնելով կարենար բոլոր ընկերութեան կարգաւորութեանը վերահասու ըլլալ: Իսոր համար, խողովի մը վերաբերող ածխագործին՝ ուրիշ մը մտնել ուղեղն արգելուեցաւ. արգելքին հետ մահուան պատիժ ալ կար. . . »

« Ընթացործութեան հիմնադիրները զօրադրնդերու պաշտպանութեանը վստահած ըլլալով՝ ածխագործութեան ալ կրկին կարգաւորու-

թիւն տրուած եղաւ . իւրաքանչիւր խողով զինուորական եւ քաղաքային կարգաւորութիւններու ենթարկուեցաւ : Ածխագործներէն, քարէր խողովոյն , կարտեանէն խողովոց , ճասնասոր խողովոց քով դրին . Եգիպտոսը , Էւրոպան , հարկեր վճարող պարտեանող եւ աւելի փոքր քիւրերը : Այլ ածխագործութիւնը քաղաքականապէս գործէր՝ զինուորական կարգաւորութիւնը անյարմար կուգար . ընդ հակառակն , երբ զինուորականապէս գործ տեսնէր՝ քաղաքայինը կ'անհետանար : Այս կարողութեանց գործքերէն ու անոնց փոփոխակի կառավարութենէն պատճառուած զօրութենէն զատ՝ ասոնց հարկաւորած կրկին բաժանմանցը մէջ դաւադրութիւնը ուստի կանուծեան աչքէն բոլորովին ծածկելու միջոց մը կար :

« Ածխագործին պարտք էր հրացան մը եւ յիսուսն փամփուշտ ունենալ , անձը գնելու պատրաստ ըլլալ , անծանօթ գլխաւորաց պատուէրներուն կուրօրէն հնազանդիլ :

« Այս կարգադրութեամբ ածխագործութիւնը շատ քիչ ժամանակի մէջ մայրաքաղաքին բոլոր թաղերուն մէջ տարածուեցաւ . բոլոր զըպրօցներուն տիրեց : Արիտասարգաց երակներուն մէջ ալ չեմ գիտեր ինչ ազդու կրակ մը սկսաւ շրջան ընել : Ամենքն ալ գաղտնիքը կը պահէին , եւ զիրենք անձնանուէր կը ցուցնէին : Իւրաքանչիւր ժողովի անդամները յատուկ նշաններ ունէին զիրար ճանչելու , եւ խորհրդաւոր

հետազոտութիւններ կ'ընէին : Շատ ժողովներու մէջ վերատեսուէրներ յատկացուցին՝ որպէս զի բնաւ մէկը փամփուշտներ ու հրացան ունենալը զանց չ'ընէ : Անկերակիցները զէնք շարժելու վարժութիւն կ'ընէին բնակարանին . շատ անգամ ալ այդ կրթութիւնը յարգով ծածկուած տախտակամածի մը վրայ ըրին : Այլ միւնչդեռ այն նորօրինակ դաւաճանութիւնը կը տարածուէր , որ նմանը չի տեսնուած խորհրդապահութեամբ մը պաշտպանուած՝ եւ ընկերութիւնը չորս կողմէն հազարաւոր աներեւոյթ կապերով ամրապնդած էր , կառավարութիւնն ստուերի տակ կը ննջէր :

« Ինչպէս որ տեսնուեցաւ , ածխագործութեան հիմնադիրները աննշան , առանց պաշտօնական կացութեան եւ ծանուցեալ ազդեցութեան երիտասարդներ էին , որոց երբ խնդիր եղաւ ձեռնարկութիւննին առաւել եւս մեծցնել եւ միայն Նարիզու վրայ ձգած ցանցերնին բովանդակ Նազդիոյ վրայ սփռել՝ հաւաքուեցան եւ իւրարմէ կասկածիլ սկսան : Այն ատեն երեսփոխանական յանձնաժողով մը կար , եւ Պ . Լաֆայէթ զօրապետն ալ մէջն էր : Պ . Պազար աւսոր հետ սերտ մտերմութիւն ունենալով օր մը բարեկամներէն խնդրեց որ իրեն հրաման տան ձեռնարկութիւններնուն գաղտնիքն անոր իմացնելու : Ատոր դէմ առարկութեան պակասութիւն չի կար . Ինչո՞ւ , մանաւանդ որ Լաֆայ

յէթին զիւրամատոյց ընաւորութիւնը միտանգաւոր կ'ընէ այդ բանը: Ի՞նչ է հաճէր ածխագործութեան ընկերակից մտնել եւ աւանդուն պէս ինքն ալ իւր գլուխն հոն խաղի դնէր... լաւ... Լաֆայէթին իմաց տուին, այն ալ առանց ժամանակ անցընելու քաջօրէն ֆէնդան մը տաւ, եւ իւր սենեկի ընկերակիցներուն ամենէն յանդուգները անոր հետեւեցան: Թէ որ ածխագործութեան վերատեսուէները այս օգնակաւորութիւնն անհրաժեշտ սեպեցին՝ սխալեցան: Թէ պէտ ածխագործը զիրենք զրդօղն ո՞վ ըլլալն ամենեւին չը գիտցան՝ միշտ միայն նոյն վեհաձեռն ազնուականութեանց հնազանդիլ ուղեցին, որոնք ուշ հրաւիրուած էին այն խաւարամած կարողութեանն ընկերակցելու: Ուստի անոնց՝ քաջօրէն ֆէնդան անձամբ ներկայ գտնուելը մինչեւ այն ատեն այնպէս համարուած ըլլալներնուն վրայ ըստոյական արդիւնք մը չէր յաւելցընէր: Իսկ թէ նոյն անձանց կարողութեան ու համարձակութեան չափը սրն էր, ապագայն կրնար գիտնալ:

« Ի՛նչ եւ իցէ. առջի բերան միջամտութիւնն ինն ածխագործութեան յառաջադիմութեանը օգտակար եղաւ՝ դաւառաց հետ ունեցած յարաբերութիւններնուն համար. շատ ալ երիտասարդներ յանձնարարական լողթերով այս դին այն դին կ'երթային ածխագործութիւն հիմնելու. Պ. Յիւրգար Լոբեմուտը զրկուեցաւ, Պ. Տիւրիէ՝

Պուրիօն, Պ. Րուէն անդրանիկը՝ Բրիտանիա, Պ. Ժուպէր՝ Լիսաւ: Բարիզու քաջօրէն ֆէնդան աւանդաց հետ ունեցած յարաբերութեանցը պատճառաւ ֆերաֆոն ֆէնդան կոչուեցաւ. եւ ածխագործութիւնն ամէն տեղ նոյն զիրքն ունեցաւ զոր մայրաքաղաքին մէջ ունէր: Երկրորդութիւնն ընդհանրացաւ ու անդիմադրելի եղաւ. գրեթէ բոլորական Վաղղիոյ մէջ դաւադրութիւններ ու դաւաձաններ կային:

« Վործերն այնպէս վիճակ մը հասան որ 1821 տարւոյն վերջին օրերը ամենայն ինչ պատարաստ էր Լա Րօշէլ, Բոսդիէ, Սիօր, Վոլմար, Նէօֆ—Պրիզաք, Նանդ, Պեֆոր, Պորտո, Վոլուլու դքսաւորներն ապստամբութիւն մը յարուցանելու: Օրաց շատ գնդերուն մէջ ֆէնդաներ կազմուեցաւ, եւ պահակերաց տեղափոխութիւնն իսկ ածխագործութեան տարածմանը նպաստաւոր էր: Օչնոորական ֆէնդան նախագահն երբ պարտաւորէր քաղաքը ձգել երթալու՝ մետաղի մը կտորին կէսը կ'ունենար, որուն միւս մասը զորազնդին գացած քաղաքին քաջօրէն կամ ֆերաֆոն ֆէնդան մէկանդամոյն զրկուած կ'ըլլար: Երբ կերպ հաղորդակցութեան ու ձանաչողութեան շնորհիւ, զոր ոստիկանութիւնը անհնար էր իմանար, ածխագործութեան մէջ ընդունուած զինուորներն անոր ձանապարհօրդ գործակատարները կ'ըլլային եւ դաւակցութիւնն իբրեւ թէ պատուականներնուն մէջ կը կրէին... »

« Սակայն խռովութեան ծագելուն ժամանակըն եկած էր. գոնէ նոյնը կը խորհէին: Վերապէս վերադառնալով մարդիկը խիստ շտապով ըլլալով՝ հորձոյ մասնաշաղկ մը հնարեցին, եւ պատերազմի բոլոր պատրաստութիւնները մասնաւորապէս անոր յանձնեցին. բայց արգելուած էր առանց փերաքոյն վերադառնալու հաւանութեանը վերջնական որոշում մը ընել: Այս մասնաշաղկը տարօրինակ ժրուածիւն մը ցուցուց: Արեւմտեան ու վեց երիտասարդք պատուէր ընդունելուն պէս որ Պեֆոր երթան, որ ապստամբութեան նշան պիտի տրուէր, առանց տնտնալու ճամբայ ելան, թէպէտ լաւ գիտէին որ դէպ իմաց կը դիմեն: Սեփական քանի կը մօտենար՝ դաւակիցները զիրենք աւելի համարձակ կը ցուցնէին. խորհրդէն Պեֆոր տանող ճամբուն վրայ կը լսուէր այն Յորդանան, այն մոգական երգը՝ որ շատ ժամանակէ ի վեր չ'էր լսուած:

« Երբեք պիտի թափուէր. եթէ բաղդն յաջող ըլլար, ինչպէս կարելի էր հետեւանքը չի մտածել: Վերապէս վերադառնալով անդամները անխառն զործութեան ոգւոյն հաւատարիմ ծառայութեամբ կը ջանային կառավարութեան յատուկ կերպ մը չի տալ Վաղդիոյ. Պուրպուրեանց իշխանութիւնն իսկ մտքերնէն բացարձակապէս անհետ եղած չէր: Բայց ինչ որ ալ ըլլար՝ բոլոր յեղափոխութեանց համար մեծապէս անհրաժեշտ եղած անժամանակեայ կառավարութիւն մը ձարել պէտք ըլ-

լալով՝ Պատարոյն սահմանադրութեան հիմունքը ընդունեցին, եւ որոշած հինգ վերաւտեսուչնին էր Ափայէթ, Պարսէլ (գերդաստանին հայրը), Գէհլին, Տ' Երթանսոն, Տիւրոն (Լորդի) պարոնները. այսինքն՝ մէկ սուսերաւոր մը, աղբային պահակերաց երեսփոխան մը, տարազակործ մը, տեսուչ մը եւ տնտնակալ մը:

Արեւայ կարգացուիլ Լուի Պլան պարոնին նոյն անուանի գրքին մէջ թէ ինչպէս եղաւ որ կարգը գործի ելնելու եկած ատեն Ափայէթ զօրապետէն զատ ուրիշ մը չեղաւ ճամբայ ելնող, եւ թէ նա ինչպէս ետ քաշուեցաւ. Պերդըն զօրապետն ինչպէս դժնդակ չարեաց հանգիստեցաւ, եւ թէ նիւթուած խռովութեան լրտեսներն ինչպէս անհետացան:

« Լա Րօշէլի տասնապետաց մահուանէն ետքը, կը շարունակէ պատմագիրը, սխալագործութիւնը տկարացաւ ու սկսաւ ցրուիլ: Լորիու կուսակցութիւն երեւան ելաւ մէջը. մէկը, որուն գործակիւն էր Ափայէթ, կուգէր որ հասարակապետութիւնն համարձակ մերժուի. միւսն ալ կուգէր որ աղբին վրայ ամենեւին կառավար մը չի կենայ. եւ այս մասը Մանուէլ անունն էր առած: Այս բաժանումը թէպէտ առաջ ծածուկ էր՝ բայց քիչ ետքը բոլորովին յայտնուեցաւ. երկու կուսակցութիւնք իրարու դատախազութիւն կը նշէին: Անիշխանութիւնն անխառն զործութեան մէջ թափանցեց ամէն մէկ ծախիքներէն,

եւ իւր ետեւէն ալ մտան ապօրինաւոր անվտանգ հուծիւնները, ռխակալուծիւնները, ամբարտաւանութիւնը, փառաօրորութիւնը: Այսպէս, անձնանուիրութեան ժամանակն անցնելուն երկպառակութիւնն սկսաւ:

« 1830էն ի վեր շատ զրուցուած է այն նորաստեղծ տեսարանաց վրայ՝ դորս իւր ստեղծութիւնը կը ծածկէր ածխագործութիւնը. ինչպէս են՝ թաղաւորութեան դէմ դաշայններու վրայ ուխտուած երդումներ, եւ ուրիշ դժնեայ ձեւեր: Ասոնց ամենուն ճշմարիտն այն է որ ածխագործութիւնը խիստ ընդարձակուած ըլլալով՝ ժողովները վերջապէս ամէն կեդրոնական ուղղութեանէ խոյս տուած էին: Այն ժողովներուն մէջ ալ կար որ հասարակայնական էին, կար որ ( ) ըլէանեան՝ եւ կար ալ որ Պօնաքարդեան էին. մէկ քանին ալ կը դաւակցէին միայն դաւակցած ըլլալու համար: Վործնական կտորներն ալ սկզբունքներուն պէս կը տարբերէին, եւ այն երբեմն այնքան սարսափելի ընկերակցութեան խորն ուրիշ բան չի մնաց, բայց եթէ խոսնակութիւն »:

Պառնամբ հիմայ ծխալաւառին խանութը:

— Բայց, ըսաւ Ռաքմէն զարմանալով, պիտի կրնա՞ս ինծի լուր տալ այն հին եղբայրակցացդ վրայօք՝ որ նը օգնեցին բեզ զիս ընդունելուն:

— Պրեթէ ոչինչ: ամէնն ալ ցրուեցան. կարծեմ թէ բոլորն ալ չարագործութեանց մէջ գտնուած են: Խորհրդարանաց մէջ սիրուած ըստակը լաւ արդիւնք մը չունենար:

— Միայն բան մը կայ, պարոն, որ ցաւ կը պատճառէ ինձի. շարունակեց Արնօ փոքր լուծութեան մը ետքը. եւ այն է՝ դոնէ անգամ մը Մեծ Արեւելքի մէջ ընդունուած չըլլալս:

— Պրանմասոնութեան գլխաւոր խորհրդարանը չէ՞ այդ:

— Անանկ սեպէ. սակայն հոն զբաղմունքներն է միայն աստիճանաց եւ նշանաց բաշխումը, իրաց կարգադրութիւնը, բուն նշանաբաններն որոշելը, արտօնագիրեր ջինելը. եւ հոն շարունակ խիստ աղուոր հացկերոյթներ կը տրուին:

— Բայց, ըսաւ Պաւլէցին, Ազեղեցին որ Փրանմասոնութիւնը կը մերժէ՝ ատոր համար բացառութիւն մը ըրած ունի՞:

— Ատրելի է, վասն զի պալատական ալ կայ մէջը. ըսաւ ծխալաւառը:

Վորորինակ գաղափարներով կը ծփար Ռաքմէնին միտքը՝ որ ծխալաւառին ըրած անյարմար խօսքերը չէր գիտած. եւ քիչ մըն ալ կենալէն ետքը՝ Մեծ Արեւելքը մտածելով դուրս ելաւ:

Արնօ եղբոր Մեծ Արեւելքը դոված ատեն կոկիկ հագուածքով մէկուն՝ գլանիկը վառելու համար խանութ մտնելը Ռաքմէն չէր նշմարած.

դուրս ելնելուն՝ այն ալ քիչ մը տեղ ետեւէն երթալով՝ վերջապէս քովը մօտեցաւ ու հարցուց .

— Օհա չե՞ս ճանչեր կոր :

— ... Կեցի՛, կեցի՛ . իրա՛ւ . ծխավաճառին պէս՝ ինձի ալ անանկ կու գայ կոր որ ատենօք բեզ տեսած եմ . ըսաւ յաքմէն :

— Խորհրդարանը . ե՛ղբայր . Ֆելիքսը չե՞ս յիշեր , որ այն ատեն նկարիչ էր , եւ հիմայ առեւտրոյ մէջ է մտած : Հա՛տ ուրախ եմ բեզ տեսնելուս . երջանիկ ժամանակ մը միտքս բերիւր . քալէ , գաւաթ մը պարպենք :

— Գործս շատ է , եւ ա՛լ միայն երկու օր պիտի կենամ հոս . ըսաւ յաքմէն :

— Հինգ վայրկեանին ինչը կըլլայ . եկո՛ւ :

Տօֆին անուն սրճանոցն հասան . երիտաւարդն ալ հետինին պարկեշտ կերպը տեսնելով՝ զիջաւ :

Ֆելիքս՝ բունչ մը խմելէն եւ ստակն ալ քաղաքավարօրէն ինք տալէն կտքը զրուցեց . Որովհետեւ շատ գործ ունիմ՝ կըսես՝ արգելք չըլլամ . բայց ծխավաճառին փախաբան զուարճութիւնն ես որ բեզի ցուցընեմ՝ խիստ մեծ ուրախութիւն պիտի զգամ :

— Ի՞նչ զուարճութիւն . հարցուց յաքմէն :

— Սեծ Ըրեւելքը տեսնելու զուարճութիւնը , ուր ես ներկայացուցիչ պաշտօնեայ եմ :

— Բայց չե՞ս գիտեր որ ես ա՛լ որմնադիր չեմ :

— Ի՞նչ ինչո՞ւր պէտք է . մէկ տեսիլը մի-

նակ կը ցուցընեմ բեզի . հոն ոչ փորձ կայ ոչ ալ երդում . բան ըսելիք չունիս . միայն պիտի դիտես : Սակայն , ուրիշ բան ընել պէտք եղած ատենն ալ գո՛նէ Բարիդի մէջ տեսնուածներուն ամենէն ակորժելի տեսիլն ու ամենէն տարապայման շքեղութիւնը վայելած կըլլաս : Գաւաթնիս պարպենք . երկու քայլ տեղ է երթալիքնիս , բաւորդի մը գործ է : Նո՛ր կա՛նք մը :

Ինչպէս որ առաջ ըսած եմք , յաքմէն հաստատութիւն չունէր . միշտ հետաքրքրութիւնը կաւելնար : Խառնիխուռն բաներ կու գար միտքը , եւ Ֆելիքս խելքը ժողվելու ժամանակ չի ձգեց անոր : Ըսն անձինքն , մանաւանդ Բարիդի մէջ , որ բան մը շուտ որոշել չունին , անոնք որ չէ ըսել չը գիտեն , գոնէ սա գիտնան որ շուրճ տեղերնին ալ կը տարուին : Ըսպէս ալ յաքմէն կառք մտցուելով միտքը գրածէն աւելի հեռու տեղ տարուեցաւ . ինչու որ ճամբան տասը վայրկեան տեւեց , եւ հին եղբայրը անգործ չի կեցաւ . հետաքրքրութիւնը բորբոքեց եւ վերջապէս վստահութիւնն ալ գրաւեց :

Բարետեսիլ տան մը առաջ կեցան , եւ առաջին դտիկոնն ելնելով՝ զարգարուն սրահ մը մտան :

— Ուրախացիր , ըսաւ Ֆելիքս . ահա մեծ տաճարին դուռն եմք : Միայն մէկ անհրաժեշտ պարտք մը ունիս կատարելիք . դու ալ վերադու մը պիտի հագնիս ինձի պէս :

Ներկայացուցիչը դարանէ մը երկու հատ եր-

կայն վերարկու հանեց. երկուք ալ մաքուր հագուած սպասաւոր կանչեց: Յեղիքս զգեստը, ժամացոյցը, քսակը սենեկապանին տուաւ. նա ալ ուշադրութեամբ դարանը դրաւ: Բայց տեսնելով որ լիաքմէն լաթերուն վրայէն կը հագնի վերարկուն՝ եւս առաւել վստահութիւն հրաւիրող պարզութեամբ մը խնդալով ըսաւ.

— Ետանկ չես կրնար մտնել. ընդունուած մարաջատներն ու իշխաններն անգամ պահանջուած կերպէն ազատ չեն. մեք ուր կը մնանք: Միայն զգեստդ եւ ունեցած մետաղեայ լանսիդ հանէ. բանլիք, ժամացոյց, ստակ ունիս նէ՝ իմիններուս քովը դիր. սովորութիւնն անանկ է:

Ժաքմէն ո՛չ կրցաւ կմկմալ ոչ ալ ետ քաշուիլ: Լնճրկածներուն զիրենք բաջ ցուցնելուն նման՝ զգեստը, ժամացոյցը, քսակը՝ որուն մէջ երկու հազար Փրանքի ոսկի կար, յանձնեց: Թըղթակալը՝ որ քառասուն հազար Փրանքի մօտ առնելիքներուն տոմսակները կը պարունակէր, բաժկոնին ներսի գրպաններէն մէկն էր դրած, եւ չի հանեց. մանաւանդ որ մետաղ ըլլալով մինակ մտօտ մը կար մէջը: Արարկուն կռնակն առաւ, եւ ուրիշ նոյնպէս աղուոր սրահ մը մտան. հոն Յեղիքս ըսելով որ գալն երթայ իմաց տայ՝ պղծախի դուռ մը բացաւ դնաց:

Ժաքմէնին խելքն այն ատեն տուն եկաւ. հոն միայն առանձնութեանը մէջ կրցաւ ինքն իրեն հարցնել թէ՛ այս ըրածն ըլլալու բան էր.

ինչի՞ն պէտքեր Մեծ Լորեւելը տեսնելը. ի՞նչ անհաստատամտութիւն է այս. Յեղիքսին վստահիլ կըլլար. ըրածը զինքն հազարաւոր վտանգներու ենթարկել չէ՞ր: Կրցաւ ալէկ մը մտախորհ ըլլալ. վասն զի քառորդ մը անցաւ, տակաւին կեցած տեղը լուծիւնը կը տիրէր: Արջապէս բան մը որոշեց, ու կըսէր.

— Թերեւս ըրածս աղէկ չըլլայ. բայց կեցիր իմ ով ըլլալս հասկցընեմ սուռնց եւ տաճար անուանած տեղերնին չի մտնեմ:

Աստի հագուստն ու աւանդներն առնելով երթալու համար առաջին սրահին դուռն որ բանալ ուղեց ու գոց գտաւ նէ՝ Յեղիքսին տաճարն երթալու համար բացած դրանը մօտեցաւ. բայց այն ալ գոց էր: Գտնուած տեղն ուրիշ ճամբայ չունէր դուրս ելնելու. պատուհան մը ունէր՝ որ բակ մը կը նայէր. հոն ալ մարդ չի կար:

— Չըլլայ որ քսակահատներու, կամ կանոնը չի բռնելու համար զիս պատժել ուղղող որմնադրաց ձեռք ընկած ըլլամ. կը հարցնէր ինքնիրեն:

Մտատանջութիւն պատճառող պզտիկ վախ մը զգաց, եւ զանգակի չուան մը նշմարելով քաշեց. քիչ ետքը ոտնաձայն ելնելով մէկն եկաւ, եւ թէպէտ բանալին ամէն կողմ դարձուց, բայց չի կրցաւ բանալ:

— Կանչողը դուռն էիր. ըսաւ ձայնը:

— Հա՛. ե՛ս էի. բայց:

— Չեմ կրնար կոր. կղպուած է:

— Գաւրսէն է կղպուածը :

— Աղէ՛կ ըսիր ըսաւ մարդը որ պահապան մըն էր . ըրաւ չըրաւ վերջապէս ներս մտնելուն փաստաբանի հազուածքով ու խռոված մէկը մինակ տեսնելով սրահին մէջ՝ հարցուց .

— Գու՛ն ո՞վ ես :

— Ժաքմէնն եմ :

— Ժաքմէ՛ն . ճանչցածս չէ՛ : Խնչպէս եղաւ որ հոս կը գտնուիս :

— Ֆելիքսին հետ եկայ :

— Գիտցած մարդս չէ՛ :

— Ներկայացուցի՜ւք :

— Խնչ ներկայացուցի՜ւք :

— Սե՛ծ Արեւելքի ներկայացուցի՜ւք . հոս մեծ Արեւելքը չե՞մք :

— Ո՛չ Արեւելք ոչ Արեւմուտք . այս տեղ զարդարուած պանդոկ մըն է :

— Բայց հոս ո՞վ կը կենայ :

— Դեռ երեկ եկող երեք պարոններ :

— Աղէ՛կ . ըսաւ Ժաքմէն . բթերնէս բըռնուեր եմք : Ի՞նչ վերարկուն ձգեց ու դարանը բանալով ըսաւ .

— Օգեհոս , Ժամացոյցս ու բսակս հոս դի՛ :

Դարանն ալ պարսպ տեսնելուն պէս գոյնը նետեց :

Դռնապանը վերջապէս հասկընալով ըսաւ . կարծիքս շիտակ է եղեր . այդ անձինքն ամենեւին աչքս չի խածաւ : Կեցի . չըլլայ որ ետըր

գլխուս բան մը գայ . ըսելով Ժաքմէնը կեցուց , ու Սա՛րիամ , գնա ոստիկան մը կանչէ պողաց պատուհանն ի վար :

Խեղճ Ժաքմէն մինակ շապիկով մը՝ պահապանին հետ սրահներն ու սենեակները բնտրատուքի ելաւ . վերջապէս գիտցան որ այն երեք գող վարձակալներն ամէն բան ուղածնուն պէս վերցուցեր են :

Ողորմելին իւր այն վիճակին մէջ փառք կուտար Աստուծոյ՝ թղթակալը կրնալ ազատելուն , որ եթէ ձեռքէն ելնէր՝ բոլորովին մոխրի վրայ նստելուն պատճառ կըլլար . Գլխէն անցածը լման ոստիկանին պատմել պէտք եղաւ . Պաշտօնեայն տեսնելով որ դիմացինը համեստ մէկն է՝ կառքով իւր բնակարանը զըրկեց . այն փաստաբանի վերարկուն ալ չէր կրնար տալ անոր , որովհետեւ ա՛յն ալ դատողական ատենին ներկայացընելու էր :

Երբ Ժաքմէն Դուռնէ երթալուն այս կրած փորձանքը Ժողովրդապետին պատմեց՝ որ թերեւս աւելի առաջ միտքն եկած չէր , բարի ծերը պատասխանեց .

— Այդ անանկ դաս մըն է որ կրնայիր ըզգուշանալ . բայց ի՛նչ եւ իցէ . փա՛ռք տուր Աստուծոյ որ մինակ ստափղ կորսնցուցիր :

2131

2013

